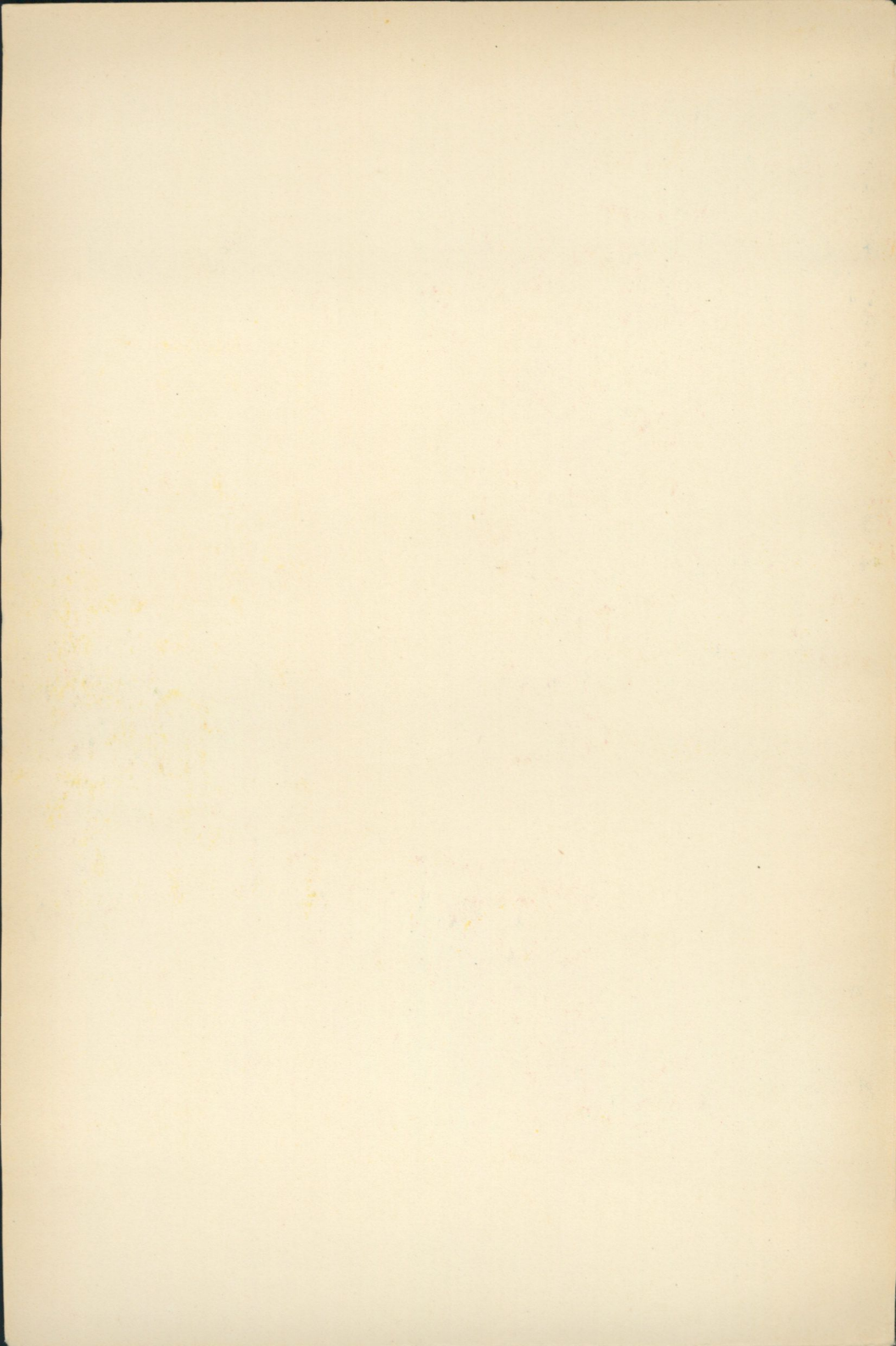
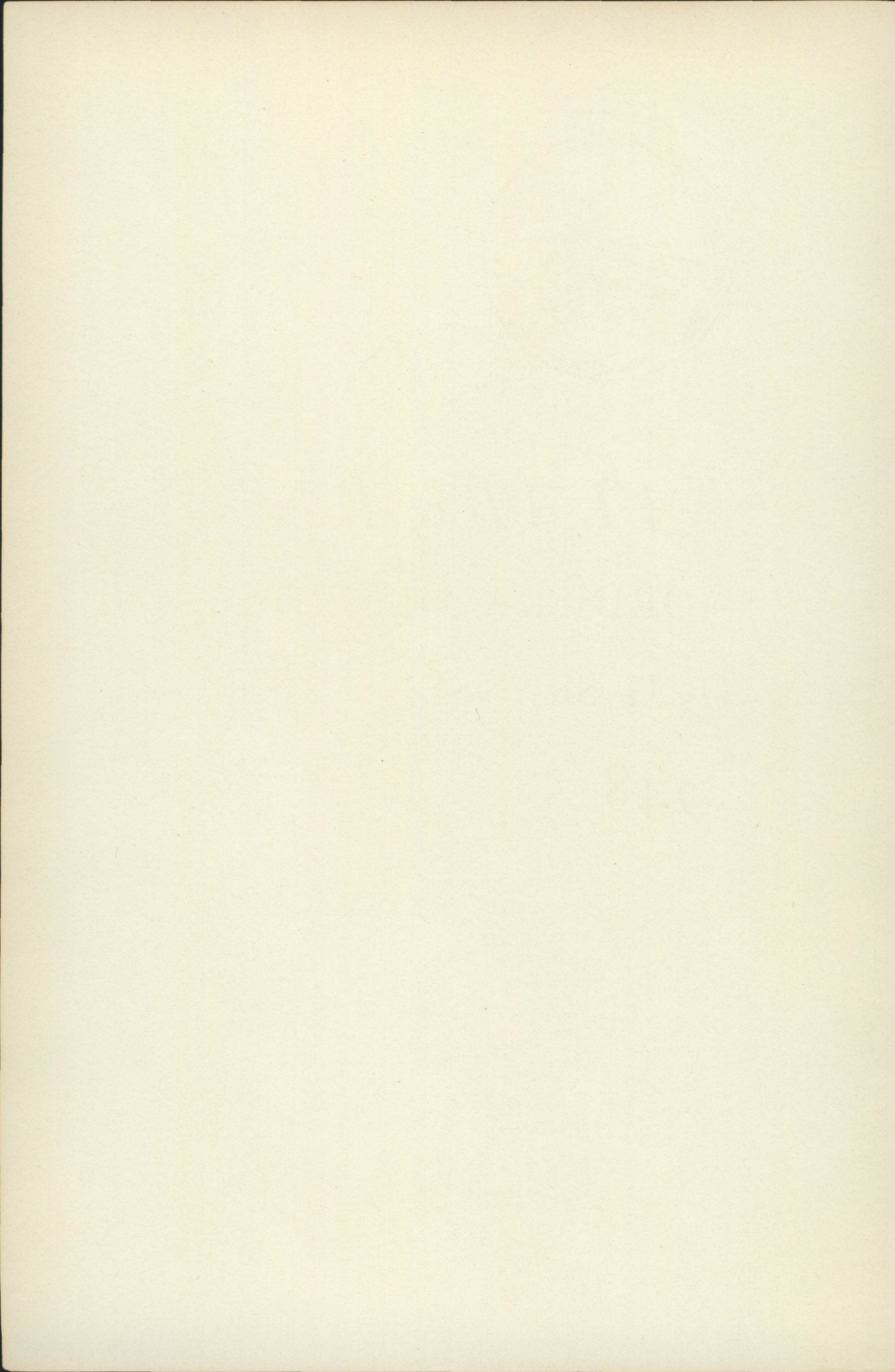

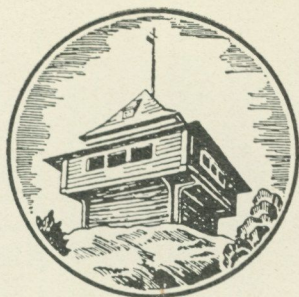

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1948**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1948

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en interiör av det gamla boktryckeriet på Skansen, där stundom sentida yrkesmän arbeta i gamla dräkter. Skansens många verkstadsmiljöer ha varit särskilt aktuella under det gångna året, då jämnt ett sekel förflutit sedan skräväsandet avskaffades och näringsfriheten infördes och då en rad hantverksföreningar landet runt kunnat fira sitt hundraårsjubileum.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1948
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

INNEHÅLL

CARL FRIES, Stenbrohult	7
HILMAR STIGUM, Vastveitloftet	19
JOHN GRANLUND, Bårsöndagarna på Kinnekulle	35
GUNNEL HAZELIUS-BERG, Beata Jaquette Ribbings mönster- samling	49
STEN LUNDWALL, Karl-Erik Forsslund, Skansen och Storgården	67
SIGURD WALLIN, Carin Sylvander tecknar 1800-tal	77
GUDRUN EKSTRAND, En bruddräkt från 1774	93
BO GYLLENSVÄRD, Rinkesta-tapeten	101
BRITA STJERNSWÄRD och AGNES GEIJER, Den sergellska mäss- haken i Sövde kyrka	115
ANNA-MAJA NYLÉN, En hedersgåva från staden Venedig	131
MARSHALL LAGERQUIST, En julitarspsodi	141
GUNNAR HOBROH, Sotarnas arbetsdräkt	159
MATS REHNBERG, Singla slant, kronvägg och andra penningelar	169
JOHAN FALKBERGET, Nordens ändelige union	201
Folkuniversitetskursen vid Nordiska museet 1947	209
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	217
Nordiska museet och Skansen under år 1947:	
Allmogevadningen	223
Lapska avdelningen	224
Högreståndsavdelningen	227
Skansen	232
Tyresö	241
Julita gård	241
Arkivet	242

Biblioteket	243
Undervisningsavdelningen	244
Professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Instituttet för folklivsforskning	245
Utställningar	247
Fältarbeten	248
Förvaltning m. m.	252
Styrelseberättelse för år 1946	261
Revisionsberättelse för år 1946	273
Förteckning över personer och institutioner som 1946—1947 lämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	275

STENBROHULT

STRÖVTÅG I MARKENS HISTORIA

av Carl Fries

Framför mig ligger en gammal sydsvensk bygd, glittrande frisk efter regnet, i julimorgonens sol. Det är Linnés födelsesocken Stenbrohult vid den stora sjön Möckeln.

Från Diö station på stambanan går jag en liten byväg i västlig riktning ut till Tångarne, ett par hemman på kullarna mot sjön. Nyss löpte vägen genom barrskog, nu ljusnar det av hagmark, åker och äng kring gårdarna. Det är samma landskapsbild som hemma i mina pojkärs smålandsbygd. Jag känner igen ängen med de många, de oräkneliga avrundade stenrösen, våra bästa smultronställen, och åkrarna, som trevar sig fram med vänliga armar kring tuvor och stenar. Jordmånen var god i dessa steniga åkrar; skörden slog oftast väl ut, antingen sommaren var torr eller våt. I ängarna slog vi gräset; där föll de höggula, granna slättergubbarna i hela regementen för Emils skickliga hand, när han svängde sin lie med små håvande tag mellan rösen.

Jag märker att bilderna tonar ihop — denna smålandsbygd, klassisk i vår odlings historia, väcker tidiga minnen hos varje son eller dotter av Småland.

Aldrig tänkte vi på att alla smultronöarna, alla de rundade stenrösen i ängen var hopplockade av människohand, av dem som hade röjt och brutit denna mark. Och inte visste vi, där vi slog och räfsade i vår äng, att vi följde en uråldrig arbetssed, som hade format bondelivet, ja hela vår bygd genom två tusen år. Redan järnåldersbonden plockade sten i dessa marker, det var han som skapade åker och äng, och alla de som arbetade här efter honom, de fullbordade hans skapelse. Där ängen var

som bäst, satte de årdret i jorden, och snart spirade kornet och rågen i dessa smala, stenkantade åkrar.

Runt omkring inägorna lade bönderna ner ett grundligt arbete på skogsbetenas förbättring, de gallrade och röjde i skogen och skapade därmed hagmarken, som sedan gamla tider vid sidan av ängen har givit den ljusa och vänliga tonen åt sydsvenska högländets bygder. Hagmarkerna intog på det hela taget en bred bård kring inägorna. De var sällan avgärdade mot skogen; gränsen mellan hagmark och skog var tämligen mjuk och djuren sökte sig ibland lång väg till kringspidda skogsbeten. I hagarna vistades kreaturen hela sommarhalvåret; ladugården var utrymd, och mjölkningen skedde i själva hagen eller i en särskild mjölkfålla därintill.

Hagmarken gav alltså sommarbetet, ängarna vinterfodret åt bondens djur. Det var inte bara en livsviktig sak att sköta ängen väl, lika viktig för bondens ekonomi var hagmarkens rätta vård. Det gällde i första hand att hålla undan barrträden, som var en fara för betet. Buskar och ris måste också röjas bort; man "riskade" i hagen, som det hette på gammalt småländskt bondemål. Endast sådana rakvuxna enbuskar, som var lämpliga till gårdsgårdsstörar, blev tålda i hagmarken; dem kvistade man upp, så att de stod som cypresser. Varje smålänning av ett äldre släkte minns dessa uppkvistade enbuskar, som stod där mellan björkarna och gav den hävdade hagmarken en bestämd prägel. Till hagmarkens karaktärsdrag hörde också den genom seklers kreaturstramp behagligt avjämnade marken med sin täta kortsnaggade gräsvall.

Hagen var alltid avgärdad från äng och åker, som måste fredas mot intrång av betesdjuren. Däremot låg äng och åker inom samma gårde. Detta innebar före den lätthanterliga taggträdens tid, att inga djur kunde släppas på inägorna, förrän ängarna var "oppredada" och åkerns skörd inbärgad.

På detta sätt, utformad av en tusenårig odlingshävd, tedde sig den småländska bygden, Linnés landskap.

Nu går bygden igenom en stor och djup förvandling. Ängen försvinner och hagmarken förvandlas till skog. Tecknen efter bondens arbete slätas ut och gror igen. Karaktären av odling och

Inägorna kring Tångarne i Stenbrohults socken ger den typiska bilden av odlad moränmark, där de många rösena alltjämt växa i höjden med nybrutna stenar.

I slutningen upp mot Taxås berg, fordom åker och äng, numera betesmark, urskiljer man den forna hävdens spår i de många odlingsrösenda, ofta upplagda invid flyttblock, och de knotiga lindarna, som fått sin karaktär av hundraårig lövtäkt. Stenbrohults socken.

En ständigt återkommande bild i det småländska bondelandskapet av i dag: granskogen vandrar in på den forna ängens mark. Taxås i Stenbrohult.

Linnés Råshult ger alltjämt bilden av det gamla gårdet, där åkern liksom trevar sig fram med smala armar mellan flyttblock och odlingsrösen.

arbetsflit viker undan och går förlorad. I stället rycker barrskogen fram och tränger ihop den öppna bygden.

Bakom allt detta ligger en förändrad hushållning. Ingen slår längre det vilda gräset i ängarna. Vallodlingen ger nu ett bättre och rikare vinterfoder med långt mindre arbete. Skogens stigande värde gör det önskvärt att inskränka betet och gynna skogsväxten. I stället för de vida hagmarkerna träder nu kulturbeten, ofta anlagda på den forna ängens mark. Upplösning har drabbat viktiga delar av det gamla kulturlandskapet, som inför våra ögon är på glid mot en ny indelning. Vi upplever en brytningstid i den svenska markens historia.

Under denna övergångstid — sedan ängsskötseln upphört och medan granen vandrar in — tjänar de forna ängarna allmänt till sommarbete åt djuren i stället för hagarna, som går tillbaka till skogsmark. Betesmarkernas krets har slutits trängre kring gårdar och byar.

Ängarna har alltså blivit ett slags hagar, men säger man det, måste man också uppmärksamma att dessa beteshagar inte hävdas som hagmarkerna i gamla tider. Nutida uttolkare av markens kulturhistoria har förbisett hagmarkshävden och dess betydelse i det gamla bondelandskapet. Det är enligt min uppfattning den allestädes framträdande synen av ohävdade halvdana betesmarker på den forna slätterängens grund, som bär skulden till att man icke har upmärksammat den egentliga gamla hagmarken och dess skötsel. Underligt är ej detta, eftersom en hävdad hagmark redan är ungefär lika sällsynt som en hävdad slätteräng.

Inför de omvandlingar som nu pågår bör man betänka att kulturlandskapet också i äldre tider har varit underkastat ständiga förskjutningar. Gränserna mellan skog och hagmark har ofta förskjutits liksom också mellan hagmark och odlad jord; i Djursdala socken, där hagmark intill vår tid har hävdats på det gamla sättet, lägger man märke till att det delvis har skett på tidigare åkermark, redovisad som sådan av de gamla odlingsrörena. Det tillhör tjusningen hos dessa åldriga bygder att dagens bild bevarar spåren av gångna tider, så som ungdomens drag ännu kan skönjas i ett åldrat ansikte. I detta sammanhang bör

man också erinra sig svedjebruket, som var ett slags växelbruk mellan åker och skog och tryckte sin prägel på skogsbilden över hela det sydsvenska höglandet.

Dessa förskjutningar gällde komponenterna i ett urgammalt kulturlandskap, skogen, hagmarken, ängen och åkern. Vad som gör det senaste halvseklets utveckling till en mera djupgripande omdaning är det totala bortfallet av en bland dessa komponenter, slätterängen.

Här i Linnés Stenbrohult har man för ögonen alla stadier i den stora förvandlingen. Inägorna kring Tångarne håller ännu kvar den gamla odlingsbilden, låt vara halvt som en minnesbild, uppmjukad i konturerna. Man urskiljer alltjämt de forna slåtterytorna, och ännu några årtionden framåt skall de knöliga gamla lindarna stå kvar och förtälja om lövtäkten; det var inte bara gräset utan också trädens löv som togs till vara åt djuren.

När jag fortsätter vandringen åt sydväst, mot Taxås, kommer jag på igengrodda gärdsvägar in i sval, skuggig granskog, där de mossiga rösen är det enda minnet av åker och äng. Här är förvandlingen fullbordad. Mörka skogen har återtagit bygdens mark.

Övergångsstadierna möter med nästan dramatisk åskådlighet, vid den stora gården Taxås. Från själva gården stiger terrängen upp mot Taxås berg. Hela denna sluttning har varit odlad; det är återigen de många rundade rösen, som ger beviset. När man väl har fått öga för dessa odlingens minnesmärken, häpnar man över att finna dem utbredda över så väldiga arealer och frestas lätt till tron att den odlade jorden hade en utbredning långt större än i nutiden. Men saken var den att åkern tid efter annan fick ömsa plats med ängen; det var genom seklerna ett långsamt växelbruk mellan åker och äng. I förhållande till ängen intog åkern vanligen en mindre del av inägorna. Men på grund av detta växelbruk finner man odlingsrösen spridda över stora arealer, även utanför de nutida inägorna. Härtill kommer att de bästa svedjemarkerna rätt ofta röjdes upp till verklig åker, som efter vissa år åter lades ut till bete och

fick gro igen. Otaliga odlingsrösen markerar också dessa forna åkerlyckor långt uppe på skogen.

På Taxåsberget framträder resterna av ängslandskapet alltså jämt i de jämna stenfria gläntorna mellan grå rösen, i de hamlade lindarna, i lövgrönskan av ek, hassel och björk. Men ängen har övergått till en beteshage, som i sin tur växer igen till skog. Granarna skjuter upp i hundratal över hela slutningen, och ingen rensar bort dem. Snart, inom ett par årtionden, skall lövglittret släckas också här — ekarna kvävas, hasseln dö ut i granarnas djupa skugga.

Nästan tveksamt närmar jag mig Stenbrohults kyrka och kyrkplats. Hur skall dagens bild stämma med den vackra tavla Linné målar:

”De släte åkerfälten omgifwa denna kyrka på alla sidor utom den wästra, där M ö k l e n utsträcker det klara vattnet. Något stycke ifrån visar sig den fagra bokskogen åt söder, T a x å s höga berg åt norr, och M ö k l a n ä s öfwer sjön i väster. Där emot på östra sidan betäckas åkerfälten från norr med barrskogar, från öster och söder med de angenämaste ängar och löffulle trän.”

I västersolen, som förgyller viken, lyser den röda sockenstugan och den vita kyrkan. Det är inte samma tempel, där kyrkoherden Nils Linnæus stod i predikstolen; en stor rymlig gudstjänstlokal har ersatt den gamla. Den linnæanska prästgården är också för länge sedan borta. Kvar är de släta åkerfälten kring kyrkan och den fagra bokskogen. Men i öster och söder, bortom fälten, där Linné såg den ljuva ängens grönska och de löffulle trän, där tränger sig nu barrskogen ända ut i brynet och förmörkar bilden. Jag ryser vid den synen. Uppgivandet av ängskulturen betyder en förmörkelse av hela landskapsbilden, det betyder förlusten av det vänaste och vackraste i sydsvensk sommar, rikedomerna av grönt och blommor.

Förbi kyrkan går den nya landsvägen. Ett litet stycke norrut från kyrkplatsen finner jag vid denna chaussée en modern gul vägskylt med orden: Råshult. Linnés födelsehem. Jag följer avvisaren, passerar järnvägen och befinner mig strax i kanten av inägorna till Råshults by. En av gårdarna i byn är det gamla

komministerbostället, som vid tiden för Linnés födelse innehades av hans far.

På 1700-talet låg Råshult fredligt undangömt i skogen. Nu kommer snälltåget dag och natt dånande förbi i sänkan tätt under byns kulle. I förbifarten hinner man lagom uppfatta belägenheten av en by som Råshult. Tåget rusar genom skog och steniga tassemarker. Så, med ens, ljusnar det av lövgrönska och öppen mark. Pass på nu! Här välver sig ett gärde med odlingsrösen och stubbade lindar, här lyser grön äng och skymtar några hus, en ladugård, en torvtäckt mörk länga. Det är Linnés Råshult. En skälvning av andakt går genom vår svenska själ vid den synen. I nästa sekund är den borta, och det mörknar kring tåget igen av skog och ljung.

Så ligger de småländska odlingskretsarna som ljusa gläntor i ett skogsmörkt, ljungbrunt landskap. Det är våra fäder, son efter far, som har skapat de gläntorna och tagit med sig det lövljusa in i bilden.

I en sådan ljus krets av åker och äng med mjukt gräs, blommor och fåglar — Råshults komministergård, Stenbrohults prästgård — levde Linné som barn och yngling. En stor mans barndomsbygd säger väl oftast icke mycket om mannens gärning. Men Stenbrohult har fostrat Linné. Här mottog han de tidiga, bestämmande intrycken av bygd och landskap. Med hela sitt verk har han vittnat om detta.

I fråga om boningshuset förnekar forskningen dess linnéanska tradition. Det är emellertid ett timmerhus av viss resning och meddelar ett direkt intryck av vad som i gammal tid svarade mot uppgiften som komministerboställe. I husets anordningar, utan och innan, förnimmer man tydligt hur bygdens eget folk sammanslutit sig kring det stora personminnet med sina bästa strävanden. Som huset nu är, håller det kvar något av 1700-talets kärva, lantliga idyll och bildar en omistlig fästepunkt för minnet. Men det vackraste och mest levande i detta minne, det är vad själva marken ännu har att säga om 1700-talet. Om Tångarne och Taxås ger en avglans av det gamla, så bevarar Råshult den forna bilden, visserligen delvis bortskymd men ännu levande. Bortom ladugården ligger g ä r d e t, en

Bild 5. Ett vörtnadsvärt minnesmärke över fornsvensk lanthushållning är denna bygdebild med åkern som gläntor i en löväng, präglad av slätter och lövtäkt. I ängen märkes dock en begynnande igenvärning, som snarast borde hejdas. Råshult.

sannskyldig labyrint av åker och äng med stora, höga odlingsrösen, beskuggade av hassel, avenbok och gamla lindar, fantastiskt knotiga och förvridna av århundradens lövtäkt. Här i södra Småland har ordet gärde alltså samma betydelse som på den tid, då Nils Linnæus tog den lille sonen med "ut på gjärdet" och lät honom leka där bland blommorna: gårdet betyder här inte bara åkern, det är de omgärdade inägora med åker och äng, till skillnad från hage och skog.

Nu är det högsommar över den linnæanska idyllen. Höet står i vålmar, havre och råg och till och med vete till husbehov frodas mellan flyttblock och odlingsrösen. Den gamla slätterängen inom gårdet är till största delen oslagen. Men den är full av gula slättergubbar, ett säkert bevis för att ängsslåttern inte ligger långt tillbaka. Det är av utomordentlig vikt att man här utför en del röjningar, återupplivar slåttern i full omfattning och fortsätter lövtäkten på lindarna. Ännu är det tid att rädda den blomrika ängen och därmed den vänliga ursvenska enhet av åker och äng, som är Råshults och därmed Smålands förnämsta minnesmärke över sin store son. Linnés födelsehem borde för alla tider få vara inte bara en minnestuga utan något långt rikare och mera betydande, en levande minnesgård, ett monument över det linnæanska landskapet.

Så kan man tänka, kanske rent av hoppas, då man lämnar denna plats, helig i svenska minnet, på den väg, som en gång var Stenbrohults utfartsväg och Linnés väg ut i världen, den gamla landsvägen. En lycklig tillfällighet har gjort, att 1700-talets landsväg ännu finns kvar förbi Råshult söder ut. En smal, hög rullstensås, en "getarygg", bär vägbanan högt ovan lågmark och vatten. Här råder skogens frid, och här kan man gå och fundera över livets gång och markens minnen ända tills man vid Stolpastugan brutalt tvingas ut på nutidens permanentade, dammbundna, illaluktande vägbanan.

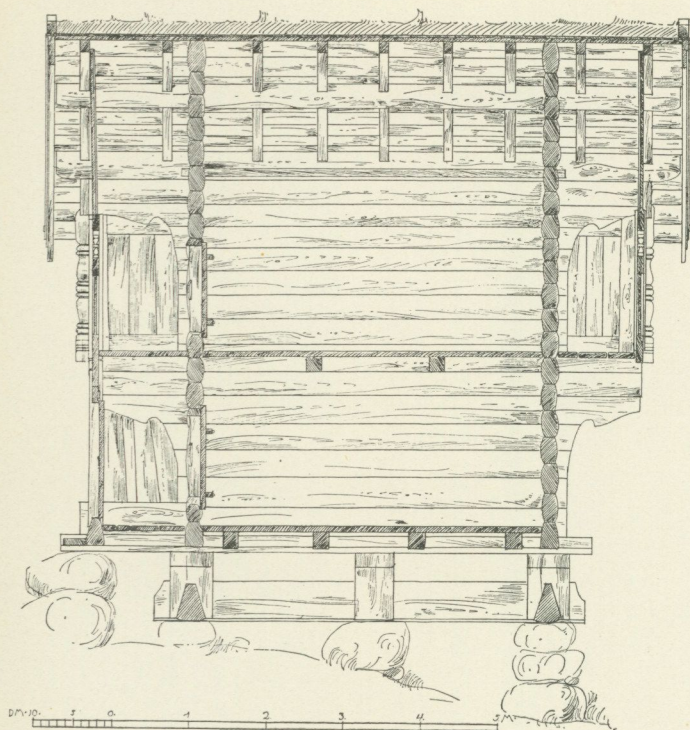
VASTVEITLOFTET

av Hilmar Stigum

Blandt de mange gamle bygninger på Skansen står også et loft fra gården Vastveit i Flatdal i Telemark. En nordmann som har litt kjennskap til byggeskikken på bygdene, nikker gjenkjennende. Han er ikke i tvil om hvor loftet stammer fra. I Telemark står der fremdeles mange igjen av typen, og en gleder seg over at vi har kunnet sende en representant for vår gamle bygningskultur til broderfolket uten at det virker som et skår i bestanden hjemme i Norge.

Vastveitloftet ble innkjøpt og oppsatt på Skansen i 1901. Men allerede fra 1888 foreligger det en korrespondanse i Nordiska Mussets arkiv, som viser at det var aktuelt å kjøpe et loft fra Telemark. Valget synes den gang å ha stått mellom Vastveitloftet og et loft på Selstad i Åmotsdal. Det siste eksisterer ennå, men det er flyttet til Seljord. Det har et praktfullt kjempeømmer som setter det på høyde med setesdalsloftene. Men av en eller annen grunn valgte en Vastveitloftet. Det ble revet og kjørt ned til Årnes i Sauherad. Frem og tilbake tok kjøreturen tre dager, og den gikk bakke opp og bakke ned på de gammel-dagse veier. Bonden Even Høgstuen reiste med til Stockholm for å sette opp loftet. Av et brev til Artur Hazelius fra Torjus Leifsson, datert 1. januar 1901, fremgår det at Hazelius tenkte å anlegge et helt telemarkstun, og det er interessant å legge merke til at han allerede på dette tidspunkt var oppsatt på å skaffe fjøs, løe og staller.

Det første folk spør etter når de står overfor et slikt gammelt loft, er: Hvor gammelt er det og hvor stammer det fra? Den som vil trenge dypere inn i saken spør: Hva er et loft for noe? Hvilken funksjon har det hatt blandt de mange hus

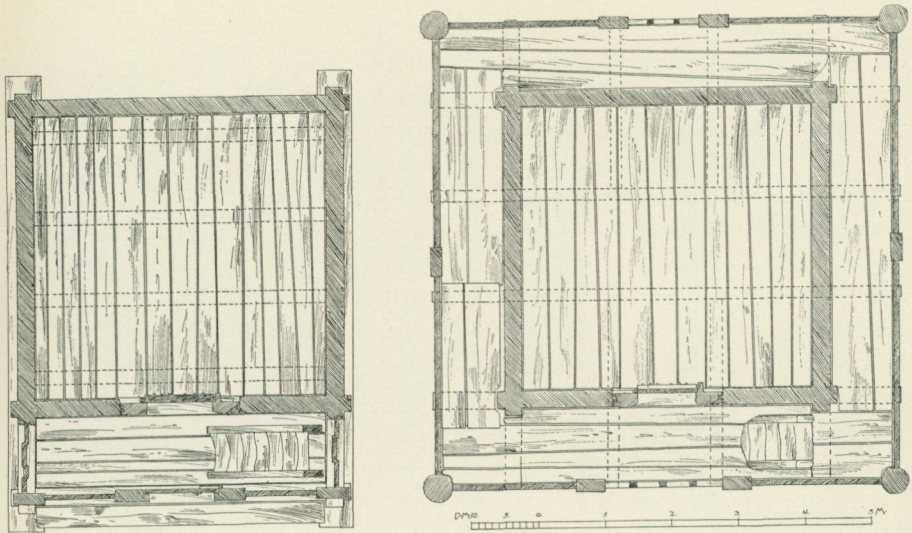

Bilde 1. Lengdesnitt av Vastveitloftet. Oppmåling 1907 av Eugen Nielsen.

på en norsk gård, og vet vi noe om dets opprinnelse og senere historie?

Det er ikke lett å svare på alt dette. Allerede typens historie volder vanskligheter. I noen distrikter har vi loft. Andre steder har vi stabur og atterandre steder har vi hatt både loft og stabur. Loft og stabur har vært to forskjellige hus med hver sin funksjon. Men enkelte steder er skillelinjene mellom dem visket ut, og det har skapt en usikker oppfatning både hos forskerne og hos alle de andre som en gang iblandt interesserer seg for saken.

Buret nevnes allerede i landskapslovene. Der er det omgjerdet av rettsregler av meget alderdommelig karakter. I Gulatings-

Bilde 2. Grunnplaner. Oppmåling 1907 av Eugen Nielsen.

loven heter det, at om en kommer over en mann i buret som vil føre bort noe fra kister og kar, så kan en slå mannen ihjel. Buret var gårdens forrådshus. Opprinnelig har det sikkert vært et énetasjes hus som de andre bygninger på gården.

Senere opptrær et hus som blir kalt loft. Vi vet ikke når det opptrær første gang i Norge, men Snorre Sturlasson omtaler det som en selvfølgelig sak — han reiste i Norge 1218—20 — og nevner bl. a. et gammelt loft på en gård i Gudbrandsdal. Tradisjonen fortalte at Olav den Hellige sov i dette loftet en gang han reiste gjennom dalen.

Vi har bevart flere loft fra middelalderen. De opptrær i to typer. Den ene har ett rom i hver etasje som Vastveitloftet. Det underste rom var matbu, og oppe i loftet var det flere senger og klær. Den andre typen, som fra først av synes å ha vært mere storgårdsbetont, har to rom i hver etasje. De underste var til oppbevaring av forråd av forskjellig slag. Oppe i loftet var det ene rom klesloft og det andre soveloft. Det var dør utenfra til hvert rom. På det ene middelalderloftet på Kra-

vik i Numedal var det en dør mellom de to rommene oppe i loftet, men denne typen slo ikke igjennom.

Den lille lofttypen hadde sval som gikk rundt annen etasje, men det hente svalen manglet på baksiden. På den store typen var det sval foran, men det hendte også at den gikk rundt kortsiden. Det gikk trapp foran huset opptil svalen.

Loftet raket over de andre husene på gården, og må ha tatt seg staselig ut hvis det fikk en plass i tunet som lot dets egen-skaper komme til sin rett. Det var gårdens gjestehus, og det fikk gjerne et utsyr som svarte til denne funksjon. Det var også forrådshus, og kom dermed til å konkurrere med buret. Dette har skapt forviklinger som vi nå strever med å kaste lys over.

Over Østlandets flatbygder opptrer nå et eller to hus som vi i alminnelighet kaller stabur. Det har gjerne to, og kan også ha tre etasjer. Det er et rent forrådshus. I første etasje oppbevares kjøtt, fleisk, pølser, mel og flatbrød. I annen og tredje etasje oppbevares kornet. Dette ser ut til å være det gamle buret som i analogi med loftet er bygd opp i flere etasjer. Men ved siden av staburet har det i de siste århundrer opptrått et annet hus under andre navn, ofte loftbu. Det har gjerne hatt to rom i hver etasje. Det har hatt samme funksjon som det gamle loftet med et klesloft og et soveloft i annen etasje. Det er nå forsvunnet over store områder. I Østerdalen står noen igjen, men de brukes neppe lenger som sengehus. Andre bygninger har overtatt denne funksjon. Buret er derimot fremdeles en levende faktor på gården i disse distrikter.

I en annen del av Norge, som først og fremst omfatter Setesdal, Telemark, Numedal og Hallingdal er det derimot loftet som fremdeles er en levende faktor på gårdene. Terminologien er ikke enhetlig i dette område. Størst utbredelse har en navneskikk som går ut på at første etasje kalles bur eller bu, annen etasje kalles loft, og når folk skal omtale hele huset så heter det også loftet.

Det er den enkle typen med et rom i hver etasj som har slått igjennom. I første etasje blir det oppbevart kjøtt, fleisk, korn, mel og flatbrød. Oppe i loftet står en eller to senger. Der er vakre rosemalte kister og der henger gårdens gang- og seng-

klær. På enkelte gårder i dette område står også et lite énetasjes hus som kalles bua eller buret, og som også er forrådshus. Men på de fleste gårder mangler dette. Loftet har seiret i konkurransen.

Mange tar det som en selvfølge at loft og stabur er det samme, men de har hver sin selvstendige historie og opprinnelse. Og der er fremdeles en forskjell i skikk og bruk. I staburet har en alltid kornet i annen etasje. I loftdistriktet blir derimot kornet oppbevart sammen med den andre maten nede i første etasje. Hvis en spør en bonde i loftdistriktet hvorfor han har kornet nede i buret — der er jo trangt om plassen — så svarer han at han måtte være bra upraktisk og uklok i sitt arbeid dersom han skulle slite og bære kornet opp i loftet. Kornet er jo tungt. Han er ikke oppmerksom på at den slags bestemmes av tradisjonen og ikke av praktiske hensyn. Men slik er der på mange områder i etnologien.

Vi kan peke på en naturlig grunn til dette skille mellom loft- og staburdistrikt. Staburet hører først og fremst hjemme i de gode korndistrikter. I loftdistriktet er februket dominanten i gårdsbruket, og kornavlingen er ikke større enn at den kunne plasseres sammen med maten i rommet under loftet. Men det har mange steder hatt sine vansker. Det viser det lille énetasjes vesleburet som på mange gårder står ved siden av loftet og som nettopp var for kornavlingen.

På grunnlag av dette kan vi plassere Vastveitloftet i historien. Typen opptrær tidlig i middelalderen og rekker muligens tilbake til slutten av vikingetiden. Loftet var gårdens staseligste hus. Det var sove- og gjestehus. Det er folkevisens høyenloft, og der foregikk i mange distrikter lørdagsfriingen. Nede i første etasje var forråd av all slags mat. Derfor hadde døren gårdens solideste lås. Men utenfor tømringen stod en trapp som førte opp til loftet og det var fri passasje opp till svalen. Men loftdøren hadde også et solid lås, så uvelkomne gjester slapp ikke inn. Det ble også malt tjærekors på døren og over døren for å hindre usynlige vesener i å komme inn og gjøre skade.

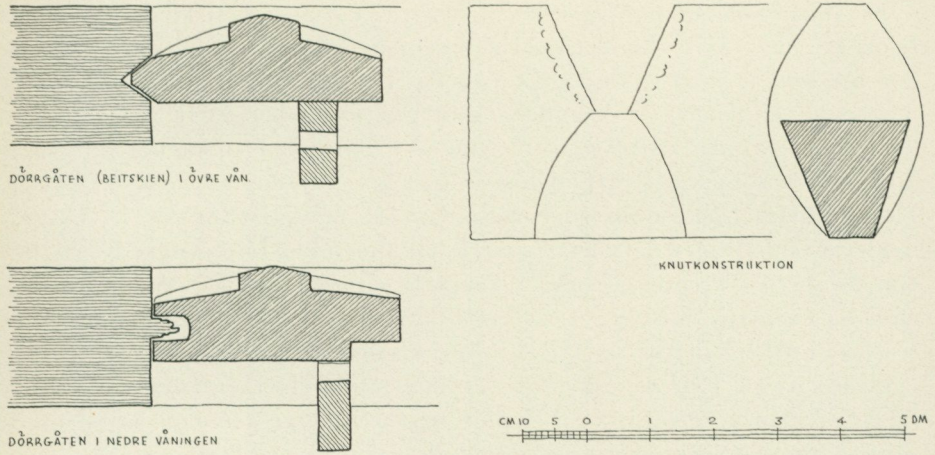
Nå er det i hovedsaken slutt med å bruke loftene som soveloft. Men sengene står der ennå, og der står gjerne opp til et halft

duzin rosemalte kister fulle av klær og andre saker. På veggene henger gangklær, og på stenger tvers over loftet henger åklær og annet utstyr til sengene. Hele gårdens utstyr av tekstiler som ikke er i daglig bruk, kan en fremdeles finne på loftet.

Når vi skal undersøke Vastveitloftet for om mulig å finne holdepunkter for en datering, så merker vi oss først at stokkene er ovale, og at laftehodene har samme form som stokkene. Denne tømmerbehandling opptrer allerede på 1200-tallet. Men når det gjelder Telemark, må en alltid være på vakt for ikke å bli ledet vild, for vi møter den samme ovale form på 17- og 1800-tallet.

Langs medragene er stokkene ornert med en profil, bilde 6, og formen på denne forteller oss at loftet er fra middelalderen. Vi har samme profil på loft fra 1200-tallet. Det er ikke undersøkt hvor lenge den var i bruk, så den kan foreløpig ikke brukes til en mer presis datering. Stokkendene er også ornert med en enkel profil på alle snittflater både på laftehodene (knutskallarna) og i døråpningene.

Et sikrere holdepunkt for datering har vi i laftehogget (knutskallarna). Det består av et dypt hakk i overkant av stokken som går helt ned i midtlinjen av denne, bilde 3. Den nederste halvdel av stokken er økset til slik at den passer ned i hakket på den underliggende stokk. I Numedal kalles denne typen findalslaft. Ordet må i eldre tid ha hatt formen fyrndarlaft og betyr fortidslaft. Typen har i sin tid vært utbredt over Norge Sverige, Finnland, Baltikum og Nord Russland. I Norge ble den etterfulgt av en type som hadde et hakk i både over- og underkant av stokken. Laftehalsen kom da midt i stokken og fikk en garpe (beta) i underkanten. Det eldste kjente eksempel på denne type har vi i Raulandstua fra Uvdal i Numedal. Den er bygd omkring 1250. Vi kaller dette laftet raulandslaft etter stua hvor det først forekommer. Men det nye laftet fortrenget ikke den gamle typen med et slag. Det ser ut til at findalslaftet fortsatte å bli brukt i Numedal i minst et par mannsaldrer, men det fikk gjerne et underhakk, noe som muligens skyldes påvirkning fra den nye typen. Men selv med dette underhakket blir det forskjell mellom findalslaft og raulandslaft.

Bilde 3. Detaljer av Vastveitloftets tømmerkonstruksjoner. Oppmåling 1947 av Erik Andréén.

I Telemark har vi det samme historiske forløp som i Numedal. Raulandslaftet fulgte etter findalslaftet, men vi vet ikke når den nye typen kom inn i distriktet. Det er mulig at Telemark har vært litt mer konservativ enn Numedal. Iallfall bet raulandslaftet seg fast og ble mer seiglivet i Telemark.

Vi har likevel et holdepunkt når det gjelder findalslaftets historie i Øvre Telemark. I Rauland — som ikke må forveksles med gården Rauland i Numedal hvor Raulandstua er kommet fra — står flere loft med findalslaft av den type som har et tydelig underhakk. Et av disse står på Nigard Rauland. Det er datert ved en runeinnskrift til 1325. I samme bygd står også et loft — på Loftsgård Vå — med avgjort eldre karakter hvor det ikke fins antydning til underhakk i laftet. Nå har Vastveitloftet på Skansen findalslaft av den samme rene form uten underhakk. Det skulle da være naturlig å datere det til ca 1300. Vi må riktignok være oppmerksom på at laftets historie behøver ikke å løpe parallelt i to bygder. Men foreløpig er det ikke noe som tyder på at Flatdal har vært mer konservativ enn Rauland. Det motsatte har vel stort sett vært tilfelle.

Et annet holdepunkt for datering har vi i måten beitskiene (dörrgåtarna) er forbundet med stokkendene. Beitskiene er av den brede type med sterkt buket forside. I underetasjen er det utarbeidet en fjær i stokkendene som går inn i beitskiene. I overetasjen är det derimot beitskiene som går inn i stokkene, bilde 3. Underetasjens måte å løse dette på er typologisk eldst. På Østlandet forekommer den bare i middelalderen. Når forholdet er slik, ligger det nær å spørre om annen etasje er yngre enn første. Vi kjenner nemlig ikke så få tilfelle hvor et opprinnelig énetasjes hus senere har fått påtømret et loft. Men på Vastveitloft er tømret og laftet i begge etasjer så likt at det må være bygd som det nå er fra første stund. Det er heller ingen sjelden foreteelse at vi møter to forskjellige teknikker i samme hus. Vi kjenner således et tilfelle hvor første etasje har findalslaft og annen etasje raulandslaft, og hvor beitskiene forteller at begge etasjer er bygd samtidig — Vangestad i Flesberg. Vi har også flere eksempler på at laftehogget kan være forskjellig i de forskjellige hjørner på samme etasje. Den slags har forekommet i overgangsperioder. Vi har også paralleler til at beitskienes forbindelse med stokkene er forskjellig uten at det er noen aldersforskjell mellom dem.

For vårt tilfelle blir det spørsmål om den yngre form oppe i loftet motsier den dateringen vi har kommet til på grunnlag av laftet.

Beitskienes form har ikke vært gjenstand for noen bred undersøkelse med tanke på datering, men det er sikkert at den yngre form er eldre enn vi i alminnelighet har forestilt oss. Vi har den på det omtalte loft fra Nigard Rauland med runeinnskrift fra 1325, og vi har den på begge langloftene på Kravik i Numedal, og iallfall et av de siste kan vanskelig dateres yngre enn til 1300.

Likevel er måten beitskiene er inntappet i stokkendene påfallende i alle de tre nevnte eksempler. Erik Andrén har i et brev til forfatteren antydnet muligheten av at opprinnelig kan beitskiene i begge etasjer ha vært like, men at de kan være forandret i annen etasje ved en senere anledning. Beitskiene i første etasje skulle da vise den opprinnelige tilstand. Johan

Meyer har hevdet det samme om loftene på Nigard Rauland og Kravik. Her må vi være oppmerksom på at beitskiene blir ikke bare forbundet med stokkendene, men skienes ender blir innfelt i dørens over- og underligger. Derfor kan en ikke ved en senere anledning gjøre beitskiene smalere uten at tappullene oppe og nede blir synlige. M. a. o. den tilstanden vi har idag må være opprinnelig. Likevel ligger den tanke nær at en fra første stund har villet gjøre døråpningen bredere enn de ferdige beitskier tilsa. En slik tanke er særlig fristende når det gjelder det såkalte selskapsloft på Kravik. Beitskiene der har en søylebundet på forsiden som begynner og slutter med en gotisk bladknote. De er for lange og er formelig klemte inn i døråpningen. Her ser det ut til at byggherren har bestilt disse, sikkert kostbare beitskier, men når de skulle sette på plass var de for store, og så måtte en foreta det nødvendige for å kunne bruke dem. På Vastveitloftet kan noe liknende være gjort. Men dette er likevel bare å betrakte som antydninger. Beitskien må gjøres til gjenstand for videre undersøkelser, før vi kan ha en avgjort mening om saken. Men på grunnlag av det daterte loft fra 1325 kan vi vel si at den yngre form på beitskiene i annen etasje av Vastveitloftet motsier ikke den datering vi er kommet til på grunnlag av laftet. Dette har ellers en form som godt kan tenkes allerede på 1200-tallet, men beitskiene gjør at vi må søke etter den yngste grense for typen. Og hvis vi vil være riktig forsiktig, kan vi si at loftet stammer fra første halvdel av 1300-årene.

Ethvert gammelt hus har sin historie, og en kan ikke vente å finne huset i sin opprinnelige form hvis det har vært i bruk fra middelalderen til våre dager. Nye slechter har gjerne satt sitt merke på det, og meget ofte har man forsøkt å bygge det om slik at det ble i overensstemmelse med nye skikker og stilstrømninger.

Vastveitloftet er også merket av senere tiders mennesker. Nå er loftet hevet over jorden og satt på stabber. Da det ble bygd, ble det satt opp uten disse stabbene. Det kan være det fikk en lav grunnmur, men det kan også være satt like på jorden med en laftestein under hvert hjørne. Det er ingen grunn til å tro at et eneste loft stod på stabber i middelalderen. I første etasje

har det antakelig vært jordgolv. I enkelte tilfelle var det kjeller under med nedgang inne fra første etasje, og dette kan muligens ha vært mer vanlig enn vi i alminnelighet forestiller oss. Desuten manglet alltid den innkledde svalen foran første etasje, og trappen opp til loftet stod ute i det fri. Men svalene rundt huset oppe i loftet var der i middelalderen. Loftet har altså ikke stått så dominerende høyt som i vår tid, og det er mulig at dette har hatt konsekvenser for plasseringen i tunet. Men når vi skal forsøke å danne oss et bilde av hvordan det har virket, så må vi huske på at det kun hadde å konkurrere med én-etasjes bygninger på tunet. Når vi i våre dager møter stall og løe i to etasjer, så er det en senere skikk. Og i mange distrikter er utformningen av annen etasje på disse to hustyper en kopi av loftet.

Loftene bevarte sin gamle form gjennom hele middelalderen og langt inn i nyere tid. Men så kom der en ny skikk som gikk ut på at loftene skulle heves fra jorden og stå på stabber. Da tok folk ned de gamle loftene og satte dem opp slik som den nye skikken krevde. I Numedal har vi flere tilfelle då vi kan påvise når dette er gjort. Der har skikken begynt omkring 1700, men folk moderniserte ikke alle loft på en gang og vi har enkelte som har gjennomgått denne prosess etter 1800. I Telemark er vi foreløbig ikke så heldig med daterte eksempler, men det er ingen grunn til å tvile på at dette er foregått på noenlunde samme tid, selvom Telemark kan være litt mer konservativ enn Numedal. Fra Telemark kom skikken over til Øvre Setesdal, men den slog ikke igjennom i dalen. Men der stod ofte et lite énetasjes hus, stolpehus, på stolper. Det var forrådshus og vel å oppfatte som en fortsettelse av det gamle buret.

Tradisjonen forteller at det var Leiu Knutsen som tok ned Vastveitloftet og satte det på stabber i 1783. Dette årstallet er også innskåret på innsiden av svalstolpen lengst til venstre.

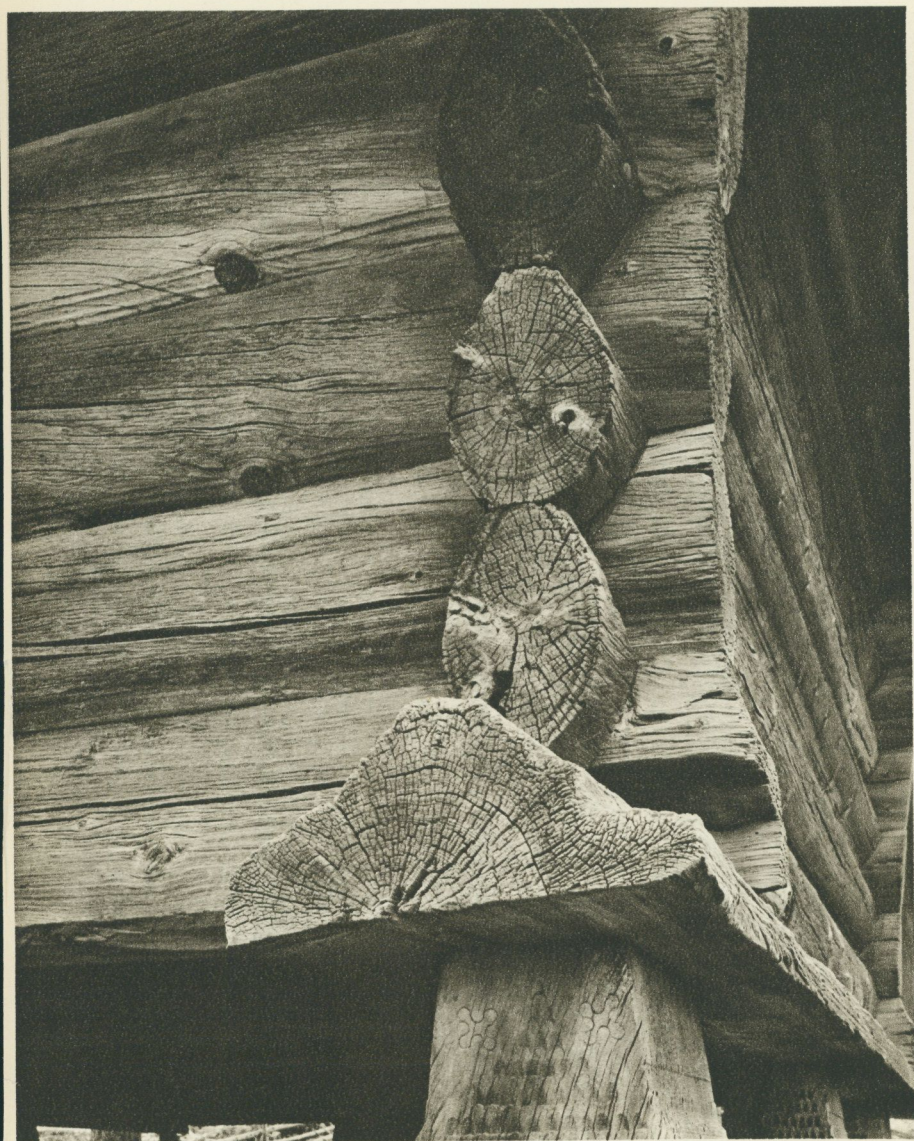
Slik som loftet nå står, har det en utformning som gjør at det er ingen grunn til å tvile på at tradisjonen er riktig. Samme år bygde den kjente tømmermann og bygdekunstner Jarand Åsmundson Rynjom det staselige loft på Kleivi som er nabo-gård til Vastveit. Dette loftet har samme utstyr som Vastveit-

Bilde 4. Vastveitloftet på Skansen med den i 1783 innkledde sval i første etasje.

Bilde 5. Et hjørne av Vastveitloftet som viser tømringen og utformingen av den opprinnelige åpne sval.

Bilde 6. Detalj av et hjørne som viser orneringen på laftehodenes snittflater og langs underkanten av stokkene.

Bilde 7. Dør med jernbeslag og utskåret beitski i overetasjens svalgang.

loftet. Rynjom skar selv ut svalstolpene på Kleivloftet, men skurden er forskjellig fra skurden på Vastveitloftet, så her må vi søke etter en annen mester.

Når vi ser loftet fra siden, får vi et udmerket overblikk over det nye som ble satt til i 1783. Det mest påfallende er stabbene. Disse har den firkantede form som er så karakteristisk for enkelte telemarksbygder. Stabbene rir på sviller som holder dem i stilling. I middelalderen var det nederste omkverv, svillene, tiløket slik at de hadde en liknende form som de nåværende sviller. I heldige tilfelle var de gamle sviller så godt bevart at de kunne brukes i det nye stabbesystemet, og da kan en se merke etter dør og beitskier i den forreste tversvill. Dette har ikke vært tilfelle på Vastveitloftet, for her er alle sviller fornyet.

Til det nye systemet hører også de halvkløvningene som ligger over stabbene på begge langsider. De har den flate side ned, noe som hindrer mus og rotter i å komme inn i huset. De er gjerne laget av et kjempetre som er kløvd i to deler. De er det tyngste i loftet og to mann greier ofte ikke å løfte dem. På Vastveitloftet har de fått en særskilt utformning av oversiden, slik som skikken var i enkelte dele av Telemark. Andre steder beholdt de sin naturlige runding.

I middelalderen hadde naturligvis svillene samme lengde som huset. Når nå framsvalen skulle innkles, måtte de velge en stokk som gikk helt frem under svalen. Derfor er første stokk på hver langside fra 1783. Den hører med til den nye skikk. Framsvalen er også kommet til i 1783. En ser det også på stokkendenes tilhogning og profilering at den opprinnelige mening var at svalen skulle være åpen. Når en så loftet fra siden var det symmetrisk. I Numedal fikk alle loft innkledd framsval i denne periode, med bare en undtakelse i hele dalen. I Telemark beholdt folk i stor utstrekning den gamle skikk med åpen sval både på nye og gamle loft, men den nye skikk trengte også inn i en masse tilfelle. Den har sikkert vært holdt for å være finere enn den gamle. Det er ikke undersøkt hvordan dette for-deler seg geografisk.

Svalen i annen etasje hører med til den opprinnelige skikkelse.

Denne løper rundt hele huset. Men det er bare foran den heter sval. På sidene heter det som regel vengjer. Svalen var den del av huset som ble mest slidt av vind og vær, og hvis en reiser fra Flatdal opp gjennom Åmotsdal, vil en finne flere loft hvor alle bord i loftsvalen er borte. Dette er grunnen til at på en rekke loft ble hele loftsvalen fornyet da det ble satt på stabber. Vastveitloftet fikk ved samme anledning nye dreiede stolper i hjørnene og flate midtstolper som er forsiert med akantus-ranker. Disse har den form som er så karakteristisk for dalens treskurd i denne periode. Bordene i svalen er vel i hovedsaken fornyet ved samme anledning. Hvordan stolpene var i svalen i middelalderen, vet vi ingenting om. Antakelig har de hatt en utformning som de nåværende hjørnestolper i undersvalen.

Når en nå ser loftet foran, så merker en seg først skurden på de flate stolpene og lysåpningene til loftsvalen med søyler og buer. I beskrivelser av romanske slott treffer en på noe som heter kolonettgalerier og det er fristende å gjøre en sammenlikning. Selvom materialet i omramningen er ny, så er sikkert formen i hovedsaken den gamle og går tilbake til romansk tid. Vi har den slik på gamle loft både med rundbuer og kløverbladsbuer.

En hører ofte folk si at det er sørgelig at slike gamle hus er ombygd, så vi ikke lenger har dem i sin opprinnelige skikelse. Jeg kan ikke være enig i dette syn på saken. Vastveitloftet har vært en levende faktor i det daglige liv på gården i kanskje 600 år før det ble flyttet til Skansen. Det er preget av de slegter som har brukt loftet. Det har hatt sin historie. Det er flyttet til Skansen og i hovedsaken satt opp i den skikkelse det hadde da det ble revet i 1901. Ingenting er tatt bort og ingenting er diktet til. Det er ikke alltid vi kan gjøre det når vi flytter et hus til et museum. Det kommer jo an på hva vi vil fortelle ved å vise frem huset. Men hver gang vi kan flytte et hus til museet uten å være nødt til å skjære bort vesentlige drag i husets historie, bør vi være takknemmelig for at slike anledninger gis.

BÄRSÖNDAGARNA PÅ KINNEKULLE

EN URMINNES FOLKFEST

av *John Granlund*

Den fjärde augusti i fjol var jag med på årets första bär-söndag på Kinnekulle. Tillfället var efterlängtat. Varje främling, som stiger av vid Råbäcks station en sådan här söndag får något av skolpojken förväntan och öppenhet i sitt väsen. Att vandra i Munkängen måste trots den starka lökdoften ha något förädlande över sig. Jag såg den ensamme vandraren bliva chevaleresk när tillfälle bjöds. Damerna i grupper skrattade lika muntert som i en novell av Boccaccio. Salvationisterna höllo möte i Munkängen med bön, sång, förkunnelse och servering. Hornorkestern ljöd på långt håll. Talarstolen var omgiven av frälsningsarméns fanor, och sittplatserna voro fullsatta. Många hade filtur med sig och sutto eller lågo på marken med sina tillhörigheter omkring sig. I bakgrunden var det mycket rörligt. Folk kom och gick, och mödrar togo sig an sina små barn. Frälsningssoldater gingo omkring och sålde sångböcker och mötesmärken. Mitt i detta brokiga folkliv, som utvecklade sig under mötet, voro körsbärsåsaarna det inslag, som påminde om den utgångspunkt festfirandet hade. Vid ett träd helt nära mig stod en ung man och lyssnade och åt, och ända framme vid orkestern stod en tioårs pojke och spottade kärnor så länge som förrådet räckte. Sedan 17 år tillbaka ha salvationisterna förlagt sitt möte hit och kallat dagen för sin "Kinnekulledag".

Borta vid korsvägen, där vägen från stationen och den från hotellet mötas, stodo bäråsaare med korgar och lådor. Skörden hade slagit dåligt ut i fjol, så att körsbären snart voro slut-

Frälsningsarméns Kinnekulledag firades med bön och sång i Munkängen. Foto Ingalill Grantlund 1946.

sålda. Sedan fortsatte kommersen med klarbär som betingade 40—60 öre litern.

Vid sekelskiftet stodo försäljarna längre ned i backen, från handelsboden och ned till mejeriet stodo de den ene intill den andre. Då kostade klarbären 15 öre litern och sötbären 50 öre kannan. En meddelare i 60-årsåldern berättade att han i sin barndom gått hit och sålt 3 kannor sötbär för sin farmor och fått 25 öre kannan. De flesta bärförsäljarna voro torpare under Hjelsäter och Råbäck, men bär saluhöllos även av österplanabor. Torparna hade trädgårdar och både sötbär och surbär. Råbäcks torp lågo åt Trolmen till — numera borta sedan järnvägen byggts och kalkgruvan börjat med stordrift. Hjelsäters torp äro kvar. Dessa uppgifter, att torpen hade trädgårdar, bekräftas av skifteskartorna. I t. ex. ägobeskrivningen över Råbäcks

Från Frälsningsarméns möte i Munkängen. I bakgrunden stod och låg folk, och körsbärspåsarna tömdes snabbt.

säteri åren 1854—55 (karta i Lantmäteristyrelsens arkiv med signum P 146 15²) är det påfallande, hur bland ägorna till torp efter torp och soldattorp upptages "husplats med trädgård".

Naturligtvis ha körsbär sålts även vid andra tillfällen än på bärsöndagarna. P. E. Lindskog (Försök till En kort beskrifning om Skara stift II häftet, sid. 25) skriver år 1813: "Frukt och kersbär är en handelsvara för denna ort... De fattiges förtjenst består till någon del deri, att de, om sommaren pläcka njupon, nötter, bär och kummin, och sedan försälja dem dels i Lidköpings höstmarknad, dels till uppköpare från Wermeland och andra orter." Den omfattande frukthandeln på Kinnekulle är ett stort kapitel, som vi emellertid här icke få förirra oss in i.

Anmärkas bör bara, att redan 1699 säger Österplan (Esbergius-Österplan, *Dissertatio . . . de Kinna Kulle* 1699, sid. 28), att landborna betalar sin "tribut" — landgillet — med frukt till Hällekis.

Utom bären, som saluhöllos från dessa planterade körsbärsträd, sägs det, att publiken på bårsöndagarna hade möjlighet att se sig tillgodo av de vilt växande körsbärsträden på Kinnekulles sluttningar. Lindskog (a. a. sid. 33) skriver: "Kersbärs- och äple-träd finnas väl vildtväxande i ängarne, men mindre nu än förr." Johannes Sundblad (*Gammaldags seder och bruk*, Sthlm 1888, sid. 49, not 1), som under sin skoltid som skardjåkne deltagit i flera utfärder till Kinnekulle med lärare och kamrater skriver härom: "I hela vestersluttningen mot Venern växer körsbärsträdet vildt, hvilket under blomningstiden ger en lika egen som vacker anblick." Även Lloyd anmärker att körsbären växa vilt på Kinnekulles sidor. Praktfull är Linnés skildring vid hans besök den 19—21 juni 1746 av Kinnekulles sommarfägring (Wästgötaresa, nytryck i Uppsala 1928, sid. 26 ff.): "Lundar af de härligaste löfträn betäkte norra sidan af Kinnekulle, nedan för skogen och Rödstens klefwan. De liknade mera trögårdar, än wilda parker, och gjorde denna orten ljufligare än någon annan i Swerige . . . Kersebärsträ växte nog, fast än icke så många, som andra wilda trän. De woro så höga, som Björkar, och alldeles wilda, såsom andra skogsträn, och ingalunda planterade; alla woro af Fogelbärs slagen, med stora blad och söt frukt, och icke et af det röda och sura slaget." Även i Storängen ner emot Vänern skriver han att det växte "Kersbär eller fogelbär", och vid Rösätter anmärker han att körsbärsträden växte vilda och voro stora som ekar. Inom flera av Kinnekullesocknarna ha de vilt växande körsbärsträden varit ett markant inslag. Storleken på dem vittnar om hög ålder. Detta slag av körsbärsträd som kunna stå i 100 år finns även i nutiden i stora exemplar på Kinnekulle. De äro praktfulla att se dessa stora träd i sin fulla blomsterskrud på våren. De ge lövängen en sällsam tjusning och det är lätt att förstå Linné, som liknade dessa lundar vid trädgårdar.

Borta vid korsvägen nära Råbäcks station stodo körsbärsförsäljare, och bären hade strykande åtgång. Foto I. Granlund.

Utom körsbär har man också hasselnötter att skörda när hösten kommer.

På en karta över Hällekis år 1689 (Lantmäteristyrelsens arkiv med signum P 146 4¹) upptages "Engen Muncka Måsen med Ek Hassel och Kierssbers Trän bewuxin". Om en annan äng på samma karta är antecknat att den är bevuxen med ek, al, några körsbärsträd och hassel. Situationen ter sig likadan även på 1500-talet, då Olaus Magnus i Rom ägnar en lyrisk skildring åt högkullen. Bland frukter Olaus Magnus erinrar sig nämner han päron, äpplen, körsbär och plommon. Det är troligt att mer eller mindre vilda körsbärsträd redan under medeltiden växt på Kinnekulle. Då körsbärsträd hos oss äro förhistoriska behöver man inte sätta Kinnekulles vilt växande körsbärsträd i samband med vadstenamunkarna.

Att körsbärsträd växa vilt, skriver Sundblad, har "skapat de s. k. bärsöndagarna; tre sådana förekommo under bärtiden, då stora folkmassor vandrade till 'Kullen' för att äta bär och — supå". Under 1800-talet var bärätningen en folkfest.

En meddelare till mig har skildrat invasionen på 1890-talet en sådan bärsöndag. "De kom i sina höskrindor, hökorga, som de satt läkter i, och det var ett väsen i de dera korga, så det var gräsligt. Då hade de med sig matsäck i sina åka. Mötte en

dom på vägen hem kunde en få sig en tomflaska i skallen, de som gick. Skrindorna var lövade, om de var från sådana ställen, där det fanns träd. Vid hotellets stallar fanns en arrest, där de bura in slagskämpar. Cementarbetare från Småland och Öland skulle alltid slåss. De sålde så mycket öl på hotellet på söndagarna."

Märta Tamm-Götlind har skildrat bärsöndagar i uppteckningar från åren 1941—42. "Redan klockan tre på morgonen kunde hökorgarna börja anlända. Det kom hela familjer resande långt ifrån med en vanligen rundligt tilltagen matsäck att duka upp i det gröna." Över Vänern kom folk i roddbåtar, segelbåtar och med ångbåt. "Båtarna lade mest till i Hellekis hamn, som var djupare än Råbäcks hamn. Sedan gick man till Råbäck, där den stora samlingen var. De resandes hästar släpptes inte in i herrgårdsstallarna, men det fanns vid Råbäck ett slags 'hållstall', som stod i reserv för vissa större tillfällen. Där fick bärsöndagsgästerna ta in med sina hästar . . . Vid Råbäck rådde under bärsöndagarna, särskilt den andra, ett livligt marknadsliv, där Råbäcks kontor nu ligger. Där fanns karamellgummor med granna pappersklädda karameller, som pojkar gav flickorna, och små hemgjorda karameller också. Där såldes lyckobrev, och vid vissa bärsöndagar visades vaxkabinett och talmaskin. Den kostade 10 öre. Earnen från de avlägsnare torpen kom dragandes med körsbär i hela kärror — de tyckte det var härliga dagar. Vid Råbäck kunde det stå åk intill åk med bär till salu. Ofta var körsbären dyrare än vanligt på bärsöndagarna, men sötbär kunde säljas för 50 öre kannan . . . De resande kunde ibland få hyra ett körsbärsträd för en tolvskilling och själva plocka ner så mycket de kom åt. Men i regel var bärsöndagsgästerna inte väl sedda i träden, ty de bröt sönder grenar så hänsynslöst. Värst blev det, sedan Lidköpingsbanan blev färdig 1895 genom Kinnekullesocknarna. Då kom det på bärsöndagarna lusttåg från flera håll, inte minst från Göteborg. Inga gäster var så fruktade som göteborgarna för sin framfart. Många hade den vanföreställningen, att man på bärsöndagarna fick plocka och äta så mycket körsbär man ville. Detta gällde ju de vildväxande träden, men tillämpades ofta

Förr stodo försäljarna vid vägen ner till handelsboden och mejeriet. Foto Ingalill Granlund 1946.

mycket hänsynslöst på trädgårdarnas körsbärsträd. Särskilt gick man illa åt träden vid småställena, som inte kunde hålla vakt.”

År 1889 skrev N. G. Strömbom (Vägvisare för resande till Kinnekulle, Sthlm 1889, sid. 157): ”Den som är road af att se folklif, särskildt en smula vildt sådant, kan då få sitt lystmäte i den vägen. Andra resande råda vi att undvika Kinnekullebesök dessa 'bärsöndagar'”, och han fortsätter: ”Mängden af lustresande till Kullen hvarje sommar ökas årligen. För de sista åren hafva vi hört den uppskattas till 20,000 personer. Inräknar man 'bärsöndagspubliken' torde emellertid denna siffra kunna ökas med närmare 50 procent.” Det var således vid denna tid en anseelig mängd med folk som strömmade till Kinnekulle

på bärsöndagarna. De kommo åkande efter vägarna, med järnvägen eller med båtar över Väneren.

Enligt en skildring (Ulma 15486) var det på 1880- och 90-talen mindre livligt den första bärsöndagen. Andra söndagen, "kullasöndan" nådde folkfesten sin höjdpunkt. Då var ungdomen i majoritet, men även många äldre voro närvarande. tredje "bärasöndan" kom det "bättre" folket, lite mer bönder och äldre. Den söndagen skulle kinnekullaborna själva i väg till Martorp i Husaby socken för att köpa äpplen. Den dagen kallades därför gärna "Äpplesöndan" (Ulma 15486). Det fanns ett talesätt att förr lät ingen dräng eller piga städja sig med mindre än att löfte gavs om fridag andra bärsöndagen i augusti (Rudolf Söderberg, Svenska turistföreningens årsskrift 1924, sid. 187).

Den äldsta skildringen av folklivet en sådan bärsöndag är av signaturen O-a C., tryckt i Svenska Familjboken år 1851. Den är präglad av romantikens intresse för lantlivets behag och de idylliska sidorna av festen äro de mest framträdande: "Af det äkta svenska folklivet kan man få en rätt åskådlig tafla, om man besöker Kinnekulle under någon af de s. k. 'bär-söndagarna'. Det är nemligen en gammal sed bland allmogen i trakten att under tre söndagar på högsommaren, när körsbären äro mogna, församla sig här i gröngräset till lek och samspråk. Häruti deltaga icke allenast den ortens allmoge, utan äfven personer längre bort ifrån, ja stundom ha de besökande enkom för detta nöje färdats fem à sex mils långa vägar. Platsen för ifrågavarande möten är olika, vanligen dock i Mellplanas eller Westerplanas ängar. Det är verkligen någonting upplifvande att, till och med som blott åskådare, deltaga i detta fria friska lif. De äldre sitta förtroligt samspråkande vid sin ölstänka och med pipan i mun, under det de unga svärma omkring, än vandrande arm i arm kring lunderna, än mangrant samlade till dans eller i enk-lekens hurtiga rörelser. Man anställer nu sina efterspaningar efter bergets 'förtrollade trädgårdar' — men förgäfves: det är blott en och annan invigd, ett och annat 'söndags-barn', som någon gång lyckas komma derin. Festens egentliga ändamål är dock att äta bär — sådana anskaffas äfven till otrolig mängd. I de s. k. jätte-grytorna kokas kaffe och tillredas hvarjehanda

andra förfriskningar, hvartill alla medfört sitt särskilda bidrag. Ofta har man här sett församlade flera tusen personer, och 'bär-söndagarne' äro af deras deltagare så efterlängtade som trots någonsin den lysande karnevals-tiden af söderns son. Men tyvärr har på sednare åren intresset för dessa oskyldiga fester betydligt aftagit: detta visar sig så väl i de besökandes förminskade antal som i den försvunna lifligheten och den okonstlade trefnaden. Äfven här, i denna paradisiska nejd, har numera en trög och nedtyngande ande lagt sig öfver folkets lynne." Av intresse är att seden vid denna tid angives såsom gammal. Farhågan för det avtagande intresset för bärsöndagarna besannades icke, men under den tidrymd på 100 år som vi direkt kunna följa dessa bärsöndagars tradition få de urartade sederna i det sorterande folkminnet en stor plats. I början på 1910-talet var det livsfarligt att komma till Kinnekulle andra bärsöndagen på grund av slagsmål. Det var inte bara körsbär som såldes dessa dagar. Det stod även gubbar i backarna och sålde brännvin och vid Lukastorp var det lönnbränneri (Ulma 15486—87). — I Medelplana och Västerplana socknar vittnar dock ett sockenstämmoprotokoll om att bruket av "det swänska brännwinet" avskaffats redan den 19/3 1758. — Många voro även så onyktra när de kommo fram, att de aldrig orkade gå ur lövskrindan. Sönderslagna näsor eller öron hörde till ordningen. Men så skulle också alla tvister göras upp och ofta sockenvis. De sparade ihop sina mellanhavanden till bärsöndagarna. (Ulma 15486). Enligt en uppgift av Rudolf Söderberg kallades slagskämparna "kullabrölingar" (a. a. sid. 187).

En del uppgifter gå dock längre tillbaka i tiden. "Ungdomen från kringliggande bygder kom gärna sockenvis eller i byalag. Hönsäterspjkarna bar stora vasskolvar som ett fälttecken. Från Kinne-Vedum, Holmestad, Götene, Vätzlösa m. fl. orter kom ungdomen vandrande på lördagskvällen före andra bärsöndagen och lägrade sig i lador och logar och skjul", har Märta Tamm-Götlind upptecknat. Här lektes också lekar och då höllo ungdomar från byar och socknar ihop. Bland lekarna antecknade jag "att slå klot" och änkeleken och fru Götlind har dessutom antecknat, hur ungdomen lekte gamla idrottslekar: "de lyfte

länger stock, kastade krokhas, tämde stutar." Samtliga dessa lekar äro gamla och förekomma vid andra tillfällen än bär-söndagarna. "Klotspel på helgedag samt afton före helgedag" förbjöds på sockenstämma i Medelplana den 28/5 1749, och förbudet mot "Käglespel" på söndagseftermiddagarna uppre-pades i sockenstämmoprotokollet i samma socken av den 8/6 1760. Eljest var ju kägelspelet ett gammalt ansett spel som utövats t. ex. av deltagarna i bystämman i Ullervads by i Västergötland (Sigurd Erixon, Svenska kulturbilder, del 1, sid. 105).

Bärsöndagarna på Kinnekulle, som blivit en för denna ort utmärkande fest äro icke ensamstående. Man har firat bär-söndag både på Mösseberg och Billingen (Ulma 15487). Från Östergötland och Södermanland finns den traditionen uppteck-nad att ungdomen första söndagen i augusti begav sig till Hög-sjö kyrka på så kallad krusbärspredikan (Ulma 16251, 8714, 2667:22). Krusbären dominerade då söndagshandeln till den grad, att söndagen fått namn härav. Ingenstädes ha dock dessa bärdagar antagit sådana proportioner som på Kinnekulle och detta hänger samman med de naturförhållanden jag sökt skildra i början av min artikel. I den utformning festen erhållit ligger den tolkningen närmast till hands, att det här är fråga om ett rikt avkastningsområde, som genom denna fest på ett bekvämt sätt erhållit avsättning för sina produkter. Gunnar Hobroh (Med folket i arbete och fest, Lund 1939, sid. 141 f.) räknar bärsöndagarna på Kinnekulle bland de arbetsfester, som firas för deras räkning som hjälpt till med inhöstningen av bären, alltså en fest av ungefär samma karaktär som ett skördegille.

Det finns emellertid vissa drag i festfirandet, som knappast låta sig förklara enbart med hänsyn till att en rik avkastning kräver avsättning. Intet har ju heller kommit fram, som tyder på att festen firats för deras räkning, som hjälpt till med in-höstningen av bären.

Högkullen uppgiver Österplan 1699 (a. a., sid. 17) vara en kronopark. I Lantmäteristyrelsens arkiv återfinnes en geogra-fisk avritning av år 1689 (läns- och häradskartor P 15) över "Cronones Parck" Kinneskogen, varunder även inbegripes

Blommande vilda körsbärsträd på Kinnekulle bidraga till traktens säregna tjusning. Foto Ivar Anderson 1946.

Kinnekulle. Om Kinnekulle sägs, att den är med "Skiön Granskough bewäxt". Samma område upptages på en ännu äldre karta av år 1659 över "Cronones fredkalladhe Parker" (läns- och häradskartor P 12). På 1740-talet övergick emellertid kronoparken på Kinnekulle att bliva sockenskog och fördelades på hemmanen. Därmed var en månghundraårig tradition bruten. Sannolikt efter folkminnet uppgiver nämligen Österplan, att högkullen, kronoparken, tidigare under 1600-talet varit en allmänning. Detta är riktigt. Kinnekulle upptages nämligen redan i tillägget till Västgötalagen (IV. 11:2) bland allmänningsbergen

under namn av "kindculle" och denna sin karaktär hade högkullen kvar fram till kronans 1600-talsedik, som förbjöd avverkning i parken, men lämnade allmänningens övriga funktioner orörda. Lantmätarna talade sin plikt likmätigt endast om timmerskogen. För Österplan, som skrev obunden av instruktioner, tedde sig kronoparken "mera lik en lund och en tät löväng än en skog". Han menade att denna plats skulle vara lämplig för vinodling: "Ty den är så utsatt för solens strålar, att om sommaren, när solen bränner som hetast, kan knappast någon människa vistas där", skriver han. Utom barrträden växte där även frukt bärande träd av olika slag, äpple-, körsbärs-, plommon- och päronträd samt dessutom lön, ask, lind och valnötsträd. Där var alltså ett kraftigt inslag av rester av en löväng. Den folkliga traditionen på 1690-talet var att en skogsbrand förtärt den tidigare ekskogen. Skogsbranden må ha ägt rum eller icke. I varje fall är detta områdes karaktär av en gammal löväng en verklighet. Härtill kommer ytterligare en omständighet, som kan visa sig vara av vikt i detta sammanhang. Redan Österplan berättar sägnen om de förtrollade trädgårdarna, vilken sägen oftast är lövängens trogne följeslagare (se Mårten Sjöbeck, *Fataburen* 1932, sid. 65). Om dessa förtrollade trädgårdar skriver Österplan: "De ha varit svåra att finna, men den som funnit dem, har fått gå in och äta av frukten. Men skulle han ha velat ta med sig något därifrån säges han ha irrat omkring tills dess de medtagna frukterna återställts." Att icke bara timret utan även de bärande träden i lövängen utnyttjats av bygdelaget är höjt över allt tvivel.

Från 1600-talet ha vi inga bevarade traditioner om bärsöndagar. Däremot möta vid 1500-talets mitt några besynnerliga uppgifter, som i ljuset av nu framdragna fakta möjligen kunna få en närmare belysning. I andra bokens tjugooandra kapitel i sin *Historia om de nordiska folken* skriver Olaus Magnus "Om en underbar trädgård på Kindaberg" följande: "På toppen af detta berg finner man ett så utsökt behag i hvad det rör blad, örter och olika trädslags frukter (dock ej vindrufvor), hvilka växa vilda och äro lika sällsynta och ljuflika, som voro de sådda eller planterade, att man svårligen skulle kunna uppleta

eller upptäcka en behagligare nejd i hela Norden. Dess obeskripliga ljufhet mångfaldigas därtill af den samfällda sången af olika fågelarter (utom papegojor). Men högst få människor, och detta endast äldre folk, känna till denna förtjusande ort. Och det vore ej heller lämpligt att visa den för den uppslupna ungdomen, på det denna ej till äfventyrs med lossande af den stränga tukstens band skulle sänka sig i all slags vällust, eller rättare sagdt orenhet, för att sedan med svårighet, kanske aldrig, återvända till ett värdigt lefverne och goda seder. Ty det förhåller sig så, att vällusten själf framkallar bruket och vanan, vanan åter behofvet, och behofvet drifver slutligen till förtviflan.”

Ställa vi Olaus Magnus skildring mot bakgrunden av den Österplanska 1600-talstraditionen faller ett klart ljus över Olaus Magnus text. Den unge Olaus befinner sig på Kinnekulle. Kanske är det på samma resa, under vilken han besökte runstenarna vid Källby och Årnäs märkliga slottsruiner. Han lyssnar förströdd till vad han anser vara folkets prat. Med egna ögon har han sett den ljuvliga lövängen uppe på högkullen. Det talas emellertid också om en trädgård, en märklig trädgård som är svår att finna. Dessutom berättas för honom om en fest, under vilken ungdomen är uppsluppen, för att icke säga otuktig. Olaus Magnus gör kanske några hastiga minnesanteckningar. När han emellertid många år senare, i främmande land, redigerar sina anteckningar och minnesbilder har han icke längre riktigt klart för sig, hur det hängde ihop. Han minns eller har en anteckning om den där platsen uppe på kullen som var så svår att hitta, men vad det var för en slags trädgård, har han glömt. Han associerar i stället med den platsen han själf besökte på kullens topp och får för sig, att det var en särskild tur han hade, som lyckades få en av dessa gamla vismän som ciceron. Och festfirandet med den uppslupna ungdomen? Ja ungdomen är ju alltid oförvägen, det vet Olaus Magnus. Det var väl det den gamle mannen sade, när de voro tillsammans däruppe. Så ha minnesbilderna flutit ihop, dels på grund av det långa tidsavståndet, dels på grund av den fart, med vilken Olaus Magnus skriver, när han väl kommit i gång.

Få vi tolka Olaus Magnus på detta sätt, få vi samtidigt upplysning om, såväl att en ungdomshelg — motsvarande andra bårsöndagen — firats på Kinnekulle, som att sägnen om den förtrollade trädgården, lövängens följeslagare, voro utbildade i början av 1500-talet och ingingo, var och en på sitt sätt, som en levande realitet i folkkulturen. Är detta riktigt, få vi en osökt förklaring till de ålderdomliga drag, som lyste igenom skildringarna av festfirandet. Traditionen om de två bårsöndagarnas olika publik kan böttna i den åtskillnad mellan åldersgrupperna som är karakteristisk för det medeltida gillesfirandet.

Allmänningen är centrum i ett bygdelag och bårsöndagarna äro ett led i allmänningens rationella utnyttjande. Liksom slåttern på en allmänningsång efter överenskommelse deltagarna emellan börjar på en bestämd dag, så har detta bygdelag fixerat bestämda dagar för bärskörden på Kinnekulle. Man har icke mitt under en bråd skördetid velat offra någon arbetsdag utan valt ett par söndagar. Så ha bårsöndagarna blivit detta bygdelags interna angelägenhet, tämligen okända för utomstående. Så kan det ha varit under århundraden. Så småningom bryter emellertid en ny tid in. Den förönbådas av de storartade trädgårdsanläggningarna på säterierna och deras torps fruktträdgårdar med sitt avsalubehov. Så kommer 1800-talsturismen och det urbaniserade utflyktsmodet. Härtill kommer slutligen den nya sociala differentieringen i samband med att stenindustrin blir en storindustri. Bårsöndagarnas publikfrekvens slår alla rekord, och en tredje bårsöndag för "bättre folk" införes. En så yvig krona uthärdar i regel icke ett folkligt rotskott, och av bårsöndagarna återstår numera icke mer än namnet, som kanske om några år definitivt är utbytt mot det av Frälsningsarmén lanserade, Kinnekulledagen.

BEATA JAQUETTE RIBBINGS MÖNSTERSAMLING

av *Gunnel Hazelius-Berg*

A tt finna förlagor till broderier avsedda för dräktplagg är sällsynt före 1700-talets slut. Från 1500- och 1600-talen finns en hel litteratur av mönsterförlagor — eleganta blad i renässans och barock med en ornamentik som många gånger likaväl kan utnyttjas för inläggning i intarsia, stuckornament eller applikationsbroderi. Denna starka stilkänsla, som bygger över de olika materialens särdrag, ger en fastare prägel åt äldre tiders konsthantverk men gör det också svårare att i senare tid bestämma en del mönsters verkliga användning. Då man rör sig med större och mera dekorativa uppgifter, t. ex. tapeter och mattor, finns även för 1700-talet rika källor. Dessa textilier tillhöra rummets arkitektur och äro därför upptagna i de stora mönsterkonstnärernas skissamlingar, men de mindre textilierna ha ej fått samma ställning. Broderier på täcken och kläder präglas också av sin tids stilformer, men de förenkla och förminska de stora ornamenten och de gå ofta genom många händer innan de tas i bruk av den syende damen.

Alla äldre mönsterböcker äro så vitt man vet utländska; det är först med de periodiska tidningarna på 1700-talets slut som tillgången på svenska mönster börjar bli rikare. Tidigare ha mönstren kommit mera direkt utifrån och sedan kopierats och förenklats tills de många gånger äro långt avlägsna från sina förebilder. I Carl Gustaf Tessins stora samling och i den Cronstedtska samlingen från Fullerö finnas enstaka broderimönster för dräktdelar och sängutrustningar (Nationalmuseum). Men i övrigt finns mycket litet bevarat från det tidigare 1700-talet, och för båda dessa samlingar gäller samma förhållande, att

man ej vet vad som blivit använt och vad som bara samlats för stilkarakterens skull. Och dock finnas en stor mängd bevarade plagg och textilier med broderier från denna tid, och alla dessa ha varierande mönster och olika personliga utformningar. Den mindre delen är av hög kvalitet i mönsteruppfattningen, den stora majoriteten är mera hemmagjord. Detta är ju synnerligen rimligt om man tänker på svårigheterna att vid denna tid komma över goda mönster. Jag förbigår här givetvis helt kungahusets och slottens textilskatte, vilka tillkommit under andra förutsättningar.

I arkivaliska källor höra vi emellertid någon gång talas om pappersmönster på ett sätt som visar att de ej helt saknats. Vid 1600-talets slut importeras sålunda enligt Helge Almquist "pappersmönster att sy efter" till Göteborg (Göteborgs historia 2, 1935, sid. 325). Sedan kunde naturligtvis svenska konstnärer rita mönster, det framgår också av en anteckning i Nils Adam Bielkes kassa- och hushållsböcker, att målaren C. F. Wadsten 1769 för grevinnans räkning "ritat och stickat ett koftmönster" (Riksarkivet, räkningen utställd i Nyköping). I Konstindustrimuseet i Oslo förvaras en serie broderimönster, ritade på papper med namnet Honig i vattenstämpeln, ehuru i annan sammanställning än i bevarade svenska exemplar. Erla Thornam har i Konstindustrimuseets Årbok (1935—1937) skrivit om dessa blad, och visat hur teckning ingick i de unga flickornas utbildning. Just blommor som lämpade sig till mönsterförlagor voro omtyckta.

I samband med Nordiska museets systematiska herrgårdsinventeringar upptäcktes emellertid 1937 hos familjen Nordenskjöld på Fårebo en större samling dylika pappersmönster. Dess enhetliga karaktär tydde på en bestämd tid och en bestämd ägarinna. Ett av papperen bar en adress till "Hennes Nåde Högwälborna Fru friherrinnan och Præsidentskan Beata Jaquetta Ribbing, Stockholm ödmiukel". Vem är då denna dam?

Beata Jaquette Ribbing var född 1692 och dotter till landshövdingen Sven Ribbing och hans andra maka Sigrid Beata Fleming. Hon ägde Myrö i Ringkarleby socken i Närke. Första gången gifte sig Beata Jaquette med amiralen och presidenten

friherre Carl Hans Wachtmeister af Björkö, som bl. a. ägde gårdarna Rotenberg och Vindö. Han dog barnlös 1731 och fem år senare gifte hon om sig med överhovjägmästaren greve Carl Gustaf Spens. Han ägde en hel rad gårdar i Södermanland, Ökna, Hålbönäs och Hånö samt Grensholm i Östergötland och dessutom bostad i Stockholm. Greve Spens dog 1751 och själv gick Beata Jaquette bort 1760. Hon levde alltså hela sitt liv i högadliga kretsar med släktförbindelser åt många håll.

Den nyssnämnda adressen på mönstret måste avse Beata Jaquette Ribbing i hennes första gifte, då hon ju var både friherrinna och presidentska. Vilket år hon gifte sig vet man tyvärr icke, men 1736 blev hon i sitt andra gifte grevinna, och detta har satt sina spår på en andra anteckning, som finns på ett mönster, där det står: "högwälborna fru Grevinnan". Detta är all proveniens som kan utläsas ur mönstren.

Men har Beata Jaquette Ribbing haft någon förbindelse med Nordenskjöldarna och Fårebo? På Fårebo hänger ett porträtt av hennes fader, Sven Ribbing, död 1711. Beata Jaquette dog barnlös och före henne gingo hennes i Sverige bosatta syskon ur tiden. Porträttet av hennes fader tycks efter hennes död ha ärvts av hennes första mans brorsdotter, Charlotta, gift med Joh. Reinhold Wrangel, som blev svärfader till Otto Henrik Nordenskjöld. Har ett porträtt gått i arv på detta sätt, kunna även andra föremål ha följt med. Däröfver ha nu levande ättlingar inga traditioner, men det förefaller inte otroligt. Det visar sig också att Beata Jaquette 1753 i ett testamente insatte den omyndiga Charlotta Wachtmeister till en av sina huvudarvingar. Och vid hennes död bevakades noga fröken Charlottas rättigheter. Mönstersamlingens historia är därmed klarlagd, och dess andra ägarinna var alltför ung för att ha lämnat några bidrag till den smakriktning, som samlingen representerar.

Mönstren äro i allmänhet uppstickna på ett kraftigt och styvt papper, som väl lämpat sig för detta ändamål. Papperet är av samma typ, i ark med olika vattenstämplar. I ett tjugotal fall förekommer Amsterdams vapen tillsammans med olika initialer, dessutom finnas Nord-Hollands vapen, posthorn, bladkrans och olika initialer. Enligt vad fil. dr Sune Ambrosiani

välvilligt meddelat mig kan man betrakta de holländska provinsvapnen som en allmän egendom bland pappersbruken; de beteckna i de flesta fall endast en kvalitet. Sedan ha olika bruk använt bokstäver ur sitt namn, ägarens eller tillverkarens. Det är sålunda att förmoda, att en del av papperen kunna vara svenska, men några ha helt holländska namn, vilka alltså tyda på import. Ett av bladen har följande anteckning med bläck: "Wördsamaste Tankar yttrade då den Stormächtigste Sweriges Rikes Drottning Ulrika Eleonora I Martii månad åhr 1719, den lediga Kongl. Cronan i Upsala Emottog." Denna avskrift har tydligen ansetts mindre värdefull och kasserats till förmån för ett mönster.

Mönstren äro av den storlek att de ofta fyllt flera pappersark. De ha antingen sytts ihop med grov linnetråd — i ett fall med rött silke — eller också klistrats samman. Själva mönstret har stuckits upp med nål och ibland ha mönsterkonturerna och bottnarna fyllts i med sepia, blyerts eller bläck. Några av mönstren visa tydliga märken efter sotpåsen, som använts vid kalkeringen på tyget. Ett fåtal har använts dubbelsidigt, t. ex. sidostycket till en mössa.

Samlingen består av ett fentiootal mönster, och själva mönsterurvalet är förvånande enhetligt. Det finns inga förslagor för möbelklädslar eller väggpilastrar, inga mönster för bottensömmar, dvs. korsstygn (gros point), petit point, tvistsöm, point d'hongrie etc. Antagligen ha dessa tekniker ej intrasserat Beata Jaquette eller också har samlingen av mönster delvis gått förlorad. Dessa tekniker voro omtyckta och i bruk ännu under 1800-talet och då kunna eventuella mönster ha utnyttjats och förkommit. Men eftersom inte något spår är bevarat, har förmodligen denna teknik ej roat ägarinnan.

En speciell grupp utgör mönstren för sticksöm, skapade för den så kallade marseille-sömmen. Denna sticksöm utfördes på två hoplagda tyger med två parallella rader av stygn, mellan vilka en grov bomullstråd inträdde. Denna ersatte alltså stopningen i en vanlig sticksöm, men krävde också ett annat slags mönster med tunna och smala reliefränder, som antingen helt utfyllde ytan eller i form av ett mönster låg på en slät yta.

Denna teknik lämpar sig speciellt för vitt linne eller bomullstyg och användes också under 1700-talets förra del med förkärlek till mindre täcken, bindmössor, isättningarna och framstycken till damdräkten. Senare utföres denna sticksöm även på atlas till hela dräkter. I mönstersamlingen finnas ett par bottenmönster, två bröstlappar, flera mössor och ett par framstycken med dessa tunna rankformer, stiliserade blommor och frukter, plymformigt böjda och tättsittande småblad och karakteristiska tofsar i strängt symmetrisk uppbyggnad. Stilen tillhör 1700-talets början, och även plaggens form pekar på samma tid. Till de vida överklänningarna — som ej voro fästade på korsett — behövdes en väst, vars hela framstycke var presentabelt. Ännu in på 1730-talet finner man på borgerliga porträtt dessa stickade vita västar. Den mindre bröstlappen användes till manteaun och senare roben; den förutsatte fasta sidostycken. Till vardags använde även förnäma damer den mjuka bindmössan, som på 1720—30-talen hade neddragna sidoflikar. Bild 6—7 visar ett av Beata Jaquettes mönster och en färdig mössa från tiden. En ännu större mössform har ett hjässtycke och två sidostycken.

I övrigt kan ingen bestämd broderiteknik särskiljas, det är mönster lämpade för silkesbroderi i färg eller möjligen i vit-söm. För att fortsätta med dräktdelarna så finns i mönstersamlingen ett västmönster med flikig framkant och två skört. Denna typ återfinnes även i Tessinsamlingen, medan ett annat mönster har ett skört för hela framstycket och endast en smal bård runt kanterna. Denna tunna bård har en ålderdomlig prägel; samma typ användes gärna för utsmyckning av damdräktens liv runt halsringningen. Det är annars lustigt, att man här ej finner några prov på den mönsterform, som användes till den sorts dräkt, som Beata Jaquette Ribbing själv bär på porträttet, bild 5. Denna ranktyp återfinnes dock alltid på dräkter från tiden och från just den period som mönstren representera. Två kragmönster äro mycket besläktade i typ och kunna tänkas i både helvitt och kulört. De böra säkerligen dateras till omkring 1740-talet, då samma litet bisarra frukttyper voro synnerligen moderna. Två mönster visa sig vid mätningar ha samma mått som bevarade förklädesbroderier från tiden. Nedtill löper

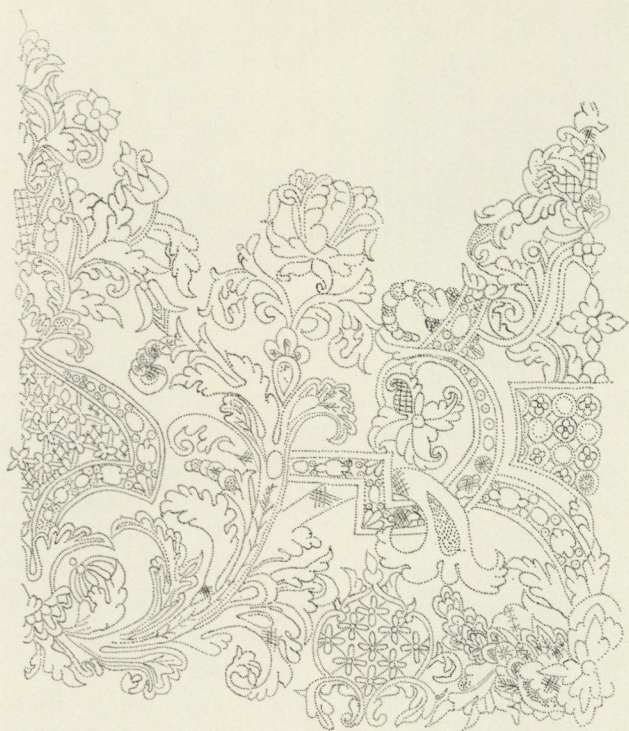

Bild 1 och 2. Broderimönster ur den ribbingska samlingen. Det övre mönstret, ett parti av en kjolbård, har tillkommit efter 1736.

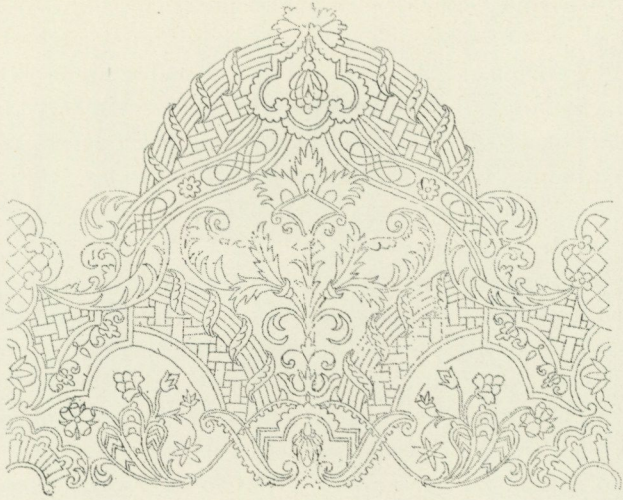

Bild 3 och 4. Broderimotiv ur samma samling, upptill ett bärdparti, nedtill ett hörnmotiv.

en bred bård med ett hörnornament vid varje sida och en smälare bård avslutar plagget upptill vid linningskanten, bild 10. Dessa eleganta förkläden voro drygt en meter breda och ungefär 60 cm långa. De tillverkades oftast av vit taft med vitt eller flerfärgat silkesbroderi. Detta mönster har en rik bladornamentik där rankorna fläta sig in i varandra. Det här avbildade förklädet, bild 11, har en bård, som även återfinnes i kjolarnas utsmyckning.

Till sängutrustningen hör ett mönster till en sänggavel. Mittfiguren är en stor mussla, omgiven av band- och bladverk i ett stort och kraftigt mönster, 80 cm högt och 165 cm brett. Det är alltså tänkt till en av tidens breda paradsängar, stående med gaveln mot väggen. Broderiet skulle kunna tänkas utfört i band- och snoddbroderi men har förmodligen sytts i plattsöm med tunna konturränder — jämför t. ex. detaljen av ett täcke av grönt siden med vitt silkesbroderi, bild 12. Hela stilen vill ge en monumental yteffekt. Där samma art av mönster användes till bårder på täcken och kjolar, arbetar man på samma sätt. Ett enfärgat material med broderi i avvikande färg bildar mönstret såsom ett gallerverk över tyget. Naturligtvis kunna en del av mönstren ha sytts i flera färger, men just dessa Bérain-mässiga typer från 1700-talets första årtionden finnas bevarade i en rad exempel i blått och vitt, grönt och gult eller vitt, vitt med rosa osv. Bårdmönstren äro många i samlingen: där finnas musslor och rocailler, ymnighetshorn och urnor, bandverk och konsoler men också stiliserat bladverk och blommor. Endast på några få ställen antyds en rutning eller annan bottensöm. Här finnas inga av de sedermera så vanliga naturalistiska blommorna, påverkade av planschern i de botaniska bildverken, och mycket obetydligt av rokokons mjuka, färgrika blomsterslingor. En smal bård med en tvinnad bågformig bandstav och små fristående blommor är dock ett förebud om en ny smakriktning; det är karakteristiskt att just detta papper har adressen daterbar till tiden efter 1736.

Till paradtäckena hör ett stort och rikt hörnmotiv med mussla och ett bladverk, som växer genom bandstavarnas ornerade yta. Det stora mittornamentet till ett dylikt täcke saknas ej heller.

*Bild 5. Beata Jaquette Ribbing, oljemålning av J. Starbus.
Vambåsa. Foto Svenska porträttarkivet.*

Bild 6 och 7. Mössa av bomullslärf med sticksömsbroderi, tillhörig Gotlands Fornsal, och broderimönster av samma typ ur den ribbingska samlingen. — Bild 8 och 9. Bröslapp till damdräkt, av bomull med sticksöm, Nordiska museet 132,113, och ett likartat mönster.

Bild 10 och 11. Förkläde av vitt siden med silkesbroderi, Nordiska museet 141,882, och broderimönster till ena hälften av ett likartat förkläde.

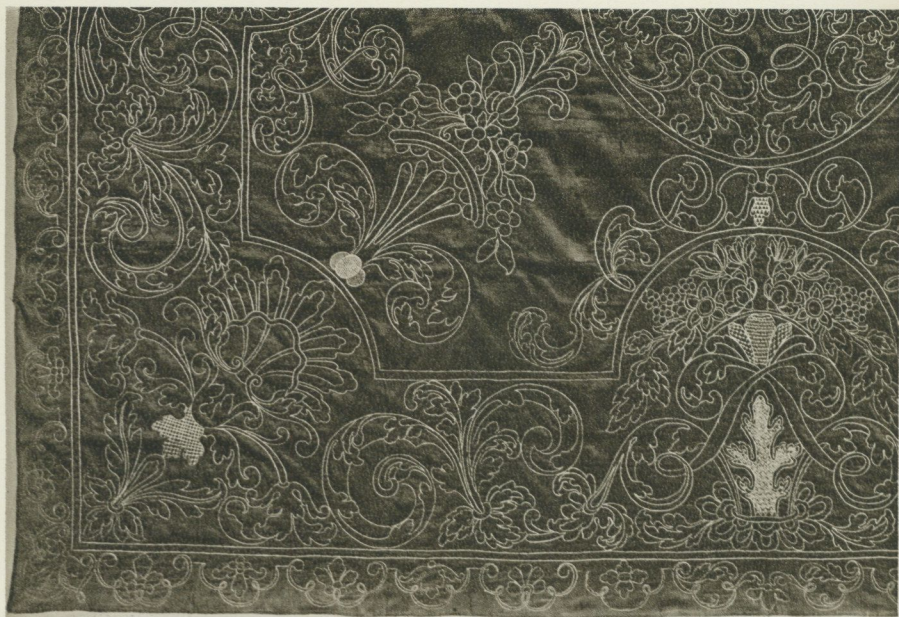

Bild 12 och 13. Bordtäckte av grönt siden med vitt silkesbroderi och täckte av röd och grön taft, stickat med vitt silke och vadderat. Nordiska museet 93,843 resp. 115,026.

Bild 14 och 15. Broderimönster till kjolbård samt stubb (kjol) av blått siden med sticksöm i vitt enligt ovanstående mönster. Nordiska museet 194,528.

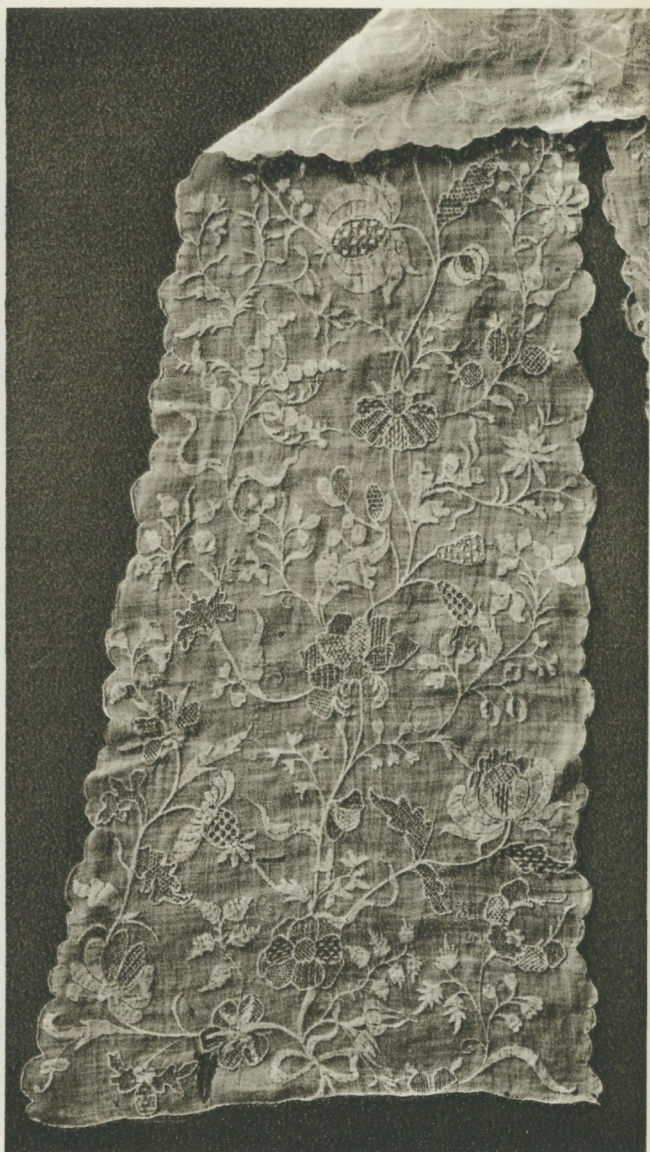

Bild 16 och 17. Mönsterritning till garnering för damdräkt och ett utfört arbete av vit kammarduk. Nordiska museet 145,766.

Det är strängt uppbyggt och finns i två varianter där den ena utelämnar ett ytterornament till förmån för helhetsintrycket. Äro dessa mönster till täckena stramt hållna, bild 13, finns det dock en liten hörnblomma innanför kantbården, som får vara mera naturalistisk, och det saknas inte heller en sådan oregelbunden fantasiblowma i samlingen.

Den största gruppen av bårdmönster har antagligen använts till kjolbårder. Det finns både smala, mindre utarbetade och breda, utomordentligt rika och krävande mönster. Oftast är det två större ornament som växelvis bilda bården, men stundom uppträda tre sådana. I några fall är mönstret lagom stort för en tygvåds bredd, men oftast tar mönstret ej hänsyn till detta. En av de allra rikaste bårderna återges här, bild 3. Det är samma mönsterblad som bär Beata Jaquettes adress från tiden före 1736 men som säkerligen även såsom mönsterblad ligger före den tiden. Mönstren gå tydligt tillbaka till Bérain och hans franska samtida, men hur lång tid det tagit för dem att leta sig upp till Sverige vet man inte, och en viss retardering måste man räkna med. Dessa mönster äro dock påfallande rena i mönsterteckningen och ha kopierats av skickliga tecknare eller i exakt uppstuckna mönster. Ett direkt kopierat mönster, där figurerna stuckits upp med nål genom det gamla mönstret på det nya papperet blir givetvis lika troget sin förebild, som det mönster det genom samma småhål nedträngande sotet bildar på tyget. Just detta förhållande gör, att det enda av alla dessa mönster, som verkligen finns bevarat uppsytt på siden, inte med säkerhet kan betecknas som ett arbete av Beata Jaquette. Det är dock samma mönsterblad som kommit till användning för den blåa atlaskjolen med sitt tunna sticksömsbroderi och mönsterbladet, bild 14 och 15. In i minsta detalj följas de båda åt. Där man ibland i sömnaden glömt ett litet ornament återfinnes det dock vid nästa upprepning. Bården är sydd med tjockt vitt silke i en tät rad av efterstygn. Tyvärr kan detta plagg ej följas bakåt i tiden; det har skänkts till museet av fru Ellen Blix tillsammans med en del föremål, vilka tillhört släkten af Nordin, men just den blå kjolens härkomst är okänd.

Synnerligen förnämliga äro de mönster, som tillsammans ut-

göra två herrvästar. Dessa ha varit broderade utmed framkanten, kring och på ficklocket samt utmed den smala ärmens nederkant och det korta ärmsprundet. Det tidiga 1700-talets broderade herrdräkter följer ännu det 1600-talsmässiga bruket att markera sömmarna på plagget med broderade bårder. Senare få knapphål en allt mera dominerande prägel med stora snörmakerier och galonkantningar. Broderiet följer samma mod och det dröjer till fram emot 1740-talet, innan broderiet blir självständigt och inte tar någon hänsyn till knäppanordningen; denna villas i stället bort i de stora ornamenten. De vita stickade västarna knäpptes högt i halsen och buros stundom under rock och väst av annat material. Detta kan man studera på porträtt från 1730-talet. När sedan västen bäres mera oknäppt och visar skjortans fina krås, förlora knapparna sin dekorativa roll, men man kan fortfarande se västens sidostycken helt frilagda. Till denna typ höra dessa mönster. De ha ficklock av en hög och smal typ, moderna på 1730-talet. Hela mönstertypen med de sköldformiga kartuscherne, de utfyllande bladflikarna och tistelformerna daterar dem till omkring 1740, bild 18. Liknande bårdd typer finnas bevarade, men så vitt jag vet inga hela mönsterserier till ett plagg. Om man jämför det här avbildade västmönstret med en i Nordiska museet utställd väst från 1700-talets början, skall man finna att mönstrets placering i detalj stämmer med Beata Jaquettes pappersmönster, som alltså fortfarande konserverar den allt mera omoderna ärmen, trots att mönstret fått en rokokomässig prägel och hör till de yngsta i serien.

Tyvär finns icke bouppteckningen efter Beata Jaquette Ribbings första man bevarad. Man kan alltså inte där återfinna något av de broderier hon ägnat sig åt under sitt första äktenskap. Bouppteckningarna efter Carl Gustaf Spens finnas där emot bevarade, både från Stockholmsbostaden och hans många lantgårdar. Här uppräknas noga rummens möblering och alla husgeråden, men om den personliga garderoben tågar papperen. Här har man tydligen följt det gamla bruket att till de personliga tjänarna skänka den dödes gångkläder. Både Hånö och Hålbönäs återfinnas tillsammans med Wahlåker i Beata Ja-

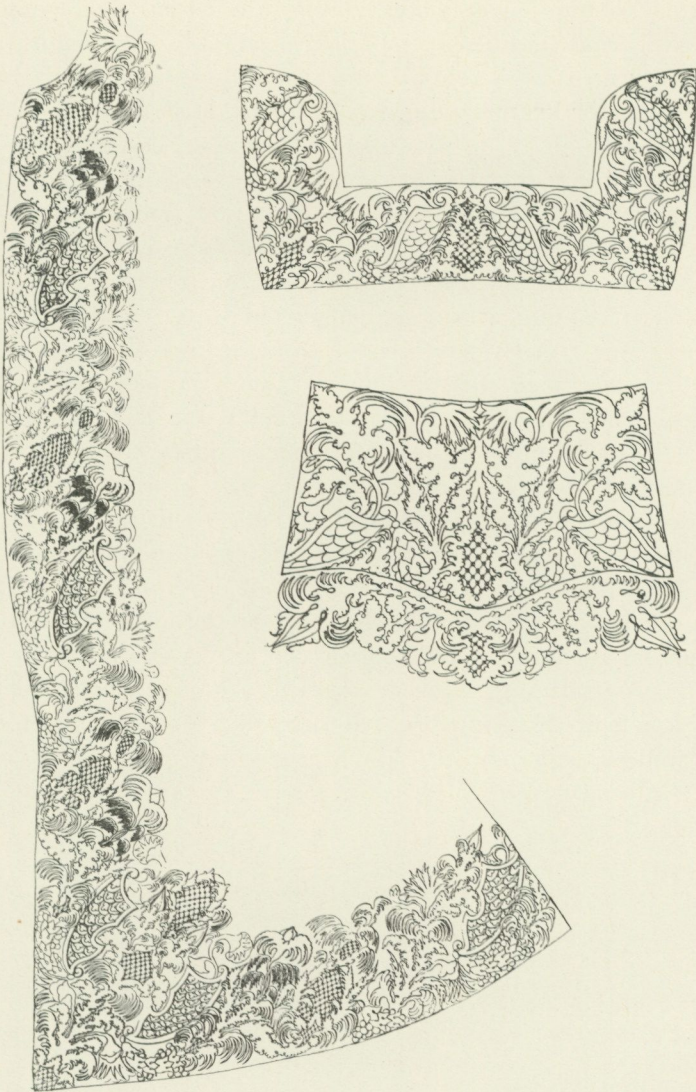

Bild 18. Broderimönster ur den ribbingska samlingen, avsedda för en herrväst — kantbård (till vänster) samt ficklock och ärmbård i större skala.

quette Ribbings egen bouppteckning från 1760. Av rummens och sängarnas textilier äro somliga broderade, men något sammanhang med mönstren kan inte spåras — därtill är beskrivningen alltför knapphändig.

Kan man alltså ej på stilistiska grunder bestämma denna mönstersamling till vissa konstnärer eller ens till bestämda årtal, är den dock ur kulturhistorisk synpunkt synnerligen värdefull. Här har bevarats en sluten samling mönster, använda och utnyttjade av en till tid och miljö bestämd person. I brev och memoarer skymta åtskilliga gånger de flitigt broderande damerna från frihetstiden och rokokon. Många av deras alster äro bevarade, men endast sällan vet man, vem som utfört broderiet, och då är det ett enstaka arbete, som kan bestämmas. Här finner man ett femtiotal mönster, vilka tillhört en och samma dam. Man kan konstatera vilka stora och krävande arbeten dessa högadliga damer ägnade sig åt. Det är inte ateljé- och yrkesarbeten utan saker som tillverkades i hemmen på den tid, då godsägarfrun styrde och regerade sitt stora självhushåll, men också själv utförde de elegantaste broderier. Direkta bruksföremål utfördes av andra händer och ansågos ej lämpliga som dylik sysselsättning, men de mera lyxbetonade och rent utsmäckande broderiteknikerna, de fina silkesbroderierna utfördes av familjens egna damer.

KARL-ERIK FORSSLUND, SKANSEN OCH STORGÅRDEN

av *Sten Lundwall*

Höstterminen 1893 avbröt Karl-Erik Forsslund de estetiska studierna i Uppsala och for ner till Stockholm, officiellt för forskningar på Nationalmuseum men innerst för att få kontakt med teatern och kanske bli skådespelare. Hans käraste önskan hade gått i fullbordan, skrev han därifrån, och i Stockholm levde han bohemliv, "min favoritlivsform, mitt framtidsmål". Han framträdde vid denna tidpunkt som en lärjunge till Heidenstams Hans Alienus och beundrade härjämte Oscar Wilde, vilken han ännu några år senare inte skydde att jämföra med Shakespeare. Den unge Forsslund, flanerande i storstaden och njutande av gatans scenerier, låter föga ana av den blivande hembygds kämpen och traditionsförsvaren, som från Storgården skulle utslunga sitt anatema över Stockholm.

Hur han ställde sig till Skansen som idé framgår av ett uttalande ett par år efter detta besök, då han refererar sin vän Niklas Bergius' uppfattning om denna institution och säger, att denne hade samma känslor mot Skansen "som jag förr haft, tyckt att dän är svänska folkets bankruttförklaring, att allt som samlats där är dött ute i bygdernas verklighet eller åtminstone snart skall dö o att dät är Skansen som tar livet av dät".

Denna inställning skulle snart nog förändras. Efter den hemliga förlovningen med sin kusin Sofia (Fejan) Öhman 1894 sökte Karl-Erik Forsslund medvetet ge sin personlighet och sitt författarskap en ny inriktning. Han vände ryggen åt sitt pessimistiskt och dekadent färgade livsideal och gav sig romantiken

i sin och fästmöns bergslagsbygd i våld. Novellsamlingen Skog, som utkom 1896, är besläktad med Pelle Molins Ådalshistorier och ett bland de många uttrycken för den provinsiella roman-tiken under nittitalet med Gösta Berlings saga och längre bort Björnsons folklivsberättelser som föregångare. Ett samband med Skansen hade dessa stämningar erhållit genom Gustaf af Geijerstams uppsats 1892 i Ord och Bild, "Hur tankarna komma och gå. Intryck från Skansen." Geijerstam fick under årtiondet åtskilliga efterföljare, vilka såsom han på Skansen erfor en rousseauansk känsla vid mötet med en primitivare kultur. Denna upplevde också Karl-Erik Forsslund under sitt år i Stockholm 1897—98, då han på Skansenhöjden frigjordes från stadsgatorna och femvåningshusen nedanför. Den hemkänsla som Forsslund återfann i de gamla gårdarna hade dessutom i ett fall en konkret innebörd. En av dem, Laxbrostugan, hade nämligen besuttits av hans mödernesläkt från 1600-talets mitt.

I ett brev från 1896 berättar Forsslund om sitt första besök i Laxbostugan. Han var missnöjd med inredningen, "de ha delvis förstört dän, jort dän till ett museum o plockat in en massa saker där som ej alls höra dit". Men han värmdes trots allt vid tanken på att hans förfäder rört sig därinne. Det var en underlig känsla att se den, skriver han, och det var underligt att höra obekanta människor stå och läsa på stamtavlan med namnet Öhman. Mer odelad var emellertid hans entusiasm för Oktorpsgården. Denna beskrives som "jenomfört naturtrogen", med häst i stallet, ko i ladugården, gris och höns, loge med halm och slagor, alltsammans kring en fyrkantig gård med böningshuset som en av längorna — "dät var som en borj äller en liten värd för sig — o dät var en riktigt äkta julstämning med dän mörka logen, med skrubbar och vrår på vinden o brasor i de stora öppna ugnarna". Men härligast av allt tycktes honom Fatburen, och han framkastade, att i den stilen borde "vårt Furbo" byggas och lovade att snarast göra upp ett förslag och sända det till fästmöns granskning. Forsslund slutar sin rapport från Skansen med ett allmänt omdöme: "Dät är eget, jag är emot idéen män dät är ändå riktigt roligt att gå omkring där o titta — om bara all populasen o mässingsmusiken vore

Karl-Erik Forsslund. Fotografi 1897.

borta, i synnerhet dän senare jör allt vad dän kan för att förstöra stämningen.”

Även folkdanserna på Skansen väckte Forsslunds intresse och han sade sig bli mer och mer hänförd för var gång han såg dem. Helt säkert har den känsla för alla slags ålderdomliga sedvänjor, som han ger uttryck åt under förarbetet med sin andra bok, *Jungfru-Jan* (1897), stimulerats av dessa iakttagelser. Han glädde sig under planläggningen av *Jungfru-Jan* åt att det skulle bli en svensk bok med en mängd folkliga motiv, som förut ej så mycket behandlats i litteraturen: ”Särsjilt våra hjälrfirningar, midsommar o jul, dans kring majstång o på dansbanan om sommarnätterna, namnsdagsfirningar i fruntimmersveckan med utklädning, dynamitskott o dyl., valborgsmässelden.”

Men innan Forsslund påbörjat Jungfru-Jan hade han "av dän svänska sångens helige ande" fått ingivelsen till en roman som skulle heta Furbo gård och bli en verklighetsskildring av Bergslagens hemliv och inte bara handla om skogar och berg utan också om människorna och hemmen — "jag skall tala om allt fridfullt o vackert som kan finnas där, jul o midsommar o annat, jag börjar allt mer älska idyllen", skrev han på hösten 1896. I denna tanke ligger det första fröet till Storgården, och det var detta Furbo, som han efter det ovan relaterade Skansenbesöket tänkte sig som en byggnad i Fatburens stil. Furbo gård fick emellertid vänta, och Jungfru-Jan kom före, men Forsslunds fantasier om ett hem i Bergslagen byggdes under tiden ut på olika sätt. Förut hade han planerat att bosätta sig i närheten av Stockholm och drömde om ett konstnärshem i Saltsjöbaden eller Stocksund. På våren 1896 gjorde han sålunda ett utkast till planritning över "Furbo-Stocksund" och visade denna för vännerna i Uppsala, men på nyåret 1897 berättar han om ett par nya utkast till "Furbogård i fatburstil" och under de närmaste månaderna återkommer han då och då till detta ämne. Byggnaden skulle inredas med lysande blomstermålningar och möbleras med "gamla svänska möbler". Väggarna skulle också dekoreras "med våra namn, med våra valspråk, med bevingade ord o stora tankar ur stora skalders värk!"

Efter sin examen våren 1897 lämnade Karl-Erik Forsslund universitetet och prövade för andra gången en längre tids Stockholmsvistelse. Kamraterna hade rätt honom att söka in vid Kungliga biblioteket, men Forsslund längtade efter ett friare yrke och ville visa världen att även en medarbetare i Strix kunde få ett aktat namn. Första tiden var han fylld av arbetslust och förväntningar. Livet tedde sig angenämt under den stora utställningens sommar, då redaktionens högkvarter huvudsakligen var förlagt till Djurgårdens förlustelseställen. Men Forsslund gjorde också några ensamma promenader på Skansen, där han upptäckte "flera nya, tysta, juvliga platser".

Frampå hösten började emellertid hans entusiasm för storstadslivet att svalna. Den oregelbundna arbetstiden på Strix med återkommande nattvak och perioder av hektisk brådska

Storgården med sjön Vessman i bakgrunden. Fotografi från 1800-talets slut.

verkade nedstämmande på humöret och frankallade en reaktion, som tog sig uttryck i en stegrad retlighet mot Stockholm, mot människorna, gatorna och hyreshusen. På vintern förklarade Forsslund, att den enda del av Stockholm, där han kunde tänka sig bo i framtiden, vilket han för övrigt hoppades skulle dröja, var Söder med sina små gränder, sina envåningshus med brutna tak och sina täppor och trädgårdar. Resten av staden hatade han, "tänk dätta gräsliga Östermalm med sina avsjvärda modärna stenhus, alla lika höga, lika mörka o fula". På Skansen fann han en asyl under denna tid, "dät är juvligt i de gamla stugorna", skrev han, "Laxbrostugan o Oktorpsgården äro de enda ställen i hela Stockholm där jag trivs o känner mig hemma".

Det var dessa stämningar, som låg bakom de artiklar om Skansen, som Forsslund hösten 1897 publicerade i Aftonbladet. Anknytningen till Geijerstam är uppenbar, men det nya hos Forsslund var den kontrastverkan han tog ut av sitt ämne.

Somliga människor ha blomster till grannar och en levande skog till hem, heter det inledningsvis, men andra ha bara en vrå i ett dött vidunder av sten, och dem är det synd om. "Åh, de där stenvidundren, jag hatar dem" utropar han och berättar, hur de stå stilla och livlösa men med stirrande ögon och girig blick och uppslukar människorna, som sedan "ligga därinne i stenodjurens magar och smälta, odjuren suga musten och lifvet ur dem, de bli sten i stället för kött och blod, bara sten". Men trots allt finns det en och annan riktigt levande människa också i Stockholm, varelser som ha något mer i ögonen än den kalla stendagern, och det är dessa, som varje ledig stund knogar uppför en backe "till ett ställe som har ett tråkigt krigiskt namn, men som likafullt är ett fridens och hvilans tempel — några vingslag högre än femvåningshusen och fabrikksskorsterna". Det är Skansen med dungar av tall och gran, med gångstigar och utsiktspunkter, med stugor och klockstaplar, med lekar och danser, som Forsslund syftar på. Men inte Skansen med historiska parader och populära förlustelser såsom regementsmusik eller "landsmål". Han uppsöker ånyo Laxbrostugan och sitter en stund i en av skinnstolarna i tingssalen och drömmer att han är en myndig nämndeman med gård och ägor och sunt bondblood i ådrorna och levande ett liv utan längtan. Och i Oktorsgården upplever han barndomskänslan av spännande mörkrädsla och trygg hemtrevnad, när han ser ut genom vindsgluggen — "stjernnatten strålar därute, långt borta i mörkrets djup flämta stadens tusen ljus, men gatbullret och oron når ej hit; här hvilar den gamla gården, rundt omkring står skogen tyst och stark och svart — den hvilar under höstens mörka himmel och bidar lugnt den långa vintern".

Skansen gav Karl-Erik Forsslund en illusion av trygghet, av räddning undan den lurande ångesten nere i staden; på detta sätt gjorde den onekligen även för hans egen del skäl för det namn, som han tyckte lät så tråkigt. För utformningen

Stora salen i Storgårdens övervåning med Karl-Erik Forsslund och hans maka. Fotografi 1898.

av Karl-Erik Forsslunds idé om det hem, där han skulle vinna livslyckan som en fri man, har Skansen uppenbarligen betytt mycket, innan verkligheten själv ställde en bergsmansgård i Brunnsvik till hans förfogande. Denna anslutning hos Forsslund till de ålderdomliga formelementen som en ram kring tillvaron genomfördes så restlöst, att de konservativa yttre dragen efteråt i någon mån dolt den radikala innebörden av hans kulturprogram.

När Karl-Erik Forsslund först formulerade idén om hemmet som sin strävans slutmål var detta mera som en lyckodrom för egen räkning med mänskligheten i övrigt lämnad utanför. Han hade, innan Bergslagen slutgiltigt fixerats för detta ändamål,

ett slag funderat på att någonstades i Söderhavet grunda en lyckligare tillvaro än vad möjligt var i Norden. Denna rousseauism bestod, fastän drömmen ej praktiserades i Gauguins Söderhav utan på en udde vid Vessmans sjö bort i Dalarna, men under åren skedde väsentliga förskjutningar i Karl-Erik Forsslunds åskådning. Hans tidigare övermänniskoideal mjukades upp genom påverkan av Ellen Keys förkunnelse om individualismen och socialismen. Det blev ej längre enbart den egna lyckan som saken gällde. Målsättningen kom att omfatta mänskligheten. Från sitt hem ville Karl-Erik Forsslund tala till människorna och visa dem att lyckan inte var ouppnåelig. Han ville hålla fram nya ideal för dem, riktande sig på utvecklingen med framtidsmålet stadigt i sikte — ”skönhetsmålet, framtidsriket av gudamänniskor”. På nyåret 1898 var Forsslund uppe hos Ellen Key och utvecklade sina planer. Han hade vid denna tidpunkt fattat sitt beslut att lämna Stockholm, och detta understöddes entusiastiskt av Ellen Key, som framhöll att hon redan tidigare beaktat nödvändigheten för honom att flytta från Stockholm och i avskildheten fördjupa och samla sig.

Här är ej rum för en undersökning av alla de impulser från Ellen Keys praktiska estetik, som spåras i Storgården, och inte heller för ett studium av den framför allt från Almquist utgående bondelivsidealism, som Forsslund anknyter till eller för en jämförelse med de likartade strömningar ute i Europa, som han rönt påverkan av. Men om Forsslunds hedendom bör ändå något nämnas. C. D. af Wirsén uppmärksammade denna och tog upp saken: ”De heliga sakramenten föraktar han; ett gott sjöbad och en glad måltid äro bättre än alla sakrament. Julen är för honom en trevlig fest, men dess religiösa betydelse är för honom ingen.” Som medlem i Verdandi hade Karl-Erik Forsslund ärvt ett stycke 80-talsrabulism, ehuru denna under hans tidigare uppsalaår endast tog sig mera vaga uttryck i en uppseendeväckande stavning och en allmän oppositionslusta mot de-konservativa ideal, som hyllades i föräldrahemmet. Det blev Fröding, som med de ariska dikterna i Stänk och Flikar skulle bjuda honom det stora temat om friheten och kärleken. Forsslund recenserade Frödings dikter i Uppsala Nya Tidning

och utvecklade sin hänförelse i några rader, som direkt leda fram emot Storgården. Frihet är den föryngringens dryck människor och gudar behöva, skrev han, frihet från band och lagar, från dräkternas skökodok, från fruktan för skuld och straff. När kärleken och friheten fullkomnas på jorden skola gudarna dansa och de skapade undra och fröjdas. Då skall Ariens land breda sina outtömliga rikedomar i solen. Då skall en fri ung man ströva omkring i skogen och le åt sig själv och åt allt skapat; då skall han möta henne, den älskade, och de skola famnas i lek och i jubel smälta samman till ett väsen.

Tydiligen hade Forsslund redan på våren 1897, ehuru mera i förbigående, intresserat sig för den gamla bergsmansgård i Brunnsvik, där han ett år senare slog sig ned. Byggnaden, som uppförts 1803, hade av Forsslunds svärfar, brukspatronen Gustaf Öhman på Sörvik förvärvats 1878. Under den deprimerande stockholms hösten 1897 mognade Forsslunds planer på att efter giftermålet bosätta sig där, och i november gjorde han sin fästmö delaktig av dem. Från den gamla lantgården med utsikt över trädgård och röda uthus och med ekot svarande i bergen skulle han höja sitt fältrop: "Bort med städerna — ner med kasärnerna — bort med gator och guldkrogar och allt som står i vägen för Hemfrid, vår gudinna, framtidens gudinna, som kommer med sol och lycka, med den stora harmonin och den rätta livsglädjen." Naturliv och kulturliv skulle där harmoniskt förenas med idrott och vandringar, sång och musik, arbete och studier, "vilka alla skola gå ut från en synpunkt och riktas på ett mål". Beträffande den ekonomiska sidan var Forsslund sangvinisk. Han räknade ut hur mycket som kunde sparas på kläder och glädde sig på förhand åt en tillvaro utan lahmansskjorta, manschetter och stärkkrage.

När Karl-Erik Forsslund var som mest nergången i Stockholm, gav honom tanken på det väntande hemmet nya krafter, och vad som från början varit vaga drömmier växte ut till en passion. Hans längtan till gården i Brunnsvik var så intensiv, att den föreföll honom vidskeplig: "Dät är som jag skulle ha levat där förr o längtar tillbaks dit som till mitt rätta hem, som jag skulle vara bunden vid allting där med några mystiska

oslitliga band o varit där jämt fast jag ej förr än nu blivt medveten därom — o jag tror på denna känsla så blint, att jag inte reflekterar över dän, jag vet bara att vi där komma att uppleva något stort, något överjordiskt härligt...!”

Parallellt med detta förlopp skedde förberedelserna till ”Storgården. En bok om ett hem.” Vissa partier återgå på en julberättelse, som Forsslund skrivit 1896, men själva greppet hade uttagits med den stämmningsbild från Skansen, som ovan refererats. I mitten av februari tog Forsslund upp ämnet på nytt. Han hade varit ute med Peterson-Berger och suttit på Rydberg till tvåtiden på natten. När han kom hem hade han som vanligt svårt att somna och låg och fantiserade, ”o den helige ande kom över mig, o jag jorde ett tu tre upp planen till min nya bok — dän om stad o land!... O jag steg upp o klädde mig o började boken o hade en stund av skaparhänförelse o arbetsglädje, vilket räckte till 1/28-tiden, då jag mycket trött lade mig påklädd”.

De närmaste månaderna i Stockholm och det kommande året på Brunnsvik medförde så många praktiska bestyr rörande det nya hemmet att Forsslund först på våren 1899 fick mera sammanhängande tid över för sin bok. Tack vare detta kunde hans erfarenheter som idealiserad bonde utnyttjas i större utsträckning än vad från början var avsett och skänka en återglans av den fria verksamhetens lycka, som hänförde så många läsare.

Av otryckt källmaterial har utnyttjats brev från Karl-Erik Forsslund, 1893—98 i Storgårdens arkiv, sedan 1947 i Nordiska museet, samt brev från 1899 i Wahlström & Widstrands arkiv, Stockholm.

CARIN SYLVANDER TECKNAR 1800-TAL

av Sigurd Wallin

En bunt skissböcker, fyllda med teckningar allt ifrån ägarinnans första ungdom och fram igenom ett långt liv är i och för sig en sak som måste väcka intresse hos den som får göra bekantskap därmed. Ligger den tecknandes liv huvudsakligen före den bildöverflödets period i vilken vi leva, stegras intresset för en sådan samlings innehåll, därför att den kan ge en bildvärld som annars varit slutet för oss. Visar det sig därtill att skissböckerna varit brukade och fyllts med sitt innehåll vid serier av sommarresor till skilda delar av landet med besök hos släktingar och vänner på gårdar och i städer under större delen av 1800-talet och att de tillhört en utpräglad släktkär dam, som brukat sin självlärda talang till att "filma" sin växlande omgivning, då är det utan vidare klart att dessa skissbokspärmar äro en skattegömma.

En skatt behöver ju ej vara glimmande och klingande valuta, utan kan lika väl vara en blygsam, lågmäld och trevande vägvisare till den förnöjsamma stämningen av hemliv och sällskaplighet i förtroliga kretsar av den känsligt skönhetsdyrkande, pietetsfullt minnesgoda och av många konventionella skrankor ingärdade art som vi så gärna beteckna som 1800-talsanda. Inför ett sådant innehåll kan man t. o. m. glömma ojämnheter i den formella kvaliteten och känna den välmenande värmen även i primitiva bilder av döda släktingars gravkullar och levande vänners jordiska hem.

Av denna art är det säregna värdet i Carin Sylvanders skissböcker, som rymma några hundratal teckningar och små akvareller och dessutom en myckenhet av notiser från resor och

utflykter och inte så litet utdrag ur historisk litteratur berörande de minnesmärken som lågo vid resevägarna. Författarinnan var inte för intet kusin till den lärde Kalmarhistorikern Gustaf Volmar Sylvander.

Självt var hon dotter till Halmstadslandshövdingen Josua Sylvander, vilken under Karl XIV Johans tid steg till president i Svea hovrätt och friherre. Hon var född 1798 och dog ogift 1887. Släkten hade sina rötter i Kalmar län och Blekinge och särskilt i Karlskrona voro släktingarna och släktminnena många. Genom faderns tre äktenskap tillkommo en mångfald anknytningar till Stockholm och Mälardalskapen. Och slutligen hade hon många vänskapsförbindelser att uppehålla, vilket föranledde resor även till orter som Örebro, Gränna, Älvkarleö osv.

Släktkärleken har gått i arv till Catherine Elise Sylvanders arvingar i våra dagar och arvet av hennes teckningar har med omsorg sammanhållits och vårdats. När den nuvarande ägarinnan givit kulturhistoriens representanter tillfälle att studera dessa skissböcker är detta värt en särskild tacksamhet, och det skall säkerligen komma att visa sig att deras innehåll kan bli till glädje i många sammanhang.

De första bilderna äro från Carin Sylvanders tonår, daterade 1815, 1816, 1817 osv. och de utgöra oftast små rikt detaljerade tavlor åstadkomna med livlig användning av akvarellådans färgresurser. Senare, under 1840-, 50-, 60- och 70-talen blir utförandet ofta både mer summariskt, brådskande och stundom inte så litet vårdslösat i teckningen. Mest är det blyertsskisser som senare fyllts i med tusch eller lavyr. Men nästan alltid äro dessa bilder upplysande till innehållet och överraska med verklighetstroga iakttagelser av seder och vanor, som ställa tidens lynne i klar belysning. Rumsinteriörerna bl. a. ge goda exempel härpå.

Först emellertid en antydning om hur det kunde gå till när Carin Sylvander var på resa. Hennes berättelser äro stundom utförliga och målande ackompanjemang till bilderna. Sommaren 1852 hade hon varit på resa till Rockhammars bruk i Fellingsbro socken och till Örebro. Ett utdrag ur hennes beskrivning av hemresan är i detta avseende belysande.

Utsigt öfver Alkistan från Tivoli

1828

Grefvinnan Sylvanders andra styvmor
från Lilliebrandt

Bild 1. Utsikt över Alkistan från Tivoli, 1828. Akvarell. De båda handarbetande damerna på det breda gungbrädet på Stockholms-sommarnöjets gårdsplan äro Carin Sylvanders andra styvmor, född grevinna Louise Cronhjelm, och fru Lilliebrandt. Landskap och figurer äro trots den lilla skalan detaljerat utarbetade och akvarellen är rik och fylligt kolorerad.

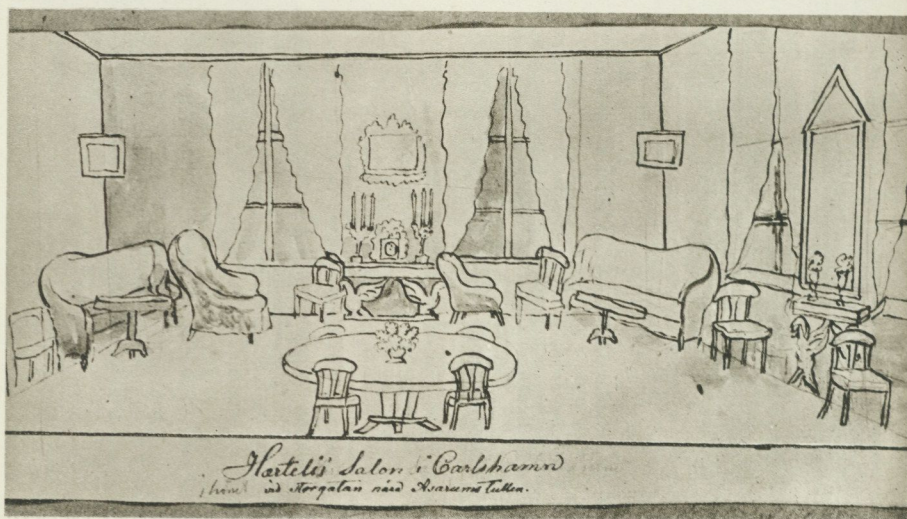

Bild 2. Lilla förmaket i övre våningen hos familjen af Wirsén på Rockhammars bruk 1852. — Bild 3. Familjen Hartelii salong i Carlshamn, 1859 (?).

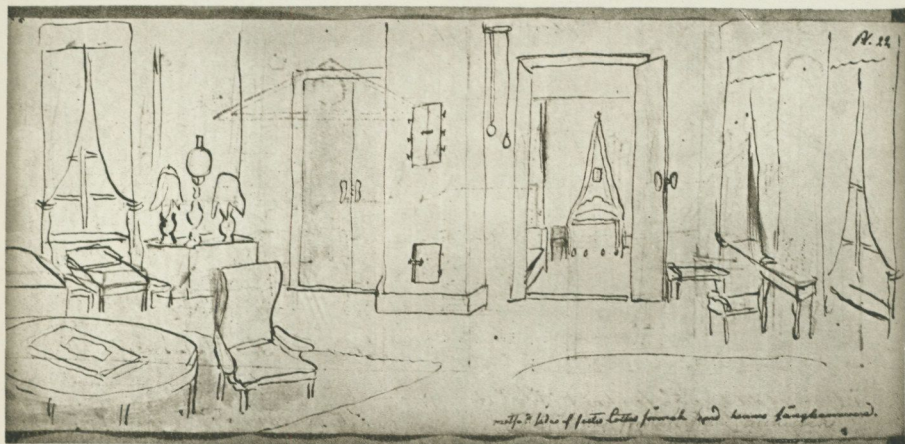
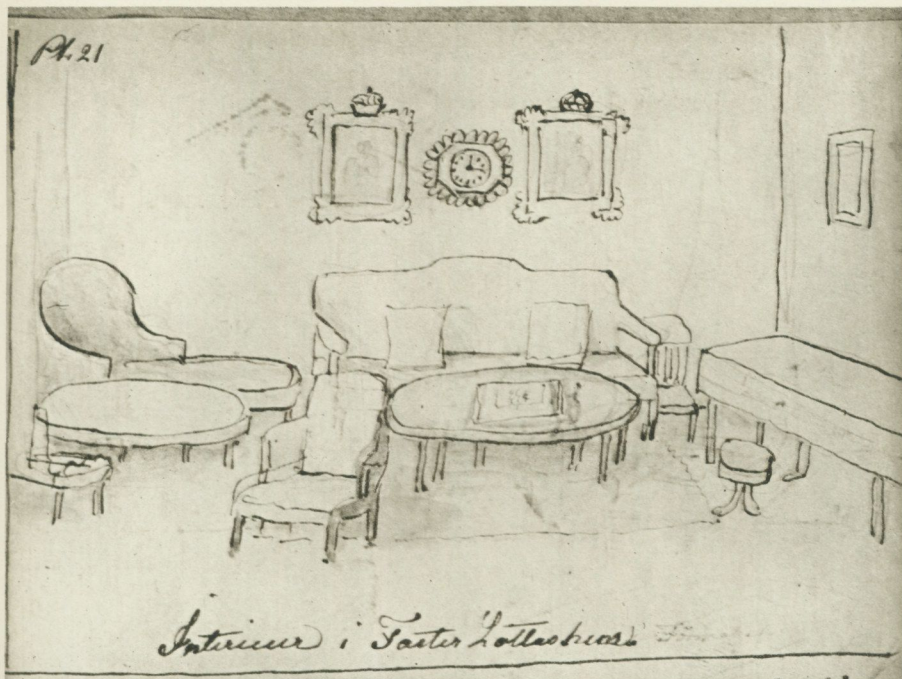

Bild 4 och 5. Båda sidorna av förmaket hos »Faster Lotta» Sylvander i Karlskrona, 1859 (?).

Bild 6. »Uppgången till smårummen i ordningens och trev-
nadens hem» hos »Faster Lotta» i Karlskrona, 1862 (?).

Bild 7. Assessor Dahlgrens förmak i Örebro, 1862. — Bild 8. Eva von Strokirchs sommarrum i en av paviljongerna vid Drottningholms slott, 1862 (?).

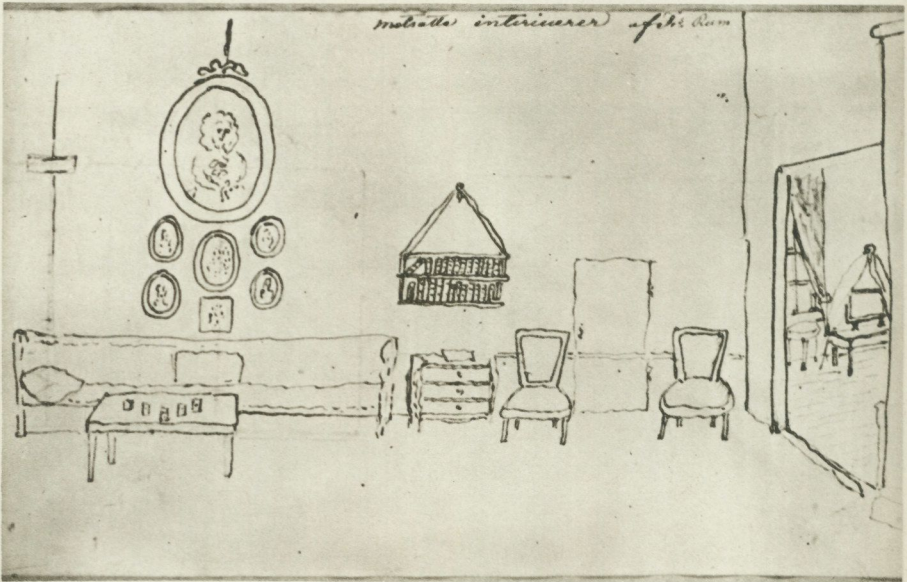
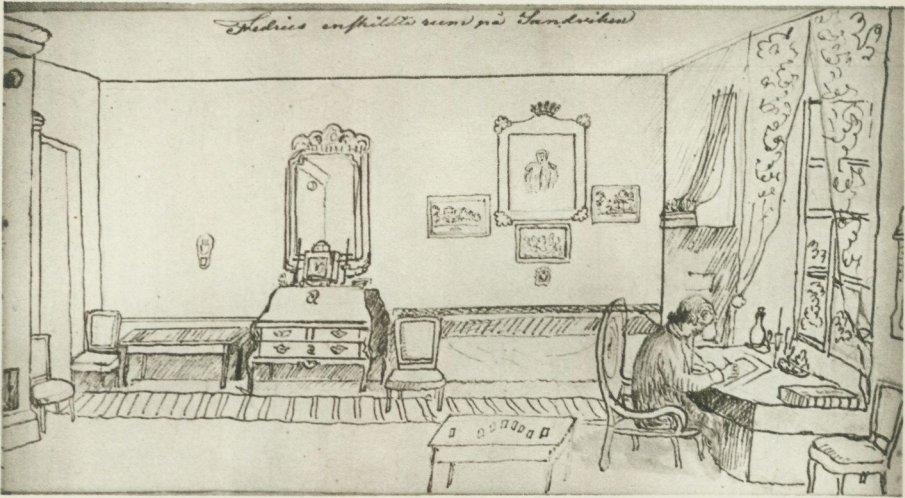

Bild 9 och 10. Båda långväggarna i baron Fredrik Sylvanders gavelrum på Sandvik vid Roxen, 1868.

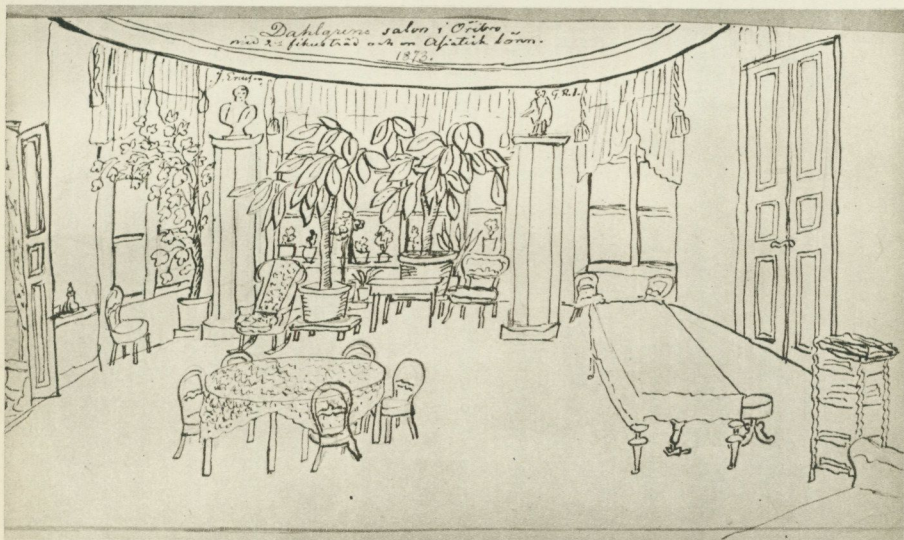

Bild 11. Förmaket hos familjen Lindcreutz på Nygård vid Älvkarleö bruk, 1873. — Bild 12. Assessor Dahlgrens salong i Örebro, 1873.

Bild 15. Stora bersån hos familjen Wedin i Nättraby en högtidsdag 1871.

Bild 14. Swedenborgs lusthus i trädgården vid Hornsgatan 43 i Stockholm, 1863. Lusthuset står numera på Skansen.

”Den regniga dag som fördyrade min återresa till Stockholm från Örebro på ångfartyget Mälaren lämnade mig sällan tillfälle att vistas på däck men gynnade ändå min önskan att vid klart väder se och avteckna 1400-talets minnesorter i Hjälmaren. Då jag trodde mig nalkas dem, frågade jag en i båt nyligen uppkommen äldre man i mitt grannskap huru långt vi ännu hade till målet för min nyfikenhet. Vi voro ännu ett gott stycke därifrån, men samtalet fortsattes, varunder jag sökte upplysning om ett välbyggt herresäte åt samma sida och fick veta ej allenast ställets nuvarande vackra namn Hjälmarsnäs, utan även om den uråldriga ruin som under namn av Kollerborgen ännu finnes, där grantopparna syntes glesa på skogshöjden. — Stället intresserade mig nu naturligtvis och under det jag tecknade det frågade jag vem det tillhörde nu. En major Schantz sade han leende — och jag har härmed äran presentera honom.

Samtalet fortsattes om ortens gamla minnen, som syntes vara honom så väl bekante. — —

Mången lärar från ångbåten fått orätt anvisning på Engelbrectsholmen, som ej är ensam, och vars nuvarande monument helt och hållet skymmes av träden. Men jag hade den lyckan att tala med den, som vid secularfesten varit utsedd att hålla tal vid monumentet. — —

Mitt samtal så mycket som det än roade mig måste avbrytas av en hotande regnskur. Jag passerade flere timmar ensam med några till min lycka alldeles okända fruntimmer och slutet av Rosen och Resedans sorgliga försakelsefulla liv av fru S. Efter en stunds betraktelser över människornas olika förmåga att bära lidanden, olika fallenheter och anlag, stötte vi till en sluss. Detta var nytt för mig. Himmelen var mig bevägen — jag kunde passera alla dessa Hjälmare kanals 8½ slussar med pennan i handen för ett försök att avteckna dem, varunder jag såg en stor levande kräfta på taket till salongstrappan magnetiseras av en person som föreföll mig originell. Han förmådde kräftan att i upprättstående ställning gestikulera med de små fina benen som armar. — Man viskade omkring mig ’överste Bruce Bay’.

Min penna var redan gömd och ’Mälaren’ gled ut över den

gamla 'lögarens lugn', då den klassiske magnetisören tog plats på min ensamma bänk och inledde med utmärkt hövlighet ett samtal om min sysselsättning i slussarne, sina vidsträckta resor, sin av araberne kring Palestina lärda magnetism, sitt studium av huvudets organer, gissningar över min karaktär — några utkast som slog in — beskrivning om sin hustru, som vid 25 år innehade en så utmärkt bildning, berättelse om gårdagens besök i Örebro slottsfängelse, där han undersökt brottslingarnas huvuden och sagt var och en av dem skälet varföre de voro under ransakning. — —

Molnen drogo sig åter tillsammans. Resedan vinkade mig ned i salongen och höll mig där till skottet genljudade i Skinnarviksbergen och resan slutades."

Helt typiskt för Carin Sylvander är nog ej detta äventyrliga ensamresande och samtalande med främmande intressanta personer. Hennes rätta miljö är mer ombonad, och ett litet exempel bör för jämviktens skull ges också på den rätta sommaridyllen. En utflykt från Karlskrona sommaren 1859 kan fylla sådana betingelser:

"Sjusovaredagen var utsatt för en segelfärd till Lyckeby. Vädret var vackert men det blåste litet på morgonen varföre Oskar arrangerade om en vagn för sin mor, sin syster Emelie och mig. De sjöfarande hade redan anlant, betingat ett rum i ett litet hus omslutit av en trädgård där vi åto middag och hade mycket glatt och trevligt. På eftermiddagen besågs först det i Lyckeby nyligen anlagda gjuteri med ånga, sedan slottsruinen, varefter Emelie, Emma, Oskar och jag gjorde en promenad i vagn åt Spanstorp, Augerums och Lösens vackra trakter och kommo tillbaka förbi Bellvue över Lyckeby bro åter fram till gästgivaregården, där vi måste dröja några timmar för regn, vilka vi passerade så glatt och trevligt med att dricka the och leka liknelse- och understolslekar med glada och kvicka under, tills tvenne med möda anskaffade vagnar till för båtpassagerarne, som i det allt mer tilltagande regnet voro glada att få återvända hem. Det glada lynnet följde även på hemvägen så att denna lilla väderleksmotgång störde icke alls vår glada färd, bestående av 13 personer."

När Carin Sylvander, eller "-ina" som hon ofta kallar sig själv, ritar av sina vänners och släktingars hem och gårdar, lägger man märke till vilken stor roll trädgårdsanläggningarna spela som plats för det dagliga sällskapslivet. Hennes andra styvmor, född grevinnan Louise Cronhjelm, ses sålunda på en cirkelrund akvarell från år 1828, bild 1, sitta tillsammans med fru Lilliemarck på ett stort gungbräde vid Tivoli utanför Stockholm. Båda damerna, klädda i hatt och schal, syssla med sina handarbeten. Trädgårdslusthus, bersåer täckta av grenarna av hängträd osv. avbildas flitigt och beteckningen kabinett eller berså användes över huvud om skuggiga platser med trädgårdsmöbler, där damernas sommarkvarter tillbringas. Vid Kersö i Ekerö socken, där familjen bodde under faderns andra äkten-skap, med en friherrinna Gripenstierna, och där halvbrodern sedermera residerade, ser man det talrika familjesällskapet kl. 5 eftermiddagen på gungbräde och trädgårdsstolar i skuggan av en utmed gårdsplanen av "pappa Josua" planterad väldig syrenhäck, medan tvenne herrar sitta för sig i en trädgårdsoffa vid fasaden med sina toddar.

Interiörbilderna i dessa skissböcker ge tillsammans tagna en rätt instruktiv översikt över möbleringssättet under 1850-, 1860- och 1870-talen. Utvecklingen går ganska konsekvent från stram enkelhet mot fylligare och livligare rörlighet. Man får se olika slags utrymmen men mest damernas förmak, någon gång kallade salong, en gammal adelsfrökens sommarrum i en av paviljongerna vid Drottningholms slott, men också ett gavelrum på en herrgård, disponerat av en ensam herre.

Hos assessor Dahlgrens i Örebro ritade Carin Sylvander år 1862 ett stort förmak, bild 7, med minst fyra fönster i fil på långväggen, och 1873 tecknade hon hos samma familj en halv-runt avslutad salong, bild 12. Längst fram i det förra rummet står en stor bekväm länstol omgiven av en grönskande båge av rankor, som växa i blomkrukor. På bordet framför soffan stå små prudentliga blombuketter i symmetriskt parställda vaser. I 1870-talssalongen breda sig väldiga fikusträd och en asiatisk lönn i stora krukor på träpallar framme i den ljusa halvrunnen och möbleringen ger sig djärvare ut från väggarna än i det

tidigare rummet. Där markerar en randig trasmatta en rak gångväg diagonalt över det nästan helt tomma golvplanet.

En och samma dam, Eleonora von Schulzenheim, återfinnes i två olika miljöer. År 1852 ser man "lilla förmaket där uppe" på Rockhammars bruksherrgård i Fellingsbro, bild 2, där hon är värdinna i sin egen fädernegård och gift med överste Carl Ture af Wirsén. I sitt andra äktenskap, med general Carl Gustaf Reinhold von Lindecreutz, bor hon på Nygård vid Älvkarleö bruk, där man ser henne i förmaket "med sina små favoriter Figaro och Caresse", bild 11. Skillnaden i möbleringstyp är påtaglig; i det förra fallet ordentlig och välrättad senempire, i det senare den franssprydda tapetserarebullighet och fyllighet i möbelgrupperingen, som brukar identifieras med begreppet 1800-tal men som egentligen blott hör hemma i århundradets senare del. Hörnsoffans svängda rygg är klädd med fem genombrutna antimakasser och fem fyrkantiga kuddar. Hörnhyllan med Thorvaldsens Kristus bland vaser och ljusstakar ståtar med sin flikiga, broderade kapp. Gardinerna ha ett yvigare fall och en livligare kontur än vad empiretiden bestod dem.

Det rymliga gavelrummet på Sandvik vid Roxen, bild 9, 10, som i juli 1868 beboddes av Carin Sylvanders ende halvbror, baron Fredrik Sylvander, ger en klar bild av möbelpaceringen, i synnerhet som det finnes avritat från två motstående synpunkter och dessutom i en möbleringsplan. Skrivbordet står vänt mot gavelfönstret och har den stora kakelugnen rakt bakom sig vid motsatta kortväggen. På långväggarna stå främst sängen och soffan med en dominerande tavelgrupp över vardera. Därpå följa en sekretär med spegel och en byrå med hängande bokhylla och längst ned fyllas väggarna ut med ytterligare möbler, så att intet utrymme blir tomt utmed dem och ingen pjäs i onödan står ute på golvet.

På detta sätt kan man fortsätta att iaktta detaljer som bryta av mer eller mindre mot nutida vanor. Man kan studera möbelöverdragen, florpåsen kring ljuskronan, tavelgrupperna och lagarna för deras symmetriska komponering, deras upphängning i band med rosetter osv. Se till exempel hur familjen Dahlgren

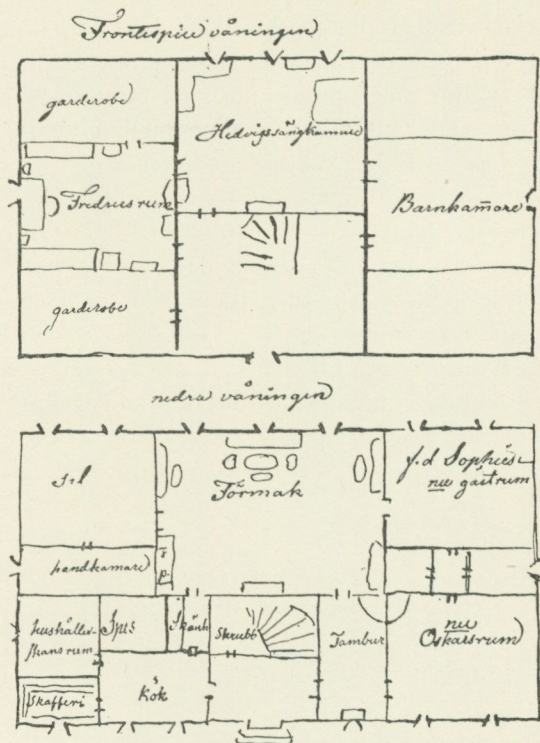

Bild 15. Möbleringsplaner av Sandviks herrgårdsbyggnad vid Roxen. Rummet till vänster i övre våningen är detsamma som på bild 9 och 10.

år 1862 har satt ihop tre par tavlor, ram mot ram, till en kompakt figur över soffan, bild 7, eller hur tavlorna sitta för hörn hos familjen Hartelius i Karlshamn, bild 3.

Det oregelbundna rummet från Drottningholm, bild 8, ligger i en av slottets paviljonger i en entresolvåning med fönstren nere vid golvet. Där bor över sommaren 1862 (?) den 65-åriga fröken Eva von Storkirch och man ser hur hon "förtroligt sitter med sin vän, f. d. hovfröken hos prinsessan Sofia Albertina, Adelaide Piper (76-årig), med bådas små svarta favoriter Fillou och Mulle". Människorna bli gärna små och tunna på

Carin Sylvanders teckningar, men deras omgivning återger hon tydligt, detaljerat och innehållsrikt, så att teckningarna ofta bli betydligt mer upplysande som minnesanteckningar än den text som fyller ut allt utrymme mellan dem i hennes skissböcker.

Dessa kulturhistoriska egenskaper hos Carin Sylvanders interiörbilder jämte den omständigheten att trogna och tydliga rumsporträtt äro så tunnsådda från tiderna före fotografi-konstens genombrott gör det naturligt att dra fram just dessa bilder vid en första presentation av hennes skissböckers innehåll. Exteriörbilder från städer och lantställen äro annars där betydligt mångtaligare och det topografiskt historiska intresse de kunna gömma kan inför en detaljgranskning komma att visa sig vara nog så stort, särskilt för de orter dit släktbesöken under en rad av somrar förde den flitigt tecknande Carin Sylvander.

EN BRUDDRÄKT FRÅN 1744

av Gudrun Ekstrand

Många bevis på äldre generationers flit och handaskicklighet ha vi bevarade i broderade stubbar, koftor och täcken m. m., men ytterst få äro de, som giva en ledtråd till exakt datering. Vid ett studium av dessa alster visar det sig, att man under 1700-talet hade ett mycket rikt och varierande mönsterförråd att ösa ur, och hade man sedan själv litet fantasi, kunde det ju ytterligare utökas.

Det är framför allt de franska mönsterstickarna Jean Bérain (1638—1711) och Daniel Marot (död 1718), som äro impuls-givare och vilkas mönster för en mycket lång period kvarleva i mer eller mindre ursprunglig gestalt. Men att man inte riktigt hann följa med sin tid här uppe i Norden bevisar den här aktuella brudkjolen. Kjolen härstammar från 1744, då den begagnades av Catharina Bethulin vid hennes bröllop med gross-handlaren i Stockholm Daniel Broms. Catharina Bethulin, troligen född 1719 och dotter till viktualiehandlanden Jonas E:son Bethulin och hans hustru Catharina Gries i Stockholm, dog redan 3 år efter bröllopet i barnsäng efter sitt andra barn den 10 april 1747 och lämnade maken att ta hand om de två barnens "Christeliga upfostran". Det var den 18 månader gamle sonen Jonas (sedermåla brukspatron i Karlshamn och ägare till Kompermåla) och den 8 dagar gamla dottern Catharina Beata.

I 1747 års bouppteckning efter Catharina Broms finner man att det var en mycket välförsedd och omväxlande garderob, som den unga frun haft. Men så hade hon också lagt ned mycken möda och omsorg på den. Den muntliga traditionen berättar att hon använt inte mindre än fyra år för att sy sin

brudklänning. Den betecknas också som den "underbara brud-dräkten" av hennes sentida efterkommande. Av denna har man bevarat en grön sidenkjol, en sammetssko i nästan exakt samma färg med metalltrådsbroderier — ursprungligen sutto spännen av bergkristall på skorna — samt lösa blommor, vilka broderats på en röd överklänning. Vid ett något närmare studium visar det sig emellertid att dessa plagg ej kunna ha begagnats vid samma tillfälle, då skillnaderna i stil och utförande äro alltför stora. Troligen rör det sig här om en sammanblandning av själva bröllopsklänningen och ungmors- eller annandagsklänningen.

Då brudklänningen vanligen var den unga damens officiella festdräkt, sydde man den ofta inte bara av ett mer påkostat material utan dräktens snitt blev även ett annat än vardagsklänningens. En borgardams vardagsdräkt bestod ju av kofta och kjol i samma eller varierande material, men till stora fester och vid högtidliga och officiella tillställningar användes en helskuren fotsid klänning med fiskben i fodret på det figursydda livet, en robe. Denna var alltså ett plagg, som inte alls var nödvändigt att anskaffa för personer, som inte tillhörde de högsta kretsarna, men fru Broms hade inte mindre än fem rober. Som nummer ett bland dessa och först av gångkläderna har i bouppteckningen skrivits "en Brokått triumphant's råb med Kior-tell och Pels", dvs. en brokig robe med kjol och pelisse, de senare i samma eller avvikande färg av triumfantsiden, ett siden som påminner om damast. Här torde man kunna igenkänna den vinröda roben av triumfantsiden med de i kulört silke broderade blommorna, bild 1. Någon fullständig bild av roben kan man ju inte få, då blott rester av densamma bevarats. Värdet av denna klänning överstiger samtliga andra klänningars, den är nämligen upptagen till 1000 daler kmt, en icke föraktlig summa, då samtliga inventarier i bouppteckningen uppgingo till 49.930 daler kmt.

Troligt är att blommorna — ca 30 cm höga — varit glest broderade över hela roben, möjligen med en avslutande bård i nederkanten. Att på detta sätt brodera en klänning var vid denna tid inte ovanligt. Av samma typ och storlek är den lik-

Bild 1 och 2. Broderade blommor i flerfärgat silke, som imitera de broscherade sidentygerna. Den vänstra blomman har tillhört Catharina Broms brudklänning 1744.

nande, här avbildade, i silke broderade blomman, som troligen även den suttit på en klänning, bild 2. Man åsyftade att imitera de dyrbara, broscherade sidentygerna, vilket framgår av exempelvis Regina Christina Lillienbergs porträtt från år 1742, bild 3. Här ser man vilka förebilder man haft i minnet: de glest utspridda naturalistiska blommorna. Men inte endast med silke på siden utförde man liknande broderier, de kunde även göras med enklare material, såsom ylle på bomulls-, ylle- eller linnelärf.

Blommorna, som bevarats av Catharina Broms' brudklänning, äro av varierande typer, vanligen en tulpanliknande blomma med en rätt grov stjälk, från vilken en stor och några mindre blommor, knoppar och blad växa ut. Arbetet är utfört i schattér-, stjälk-, påläggs- och bottensöm med en tendens att ge stänglarna ett stadigare intryck genom något grövre teknik och mörkare gröna och gula toner i kontrast mot blommornas sirliga utförande i blekblå och blekröda nyanser. Inne i den stora blomman har varje vitt kronblad försetts med en miniatyr-

Bild 3. Regina Christina Lillienberg, oljemålning 1742. Sidenklänningen har broscherade — i tyget invävda — blommor.

blomma, utförd i petits points, en dekorationstyp man tagit upp från Orienten. Det är inte svårt att förstå, att det krävde flera års möda att brodera denna överklänning jämte annandagsklänningen.

Av bröllopsroben gjordes senare överdrag till tolv vita stolar i salongen på Kompersmåla, det kronohemman i Småland, som Daniel Broms 6 år efter sin hustrus död inköpt. Här anlade han tillsammans med Olof Fahlén ett pottaskebruk och bebyggde stället. Då Jonas Broms efter faderns död 1774 övertagit gården, uppförde han tio år senare den nuvarande huvudbygg-

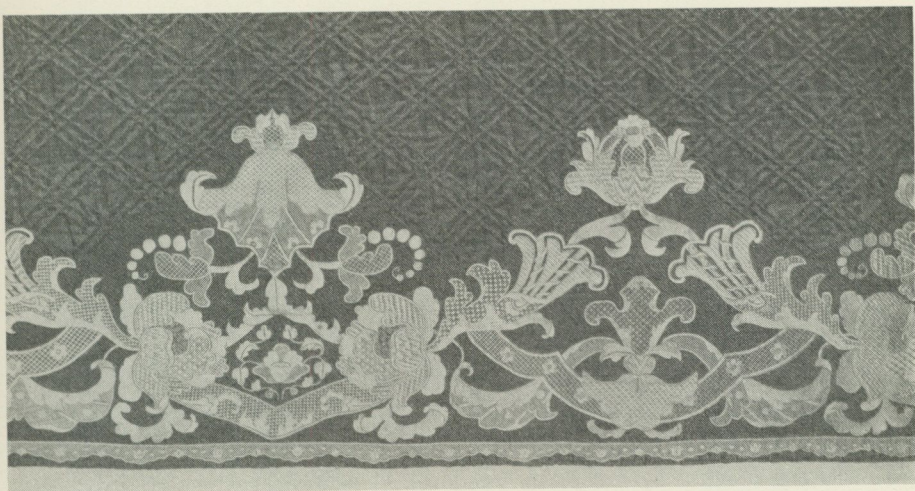

Bild 4. Detalj av Catharina Broms vadderade och stickade sidenkjol, som troligen utgjort annandagsklänning. Bården är broderad med vitt silke i olika bottensömmar.

ningen, som troligen i samband därmed försågs med målningar, vilka av en muntlig tradition tillskrivits Per Hörberg. Kanske har man då också vid det nya inredningsarbetet klätt över salongsmöbeln och låtit en broderad blomma från Catharina Broms' brudklänning bilda mittfältet på varje stolsits.

Det är intressant att iakttaga den skillnad i mönsterval, broderiutförande och färger, som kommer till synes i de två plagg, som här behandlas. Det belyser också tidens mångsidighet att man än låter sig fångas av det naturalistiska, än av det mer stiliserade draget i tidens mönsterförråd. En viss konservatism i valet av mönster kan man nog inte heller bortse ifrån, vad beträffar kjolen. Gå vi till den gröna kjolen av sidenatlas med broderad kantbård, bild 5, är det ett mer ålderdomligt, fast uppbyggt mönster med liksidigt utformade lambrequinmotiv, stela blad, ymnighetshorn och blommor, som vi se framför oss. Här har man ännu ingen känning av att rokokons lekfullhet nu är på väg till Sverige. Kjolen, som sytts i fem 68

cm breda våder av sidenatlas, är vadderad och stickad i diagonalrutor och har ett foder av vit hemspunnen linnelärft. Två 30 cm långa pocheöppningar finnas, och dessa äro placerade så att man troligen har tre tygvåder fram och två bak på kjolen. Då kjolen nu är uppsprättad, har den inte kvar sin ursprungliga rynkning i midjan, men vi se av en liknande kjol i Nordiska museets ägo hur den kunnat ta sig ut, bild 6. Kjolen är fotsid med en längd av 96 cm. Det 32 cm höga broderiet i nederkanten är sytt tvärsigenom kjolen med vitt silke i platt-, schat-tér-, knut- och stjälksöm samt fyllningar av idel varierade bottensömmar. Någon hänsyn till stickningens rutor har inte tagits. Man har en känsla av att när mönstret inte inbjöd till lekfull variation så passade Catharina Bethulin ändå på att ge sitt broderi en personlig prägel genom den rika omväxlingen i sömnadstekniken. — Kanske kunna vi utgå ifrån att denna kjol med en kofta i samma eller annat material använts dagen efter bröllopet, när man inte höll så strängt på etiketten som på själva bröllopsdagen, då pompan fordrade den officiella roben. Ung-morsdräkten kunde alltså varit den vanliga koftan med kjolen och en bindmössa.

Vad ytterligare beträffar Catharina Broms' garderob, kommer dess rikhaltiga innehåll till synes i den mångfald fräscha och fina kläder, som upptagits i bouppteckningen. Här voro de dyrbara utländska stofferna väl representerade tillsammans med de präktiga inhemska materialen. Den unga fruns utstyrelser alltså en god bild av borgarkulturens skiftande och högstående smak under 1700-talets mitt. Där fanns, för att nämna ett par exempel, en robe av race de sicile (tvåfärgad siden-damast, ett material som mycket väl kunde varit av svensk tillverkning, då sidenväverierna nu kommit i gång), en "brokåt gråditurs råb" (Gros de Tours, ett slags taft), en vit och en karmosinröd sidansatins pels (pelisse), sydda och stickade stubbar av taft och nopkin (lätt linne- eller bomullstyg, ursprungligen från Kina), koftor av damast och taft — allt upp-räknat med stor omsorg ända till "en fiskebens styfkiortell".

Mellan Catharina Broms' bouppteckning från 1747 och hennes systers från 1797 kan en intressant jämförelse göras. Sys-

Bild 5. Damdräkt från Fredrik I:s tid, bestående av broderad kofta av bomull och stubb av grönt siden med broderad bård. Plaggen ha ursprungligen ej hört samman. Nordiska museet.

tern, Christina Elisabeth Bethulin (född 1722 och gift med apotekaren i Stockholm Johan Michael Wirwachs, som bebodde den efter honom uppkallade malmgården vid Hornskroken på Söder) dog alltså 50 år efter sin syster som änka och barnlös. De fyra barn hon haft hade alla dött innan de blivit vuxna. Hon efterlämnade som enda arvingar sin systers två barn. I hennes bouppteckning märker man, att en omsvängning ägt rum. Dels är det ju en åldrad kvinnas kvarlåtenskap, som här uppräknas, dels har modet förändrats. Gångklädernas antal har krympt ihop och de ha blivit enklare och stabilare. Ännu finns naturligtvis taft och siden, men även hemvävd kamlott och bomull. Dyrbarast av alla kläder är här en "svart Nationelle Sidensarsklädning", som återfinnes bland de borttestamenterade sakerna. Den värderas till 10 riksdaler, ett betydligt lägre belopp än det som åsattes systemens bruddräkt. Det verkar onekligen som om klädintresset svalnat med tiden, man är inte längre så stolt över sina ägodelar och värderar dem inte så högt.

Vid denna hastigt gjorda jämförelse mellan Catharina Broms' förmodade bröllops- och annandagsklänningar har det alltså visat sig hur smaken i val av broderimönster kunde skifta. Samtidigt som man håller fast vid det ålderdomligare, stilerade barockmönstret, som synes i kjolbården, broderar man den röda överklänningens blommor i en annan anda. Det är den begynnande rokokons livliga graciösa kurvor i stjälkar och blommor samt den nya känslan för färgernas valör, som här framträder.

Genom vänligt tillmötesgående av fröken Alpha Tingberg, Jönköping, har förf. fått tillfälle att studera ovannämnda kjol och broderier från 1744, vilket givit impulsen till dessa anteckningar.

RINKESTA-TAPETEN

ETT SVENSKT BAROCKKINESERI FRÅN 1733

av Bo Gyllensvärd

Genom gåva erhöi Nordiska museet år 1939 ett värdefullt dokument till kännedomen om det svenska tapetmåleriet under 1700-talets förra hälft. Det var 18 tapetväder av lärft, dekorerade i oljemålning med figurskildringar och blommor i kineseristil. En del av väderna, som äro 91 cm breda och 283 cm höga, äro hopsyddade och de flesta mer eller mindre skadade. Tidigare ha de suttit på Rinkesta herrgård i Södermanland, men sedan ganska länge varit ur bruk. Det värdefullaste hos dessa väder såsom vetenskapliga dokument är måhända deras hallstämpel "Stockholm Juni 1733". Då bevarade tapeter av detta tidiga datum ännu tillhör sällsyntheterna i vårt land, kan en närmare presentation av Rinkestatapeten vara befogad, i all synnerhet som den är dekorerad med ett intressant och mera ovanligt motiv.

Redan vid ett hastigt påseende urskiljer man två olika dekorationstyper på väderna, bild 1. Det på bilden högra vådmotivet utgöres av en sittande kinaman på en tron under baldakin och uppvaktad av ett par sidofigurer. Det återstår åtta dylika väder, vilka inbördes äro något varierande i motivet.

Figurgruppen är placerad mitt på väden, uppåt inramad av ett par blommande trädgrenar, nedåt av ett i sträng symmetri arrangerat podium med listverk, voluter och en maskaron. Den sittande huvudfiguren är iförd olika exotiska dräkter, och i handen håller han attribut av växlande art — en fjäderprydd stång, bild 1, en solfjäder, en fläkta, bild 2, ett stränginstrument etc. Sidofigurerna uppträda dels såsom uppvaktande tjänare, dels såsom musikanter och gycklare med skiftande utrustning.

Alla dessa åtta våder äro som sagt prydda med baldakiner i något varierande barockformer, under vilka flyga granna fantasifåglar. Ovanför växa de blommande grenarna i kraftigt gröna, röda, blå och gula färger. Fonden är ljus sjögrön; över och under varje figurgrupp är ett parti i svag rosa, som avgränsas från mittpartiet genom en brunröd konturlinje. Överst på våderna äro målade bandvoluter och nedhängande klockor i brunrött — imiterande guld — samt två polygonala fält i svart med blommor och blad i färger — imiterande lackarbete. Nederst på våderna äro voluter i vågband, vilka ge intryck av skulpterade och målade rampartier.

De andra tio våderna ha en dekor upptill och nedtill som liknar de föregående, men figurscenerna äro rikare och ha samlats kring paviljonger, bild 1 till vänster. Själva bildfältet är dessutom smalare än på den föregående typen och inramat av pilasterartade sidolister i svag rosa. De här använda motiven äro ej heller så symmetriskt anordnade och visa större variationer.

Denna asymmetriska komposition visar onekligen närmare anslutning till kinesiska förebilder än de nyssnämnda scenerna. Paviljongmotivet är fantasifullt varierat med egenartade takformer, nedhängande lambrequiner, småtorn med vimplar etc. I dessa sirliga byggnadsverk sitta en eller flera figurer, sysselsatta med tedrickning, bild 1, eller mottagning av besök, bild 3. Och bland trädgårdsklippor, kulissartade markplan och små välvda träbroar röra sig andra personer i olika förehavanden. En liten kinaman ägnar sig lugnt åt att mata en hungrig stork från en flat bricka.

Ovanför samtliga paviljongscenerna växa de blommande träden och nedtill utfylles ytan av blad och blommor eller markplan. För övrigt ha dessa våder samma volutdekor vid över- och underkanter som den först beskrivna typen. Figurscenernas färgskala på samtliga våder är barockartat mustig med bruna, röda, gröna och blå toner, som stå relativt hårt mot den ljusa fonden.

Till sina motiv är denna tapet av allt att döma relativt ovanlig här i landet. Liknande lärfttapeter äro bevarade endast från

Bild 1. Rinkesta-tapeten, en på väv oljemålad dekoration, är sammansatt av bredare och smalare våder med kinesiserande motiv. Nordiska museet 215,877.

Bild 2. En detalj av Rinkesta-tapeten visar det ena vådmotivet, en tronande kinaman med solfjäder och två assisterande sidofigurer med fläktor.

Bild 3. Tapetens andra vådmotiv bildas av en osymmetriskt arrangerad paviljong med lambrequiner, småtorn och vimplar, i vilken ett antal kinamän ceremoniöst rör sig.

Bild 4. Tapeterna i det kinesiska kabinettet på Skogaholms herrgård härröra från Tureholm i Södermanland, där de omkring 1730 utfördes av Johann Klein. Nordiska museet 183,393.

Tureholm i Södermanland, vilka numera delvis äro överflyttade till Nordiska museet och Skogaholms herrgård på Skansen. Genom Gösta Sellings forskning har man fått veta namnet på de två tyskar, som omkring 1730 målade dem (Fataburen 1935). Det var de från Tyskland införskrivna tapetmålarna Johann Klein och Johann Forchert. Ingen av dessa tapetsviter äger emellertid den ljusa bottenfärg, som utmärker Rinkesta-exemplaret, och även kompositionen är av annan art och karaktär.

När de målade lärfttapeterna först uppträdde under 1600-talets senare hälft, voro de avsedda att ersätta de dyrbara vävda gobelängerna, de s. k. skogstapeterna. Det var därför ganska naturligt att de till en början direkt anslöto sig till sina textila förebilder. De torde som regel varit importerade, främst från Frankrike. Under 1700-talet användes samma motiv men utökades efter hand med pastorala figurskildringar, romantiska landskap och mytologiska allegorier, som i allmänhet äro målade efter samtida graverade förlagor (A. Bäckström i S:t Eriks årsbok 1921). Dessutom uppträda under rokokon dekorativa blom- och växtrankor runt tapetfälten, vilka då kunna prydas med blomsterkorgar och fåglar eller i mitten lämnas tomma. En grupp för sig bilda emellertid tapeter av den typ vi här behandla.

När den rika importen av ostasiatiska hantverksprodukter under 1600-talet började översvämma Europa, vann framför allt porslinet och lackföremålen stor popularitet. Ett utslag av denna förtjusning över exotiska dyrbarheter äro de många kinesiska kabinett och porslinsrum, vilka inreddes i slott och förnämna hem över allt i kulturländerna och i vilka man gärna använde kinesiska eller japanska lackskärmar som väggprydnad. Snart nog sökte man också imitera dessa troligen ganska dyrbara importvaror i enklare material. Sålunda har Daniel Marot 1712 i en graverad förlaga till en rumsinredning försett väggen kring cheminéen med kineserier, vilka tydligt skulle målas på tapet, bild 5. Detsamma gäller Paul Decker i "Fürstlicher Baumeister oder Architectura Civilis" (utgiven i Nürnberg 1711), där ett av kabinetten har väggarna klädda med kineseri-

tapeter. Det finns dessutom en rad dokumentariska belägg för att man under 1600- och 1700-talen målade väggarna "à la chinoise" i de rum, där porslin och lackerade möbler m. m. utgjorde inventariet.

Det är sålunda en ostasiatisk lackskärm vi måste förutsätta vara den ursprungliga förebilden även till Rinkesta-tapeten. Ännu tydligare märker man sambandet med lackskärmarna i de tapetsviter, som nu sitta på Skogaholm, där bottenfärgen är mörkgrön och svart samt figurerna tecknade mera i anslutning till förebilderna, bild 4. Varje våd är dessutom här inramad och avskild från de övriga, vilket ger intryck av en ledad skärm. Även Rinkesta-tapeten hade, som vi sett, varje våd markerad för sig, medan färgskalan däremot avlägsnat sig från lackförebilderna.

Ytterligare exempel på hur de ostasiatiska skärmarna influerat barockens väggbeklädnader utgöra de gyllenläderstapeter, som återge kinesiska och japanska motiv och närmare synas ansluta sig till dessa, än vad som var fallet med de enklare lärftstapeterna. I Sverige finnas flera sådana gyllenläderstapeter bevarade, som emellertid ej tillverkats här utan importerats från Holland och England, bild 6.

Trots att sålunda lärftstapeterna från Skogaholm och Rinkesta till sin allmänna karaktär ge intryck av lackskärm, måste vi söka förebilderna till själva figurmotiven på annat håll. Då de kinesiska och japanska lackarbetena som sagt nådde en utomordentlig popularitet redan under 1600-talets senare hälft, är det inte märkvärdigt att man både i England, Holland, Frankrike och Tyskland började imitera desamma på såväl möbler som väggar. I det förstnämnda landet utkom redan 1688 ett stort och förträffligt arbete av John Stalker betitlat "A Treatise of Japaning and Varnishing", som ger noggranna föreskrifter — främst för alla amatörer bland samtidens förnämna damer och herrar — hur man framställer de vackraste lackarbeten. Omkring 1700 uppträder en mängd "kineserikonstnärer", vilka gjorde förlagor alltefter konsthantverkarnas skiftande behov. Till en början hade man i de europeiska kinaefterbildningarna sökt komma originalen så nära som möjligt, men

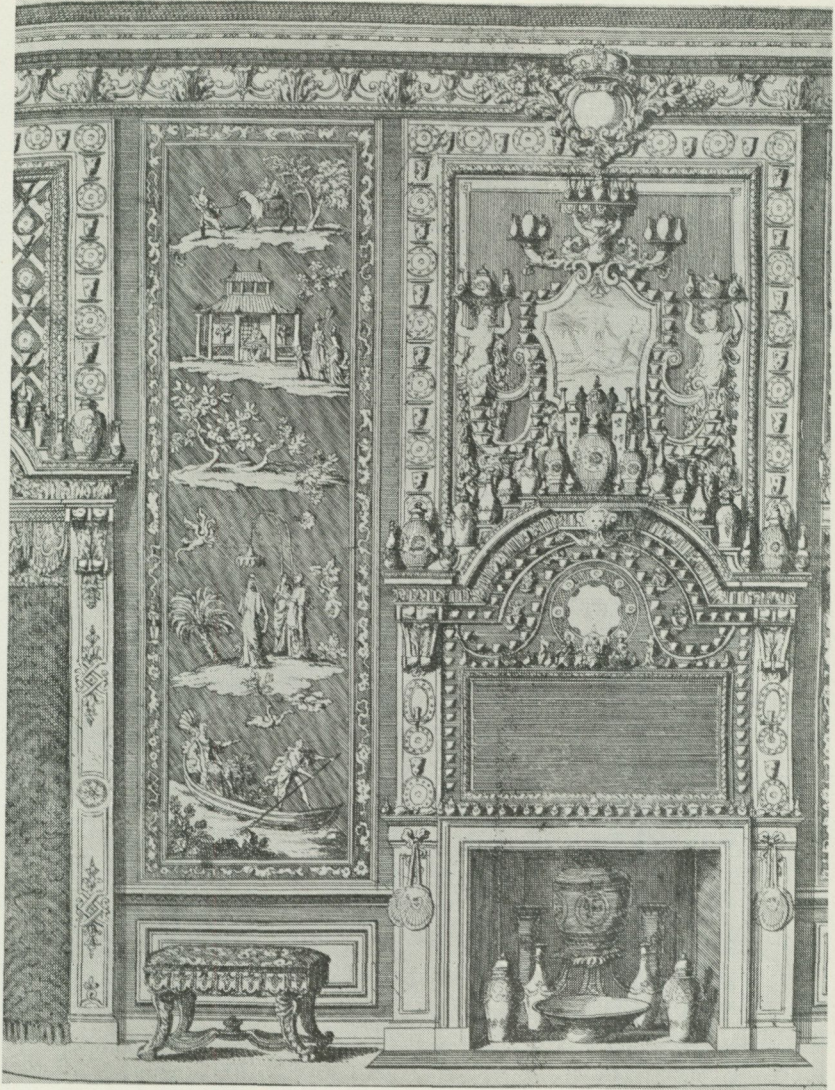

Bild 5. Vägparti med öppen spis, porslinsuppsättningar och målade väggfält. Kopparstick av Daniel Marot 1712.

ganska snart förvandlas de kinesiska figurscenerna till fria fantasier. Man övergår sålunda alltmer till att skildra kineserna som exotiska sagoväsen i de mest omotiverade sammanhang. I själva verket kom dessa fantasiväsen att fylla samma ornamentala funktion som renässansens och barockens groteskfigurer. Goda exempel härpå erbjuder redan Bérain, då han i väggfäldsdekorer sätter in en tronande kines under baldakin bland voluter och bandslingor. Vi ha redan sett, att Daniel Marot imiterade skärmar med kineser bland paviljonger i samband med sina porslinsuppsatser. Om kineserna alltså utnyttjades av engelsmän och fransmän, så blevo de icke mindre populära i Tyskland. Bland de tyska kineseriförfattarna ha vi redan nämnt Paul Decker, som i sina inredningsförslag till ett furstligt slott pryder väg-garna i likhet med fransmännen, men han har också gjort en rad förlagor till lackarbeten med fria kineseriscener. Mängder av förlagor trycktes emellertid, främst i Augsburg, av konstnärer och gravörer som Jeremias Wolff, Martin Engelbrecht, Jos. Fried. Leopold, Albrecht Schmidt, Joh. Jacob Baumgartner, Abraham Drentwet och flera andra. Längst i fantasifull omdiktning av de ostasiatiska motiven gick Elias Bæck, vars serier av graverade förlagor närmast kommer en att tänka på Hieronymus Boschs helvetesframställningar, så fyllda äro de av fabelväsen i de groteskaste gestalter, bild 7. Dessa förlagor voro avsedda att kunna användas för lackimitationer men också för kineserier i helt andra material. Även i Nürnberg, Leipzig och Meissen trycktes förlagor; i den sistnämnda staden främst av Herold för porslinsdekorationer. Dessa kineseriförfattare lånade i sin tur förebilder ur de många reseberättelser från Ostasien, framförallt holländska, vilka utkommo fr. o. m. 1600-talets mitt och oftast voro rikt illustrerade med europeiserade figur- och landskapsskildringar, vanligen ganska fantasifullt utförda (jfr förf. i *Ethnos* 1945).

Rinkesta-tapeten ger, som vi sett, goda exempel på denna fantasifulla omtolkning av kinesiska motiv. Man har i dekorativt syfte förenklat och symmetriskt anordnat "kinamännen", vilka äro allmänt exotiska snarare än kinesiska. Den tronande figuren är i stort sett av samma slag som på de nämnda franska

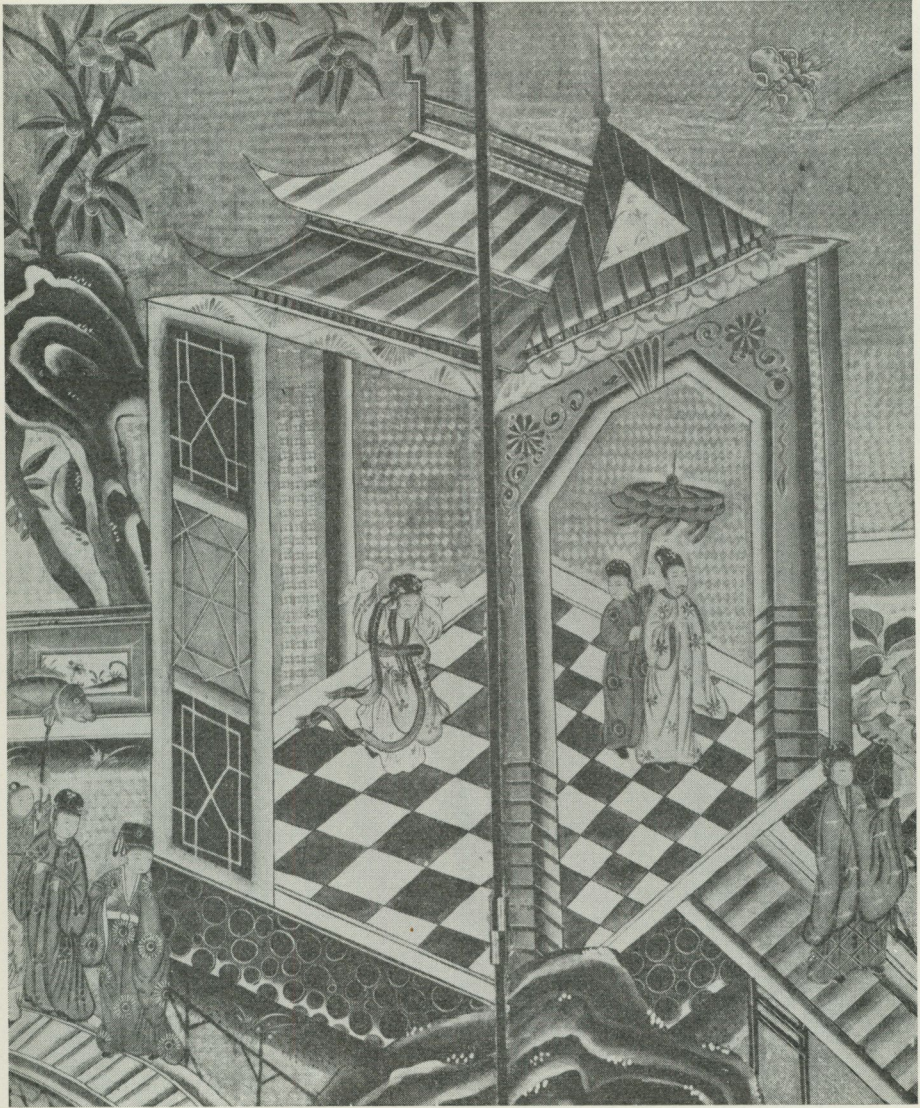

Bild 6. Detalj av skärm, klädd med en gyllenläderstapet med kinesiserande motiv. Dep. i Nordiska museet.

och tyska förlagorna. På svensk botten äga vi för övrigt ett tidigt exempel härpå i Des Meaux' lackimiterade fönsternischer i Karl XI:s galleri på Stockholms slott, vilka målades i brokiga färger mellan 1706 och 1711.

Det andra motivet är svårare att finna en direkt motsvarighet till, men uppenbart ha tyska gravyrer tjänat som förebilder. Tyvärr äga vi numera förhållandevis få förlagor till barockkineserier, och i den samling, som tillhör Nationalmuseum, finnas ej direkta motsvarigheter. Paviljongernas former och även figurerna återkomma emellertid både på Marots och Deckers stick och även på den kleinska tapeten i Skogaholm. Figurer vid paviljonger avbildas på likartat sätt också i några utsökta gobelänger, som utförts vid Berlin Gobelin-Manufaktur under 1700-talets två första decennier och före kriget tillhörde slottet i Dresden. Dessa gobelänger äro dessutom överensstämmande i komposition och avse tydligen att ge intryck av avdelad skärm (Yamada, *Die Chinamode des Spätbarocks*).

Vad som emellertid skiljer Rinkesta-tapetens motiv från de andra svenska och de i gravyrer återgivna franska och tyska tapetmotiven är de blommande träd, vilka placerats upptill på alla våderna. En motsvarighet härtill äga vi dock på de tyska gobelängerna, vilka samtliga ha ett eller två yvigt blommande träd överst. Ursprungligen torde emellertid detta motiv stamma från de kinesiska papperstapeter, vilka i stort antal importerades till Europa under samma tid. Ett av de vanligaste mönstren på dessa är just blommande pionträd, magnolia eller dylikt, växande från trädgårdsklippor och med brokiga fåglar bland grenarna. Redan tidigt började man även i papper imitera dessa i England och Frankrike, varvid resultatet kom vår svenska tapet rätt nära. Rinkesta-tapeten, som utgör ett konglomerat av olika motivkretsar och dekorationsformer, blir därigenom onekligen av ett visst stilhistoriskt intresse.

När man söker mästaren till denna tapet, faller tankarna i första hand på tyska tapetmålare. Två tyskar ha utfört de andra kineseritapeterna från samma tid, och av en händelse finnes bevarad en intressant prislsta över dylika tapeter i Tessin-Härleman-samligen på Nationalmuseum. Den är från "Tapeten-Ma-

Bild 7. Gravyr med ostindiska fantastier, signerad av Elias Bäck.

nufactur zu Berlin dem Herrn Samuel Rummeln in Neu-Cölln am Wasser neu erfunden und was allda fabriciert wird", vilken firma tillverkar "Laquierte Tapeten mit Ost-Indischen Figuren" av alla de slag. Denna prislista är odaterad men måste ha kommit till landet före 1731, när importen på dylika ting förbjöds. Då litteraturen om målade lärtstapeter är så gott som obefintlig, ha några uppgifter på dylika med kineserier ej kunnat beläggas vare sig från Tyskland eller andra länder. Den här nämnda prislistan talar dock sitt tydliga språk om att dylika tapeter under barocken varit uppskattade åtminstone i Tyskland.

Om man sålunda gärna vill tro, att Rinkesta-tapeten målats av någon tysk eller i Tyskland utbildad mästare, är det emellertid omöjligt att uppge hans namn. Ehuru den är hallstämplad 1733 ger detta oss ingen hjälp, eftersom hallrättsprotokollen ej

finnas bevarade från detta år. Det enda vi kunna gissa på, är att antingen Johann Klein före sin avresa ur riket 1733 till hallrätten inlämnat denna tapet för att kunna försälja den, eller att en tapetmakare vid namn Johan Friedrich Bader utfört den. Bader var nämligen en tyskfödd tapetmakare, som vid denna tid hade Kommerskollegii privilegium på att tillverka tapeter, vilket han fick den 6 juni 1730. Då tapeten skiljer sig rätt mycket från de på Tureholm, är kanske sannolikheten för att Bader är mästaren större. Så länge man icke känner till någon av Baders tapeter, är det naturligtvis omöjligt att få någon visshet i denna fråga. Icke heller kunna bevarade räkenskaper skänka oss några upplysningar. Trots att vi sålunda i detta fall icke äro så lyckligt lottade som när det gäller Tureholms-tapeterna, så utgör Rinkesta-tapeten ett värdefullt bidrag till vår kännedom om tapetmåleriet och kineserierna under svensk senbarock.

DEN SERGELLSKA MÄSSHAKEN I SÖVDE KYRKA

av Brita Stjernswärd och Agnes Geijer

A tt Johan Tobias Sergels gärning kommit att tillhöra den svenska konsthistorien kunna vi enligt Oscar Antonsson tacka Smålands ryttare för. Denne författare har i sitt arbete "Sergels ungdom och Romtid" påvisat, hur omständigheternas spel förde konstnärens fader, sadelmakaren och guldbrodören Christopher Sergell, från Eisenach i Sachsen till Eksjö för att brodera schabrak åt Smålands ryttare. Antonsson publicerar utdrag ur en levnadsteckning över Christopher Sergell, författad av dennes dotterdotter, där det berättas, att han reste från Eisenach till Cassel "för att visa sin skicklighet. I synnerhet väckte hans välgjorda ridsadlar Prins Fredrics uppmärksamhet. Denne Prins blef sedan Konung uti Sverige. Då blef Morfar ihågkommen med en stor leverans som bestod uti Bråderade Eskabrach för Smålands Kavalleri, men emedlertid blef alt Bråderi till införsell förbudet i Sverige, så at han måste fara til Sverige och fullborda det, vilket skedde uti Eksjö."

Christopher Sergell var verksam i Eksjö under åren 1737—39 och sistnämnda år flyttade han till Stockholm. Där erhöll han av hall- och manufakturrätten och kommerskollegium tillstånd "att utan någons hinder eller intrång förfärdiga samt en gros och minut försälja allehanda guld-, silver-, silkes- och reggars broderiarbeten, såsom puk- och regementsfanor, standarder, handtäcken, schabraker och hölsterkappor, jämte mässhakar, altarkläden, kyrkhåvar och kalkdukar, tillika med allehanda broderier på skinn och läder, såsom handskar och gehäng, grenadiärmössor m. m., varom han kan anlitas och till profession hörer . . ."

Sergell fick stora beställningar av olika regementen och senare även för hovets räkning. Genom överintendenten Carl Hårlemans förord blev han 1745 utnämnd till kungl. hovbrodör. Vid Ulrika Eleonoras begravning 1742 och vid Fredrik I:s 1751 samt vid Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas kröning 1751 fick Sergells verkstad fullt upp att göra (se Ludvig Looströms uppsats i S:t Eriks årsbok 1918).

Av de arbeten som utgått från Christopher Sergells verkstad torde en del finnas i Kungl. Husgerådskammarens och Kungl. Livrustkammarens samlingar, men dokumentariska belägg här för ha hittills endast framkommit rörande ett fåtal föremål. Dessa äro i Livrustkammaren: en kompanifana för Upplands regemente 1741 och de broderade kronorna på den hatt Adolf Fredrik bar vid riksdagens öppnande i september 1751, då han som ännu okrönt konung varken kunde bära kunga- eller kronprinskronan men etiketten krävde en huvudbonad (Torsten Lenk, *En kunglig hatt, i Liv-Rust-Kammaren* 1944), vidare de pärlbroderade kronorna på Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas kröningsmantlar 1751 samt på de röda sammetsstövlar Gustav III bar till sin kröningsdräkt 1772 (Torsten Lenk, *De kungliga dräkterna vid Gustav III:s kröning, i Gustavianskt*, 1932). På Stockholms slott finns i Viktoriasalongen en broderad väggbeklädnad på röd sammet, ursprungligen förfärdigad av Sergell till Lovisa Ulrikas audienssal, sedermera flyttad under Karl XV:s tid och kompletterad med några fält, som kopierats efter de äldre. Men det finns ett arbete från den sergellska verkstaden som i fråga om konstnärlig kvalitet avsevärt skiljer sig från de här nämnda förut kända föremålen, ett arbete vars tillkomsthistoria man kan följa i bevarade arkivalier. Det är mässhaken i Sövde kyrka i Skåne, levererad av Sergell 1759 till riksrådinnan Brita Meijerfeldt, f. Barnekow, på Sövdeborgs slott och av henne skänkt till sockenkyrkan.

Brita Barnekow var dotter till Kjell Christoffer Barnekow och Margareta von Ascheberg på Widtsköfle, och Barfod vet att förtälja, att "grevinnan Ascheberg, rik och vördnadsvärd, hade efter flera års änkestånd en förnäm friare uti kungl. rådet och generalguvernören över Pommern, greve Meijerfeldt,

Bild 1. Brita Barnekow, oljemålning av J. H. Scheffel 1735. Tillhör friherrinnan Hedvig Bennet, Stockholm. Foto Svenska porträttarkivet.

vars frieri hon avslog med förebärande av sina år (hon var då 46 år); men friaren, äldre än grevinnan (han var 53 år), vände sig då till hennes yngsta dotter, som det säges efter grevinnans egen anvisning; detta gifte emellan en ful och gammal herre och en 16 års munter fröken synes ej varit det bäst avpassade; också blev det icke lyckligt, ehuru det välsignades med flera barn.”

Johan August Meijerfeldt, ”en av konung Carl XII:s utmärktaste generaler”, var först gift med Anna Maria Törnflycht, och han ägde godset Nehringen i Pommern samt Näsby och Viggbyholm utanför Stockholm. Brita Barnekow ägde Sövdeborg och Ugerup i Skåne samt Gamle Kjöge på Själland. Meijerfeldt avled 1749 och hans andra hustru 1771. Om riksrådinnan förmåles i Elgenstiernas ättartavlor: ”Hon har till sin mans åminnelse skänkt en silverkanna till Viggbyholms sockenkyrka, Täby och lät år 1770 omgjuta stora klockan i Sövde kyrka, under hennes tid blev denna kyrka en bland de bästa i Skåne till byggnad, skrud, klockor och annan prydnad.” På baksidan av altaruppsatsen i Sövde kyrka finns det en målad inskrift, som säger: ”Församlingens Patronessa Grefvinnan och Riks Rådinnan Högvälborna Fru Birgitte Barnekow Hafver förbättrat denna Kyrkia 1759 Med nytt utbygge på Tornet, Nya gaflar på begge utbyggen, Nya fenster och bogar, Nytt sparverk öfver hela Kyrkian samt rapping in- och utvändigt 1760. Låtit måla alla stolarna tillika med Predikstolen samt förbättra Altare Taflan och samma år Gifvit ny mässe Hagel samt Altare kläde af rödt sammet med guldgaloner utsyradt. Vælsignad then som så vårdar Herrans Hus.”

Riksrådinnan Meijerfeldt hade en *homme d'affaires* i Stockholm, kamreraren Nils Widing, och det är i hans ordentligt förda räkenskaper med bifogade verifikationer (i Sövdeborgs arkiv) man kan följa Sergellmässshakens tillblivelse, trots att inga brev härom kunnat påträffas. Men kamrer Widing redogör även noga för ”Påst Penningar för afsände Bref” och här nämns mässshaken första gången den 19 december 1758: ”Bewarat Hennes Nådes fru Grefwin:s af d. 5 och 9 d:o samt öfwersändt förslag öfwer Kostnad på en Mässshake av Swart

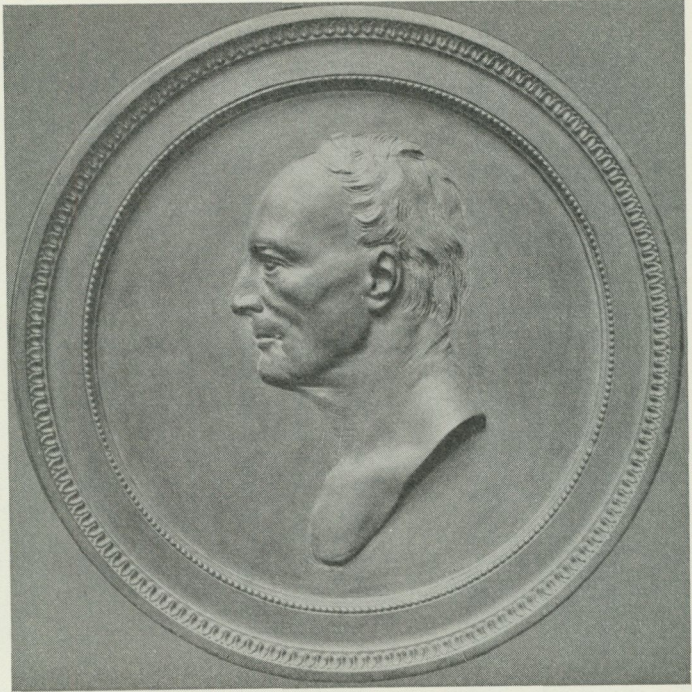

Bild 2. Christopher Sergell, gipsmedaljong av Johan Tobias Sergel. Tillhör fru Elsa Sergel, Stockholm. Foto Svenska porträttarkivet.

Sammet etc." Den 16 januari 1759 besvarades ett nytt brev från Sövdeborg och översändes prov på röd sammet och den 16 februari ett annat "angående 1 mässhakes beställning". Den 2 mars noteras: "öfwersändt Ritning af Crucifixet m. m. till mässhaken och åtskillige förfrågningar derwid", och den 23 avgick en skrivelse om allehanda ting och "om mässhakens wärkställande wäntas widare förordnande". Den 3 juli 1759 sändes "Brodeuren Sergels förslag öfwer Kostnaden till Mässhake" och den 17 juli har kamreraren "beswarat Hennes Grefl. Nådes af d. 4 och 7 Huius om Brodeurens arbete till mässhaken". Den 20 juli: "Till Hennes Nåde fru Grefvinnan ytter-

ligare förfrågning om dess behag af storleken på namn och wapnen till mässhaken, samt begiert få befallning om bredden på Galounerne så ock om i ställe för genom brutne Galouner får tagas vackra släta med Point despagne efter så lång tid fordras till genombrutne och de dessutom äro 3 d. Kmt dyrare på lodet, berättat hwädelden på Södermalm orsakat att den begiärde Teckningen med denna Post icke kunnat erhållas af Broddeuren etc." Den 31 juli sändes en teckning till vapen på altarkläde och likaså skickades den 21 september "diverse teckningar angående altarklädet och mässhaken", en diger försändelse, som väjde 10 lod.

I kassaboken finns det en post för den 19 december 1758, som omtalar att klockaren vid Tyska kyrkan i Stockholm, Gottfr. Wannass, fått 2 daler "för några gångers hafd möda att uppvisa en svart mässhake och låta en gullsmed afcopiera Crucifixet på bemalte Mässhake, hwarom hennes höggrefl:a Nåde begiärt underrättelse". Detta tyder på att riksrådinnan först varit betänkt på att låta göra ett kors av metall till mässhaken. Den ritning till ett krucifix, som kamrer Widing översände den 2 mars 1759, var väl troligen resultatet av den "hafda mödan" i Tyska kyrkan, vars svarta mässhake riksrådinnan synbarligen först tänkt att helt och hållet kopiera.

I Widings "Cassa Räkning" med riksrådinnan redogöres i övrigt för omkostnaderna både för mässhaken och ett samtidigt skänkt, nu försvunnet, antependium sålunda:

För en Mässe-Klädning och Ornamerter på ett Altar-Täcke till Söfdeborgs Kyrkia i Skåne, som Hennes Höggrefl. Nåde Bestelt och till bemalta Kyrckia förärat, äro följande utgifter i Stockholm betalta neml.:

1759

Sept. 25

Till Mässe Haken

Enl. räkning betalt och inkiöpt:

Kopp.m:t

8¼ al. äkta Carmois:rödt sammet à 34 al 280:16

6 d:o Taft

13 " 78:—

4¼ fin svart Canfass

2¼ 9:18

dr 368: 2

är Silfwermt 122: 22:—

Octob. 1 Broddeuren Særgell för Brodderiet å denna
 Mässhake bekommit 600:—
 För bokstäverna: I: A: M: B: v: B och år-
 talet 1759, af guld Brodderat och å bröstet
 fästade 40:—
 För Mässhakens förfärdigande 48:—
 Kopp.m:t 688:—
 är Silfwermt: 229: 10: 16

Octob. 10 Guld-dragaren Oldenborg för:
 2¾ al. bred gullgalon till Crucifixet, 8⁷/₈
 lod å II 97: 20
 13½ al. Kantgaloun, 23⁷/₈ lod å II 262: 20
 14¾ al. smalare d:o till Kringfattning i
 Kanterna 14¹/₁₆ lod — II 154: 22
 Kopp.m:t 514: 30
 är Silfwermt: 171: 20: 16

Octob. 12 bärarlön för fouteral Kistan 6:—

Till Altar-Täcket

Octob. 10 Guld-dragaren Oldenborg lefwererat och betalts för:
 a: 12 al. gullgalon 12¹/₈ lod — II 133: 12
 a: 14 — d:o bredare 27⁷/₁₆ lod d:o 301: 26
 Dr 435: 6./.
 är Silfwermt: 145: 2:—

Octob. 18 Omsättningar och emballage till ofwan-
 nämnda Mässhakes och gullgalouners öfwer-
 sändande d. 17 Octob. 1759 från Stockh:
 till Ystad, med Skepparen And: Sandwijk.
 Snickaren för 1 fouteral låda 4:—
 — 4½ al. waxduk — å I 4: 16
 — 7½ — lärft till Hufwa a 21 ½ ./..... 5:—
 Spik, bomull, papper, lack, till inläggning 3:—
 åkar- och bärarlön 3:— 19: 16:—

Assecurance för dito Mässhake och galouner
 från Stockholm till Ystad, efter angifvit
 värde till 2000

= 3¾ proct. 75:—
 Policen 3:—
 78:— 26:—:—

Förenämnde är till Hennes Höggrefl:a Nå-
de öfwersändt a Ystad & Söfdeborg, från
Stockholm in octob: 1759 med Skepparen
And: Sandwijk

714:13:8

Broddeur Særgell för 1 ornament stycke till
altartäcket, bestående af Höggrefl:a Meijer-
feldtske och Barnekowske wapnen med lif-
liga färger efter Blasoneringen; samman-
fogade bägge wapnen betäckte med en gref-
welig Krona och omgifvne med Oliveqwistar;
altsammans af Guld Brodderat, rijkt och
upphöjt, hvarföre Broddeuren Særgell är
betalt dess betingade arbetslön

450:—:—

Bland de som bilagor till kassaboken inhäftade verifikatio-
nerna finns Sergells egna kvitterade räkningar med noggrant
specificerade uppgifter.

För Högwälborne fru Grefwinnan och Riks Rådinnan Meijerfeldts, née
B. v. Barnekovs höga Räkning, till en befalt Mässe-Hake, förrättat foll: de
Broddeurs arbete:

Christi Kropps figur med Törnekrona bokstäferne
INRI af Swart silke på solfwer bande
1 död skalle el: r Todten Koppf

af Sölfwer, uphögt
och Masivt Brod-
derat

1 Sol med strålar af Masive guld och blettlahn,
rikt Brodderat, hwaruti i en zangel (Jehova)
med swart silcke brodderade å gulld båten.
För alt ofwan nämde Brodderi arbete, betingat
tillsammans

Kåpparm: t D 600:—

Än: af guld rikt Brodderat, följande Carac-
terer och påsydt:

I: A: M: B: v: B: Fästade å Mässhaken och
bröstat emellan solstrålarne.

1 7 5 9. Fästat å d:o Mässhakes bak del,
neder wid dödsfallen

Tillsammans 40:—

Bild 3. Mässhake i Sövde kyrka, Skåne, utförd i silverbroderi på karmosinröd sammet av hovbrodören Christopher Sergell 1759.

Bild 4. En detalj av mässhaken visar den väl genomförda modelleringen av Kristi kropp.

Arbetslön för denne Mässhakes förfärdigande, samt Brodderie arbetets och gallonernes på sättjande 48:—
 688:—

Auf Ihro Hochgrefl:e Gnadens, die hochgebohrne Frau Grefins und reichs Rathin von Meijerfeldts ordres, sind von d:H: hofCammerier Widing mir be Zahlet, obenbenandte 688 D: Kuppfermynts, so hiemit qvittire; Wie auch be scheinigr das ich von d:H: hofCammerier, die auf anderen Seiten Specificirte, Sammet, Tafft, goldenen galounen m: m: s: s: empfangen habe, und an vorbenandte Mässgewandt ge employret sind. attestire Stockholm d:n 16 October 1759.

Sage 688 D. Kopp:t

Christoph Särzell.

Vor Ihro Hoch Kräffl: Gnaden, Reichs Rätthin Kräffin Meijerfeldt Broddirt D:r Kopper

Vor dero Wappen mit Silber und Gold Reich

Brodirt, thut 1350

är Silfwermt 450 D.

Stockholm d. 17 Janarij
 1760

Mit Unterthänigem Danck
 bezahlt und quittiert

Christoph Särzell

Inalles blevo de av Widing bokförda omkostnaderna för denna donation till Sövde kyrka 1.171.9 daler silvermynt, en anseilig summa även för ett förmöget hus i en tid, när t. ex. en tunna råg kostade 8 daler, ett lispund fläsk 4 daler och en ko 10 daler silvermynt.

Den 16 oktober 1759 skrev kamrer Widing ett brev till riksrådinnan angående mässhakens avsändande med skepparen Sandwijk och den 19 oktober skickade han konossementet. Bland verifikationerna finns skepparens kvitto på av kamreren mottagna kollin, ett aktstycke som inledes med följande ord: "Jag Anders Sandwijk från Ystad, Skeppare med gud utaf mitt Skepp, benämt Anna Maria, för tiden färdig liggande för Stockholm med första goda wind, den gud förlänande war der, att segla till Ystad..." Mässhaken och guldgalonerna till altarklädet var packade i en trälåda överdragen med svart vaxduk. Med samma transport sändes till riksrådinnan en

fjärding hjortron och ett med buldan omslaget paket innehållande ett par stövlar, beställda till hennes son. Transporten var försäkrad för tvåtusen daler i Assecurance-Compagniet i Stockholm, i vars tryckta försäkringsbrev man också anropar försynen: "... Fartyget benämt Anna Maria hwilket GUD beware! och som föres av Skepparen Anders Sandwig..." Assecurance-Compagniet förbinder sig att ansvara för den skada som kan upstå "af hwarjehanda farligheter på Siön" och ur den långa uppräknigen av dessa farligheter må följande passus citeras: "beslag och anhållningar af Konungar och Drottningar, Furstar, Herrar, Republicuer och Folk, af hwad namn och beskaffenhet the må wara..." Det skepp, som avbildas i kompaniets sigill på detta dokument, är omgivet av devisen: "Säkerhet för all fahra."

Den 6 november 1759 rapporterade Widing till Sövdeborg "hwad Brodd:n begiärdt för Brodderiet till altartäcket" och slutligen den 29 januari 1760 har han "berättat om Silfwer Sleijfens och altartäckes ornament wapenstyckes aflewerering". Enligt den bevarade fraktsedeln med "Forwagns Contoiret" i Stockholm sändes "vapenstycket" med forvagn till Ystad, även det förpackat i en trälåda överdragen med svart vaxduk.

Antependiet färdigställdes alltså inte i Stockholm, utan guldbanden till bårderna samt det av Sergell broderade "vapenstycket" sändes ned till Sövde för att där monteras. Inskriften i kyrkan säger oss att materialet även i det fallet var röd sammet, men detta antependium finns inte längre. I kyrkans inventarieförteckningar finns det upptaget sista gången 1874 men då med anteckningen "alldeles utslitet".

Mässhaken, den enda Sövde kyrka äger, är utomordentligt väl bibehållen, det är endast taftfodret som ersatts med ett nytt av rött linne. Det råder ingen tvekan om att det är en broderikonstens mästare, som här i hög relief skulpterat fram de olika motiven, vilka efter nära tvåhundra år glänsa mot den djupröda sammeten, nästan ofördunklade i sin ursprungliga skönhet, och för sena tiders barn vittna om ett högstående konsthantverk.

B. S.

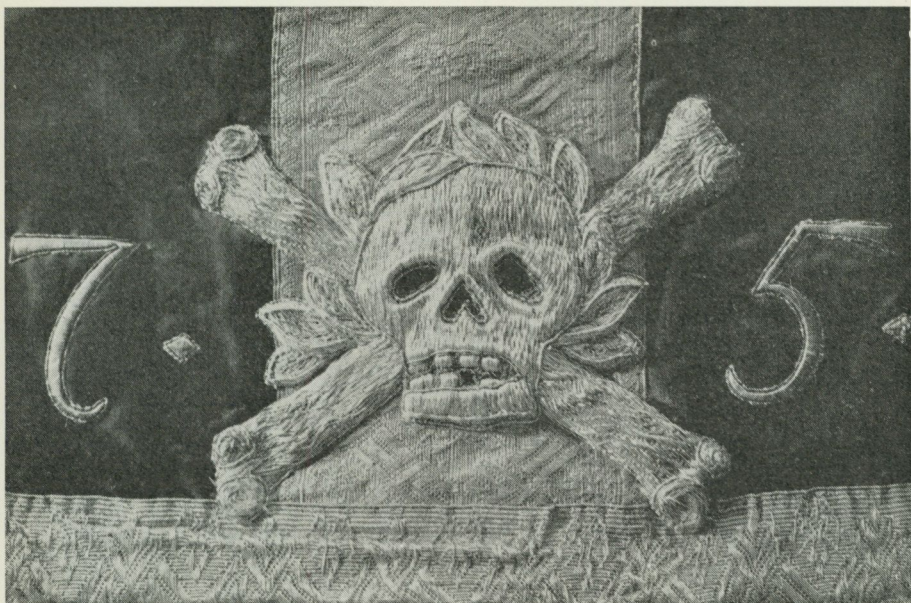

Bild 5. Detalj av korsets fot på den broderade mässhaken. Av årtalet 1759 synas de mellersta siffrorna.

Den på detta märkliga sätt dokumenterade mässhaken torde lämpligen böra ägnas en kort beskrivning. Den är förfärdigad av en magnifik karmosinröd silkessammet och prydd med solida guldband i tre bredder, vilka följa kanterna och bilda ett stort kors på ryggsidan. Korset uppbär en crucifixus, utförd i silverreliefsöm av anmärkningsvärd hög kvalitet. Upptill på korset sitter ett språkband med I N R I i svart på silver, vid korsets fot i silverrelief symbolen för huvudskalleplatsen, på ömse sidor därom årtalet 1759 i guld och på framsiden Jehovatecknet inom en "strålsol" — allt utfört i rikt guldbroderi, huvudsakligen med lan (platta guldstrimlor) och kantilj (fina guldspiraler) samt svart silke. Mellan solens strålar äro insatta initialerna I.A.M. B.v.B. (Iohan August Meijerfeldt, Brita von Barnekow). Påfallande anmärkningsvärd är den praktiskt taget oförändrade färgverkan, som är en följd av det förstklassiga mate-

rialet och det solida arbetet — både guldets och silvrets står ännu i sin fulla glans mot den vackra sammeten.

Typen är ingalunda ovanlig. Från tiden omkring år 1700 till ett stycke efter 1700-talets mitt finns det en mängd liknande mässhakar i guld och rött eller i svart och silver. Variationen ligger huvudsakligen i kristusfigurens utförande, antingen i metallplåt eller i broderi, där brodörens ofta mycket bristfälliga förmåga i plastisk framställning gör sig starkt gällande. Icke sällan har tidens strävan efter naturalism förlett brodören till något för hans teknik så orimligt och smaklöst som rundplastik med hår, skägg och törnekrona av silkesomspunnen metalltråd i naturalistiska färger. Den eventuella estetiska förtjänsten hos dessa alster ligger helt och hållet i dess dekorativa avståndsverkan och dess praktfullt gedigna material. Mot bakgrunden av dessa i många fall groteska, i bästa fall talanglöst banala alster, ter sig den sergellska mässkruden som ett lysande undantag, särskilt då man tar broderiet i närmare skärskådande.

Kristusgestalten har en skulptural hållning, som är värdig namnet Sergel, låt vara att man icke bestämt vågar påstå att den store Johan Tobias är mästaren. Ansiktet är skägglöst, vilket torde vara mycket sällsynt i fråga om samtida både textila och metalliska kristusframställningar av denna art. Håret är enkelt stiliserat och bildar tillsammans med törnekronan en väl sammanhållen ytterkontur. Mest anmärkningsvärt är emellertid ansiktet och kroppens känsliga utformning och skickliga utförande. I rätt belysning framträder i ansiktet ett uttryck, som utan överdrift kan betecknas som själfullt. Behandlingen av kroppens anatomi är så vitt jag kan erinra mig helt enastående. Det hela är särskilt beundransvärt därför att arbetet tekniskt är mycket svårt att utföra.

Det kan vara motiverat att här omtala, hur en dylik relief-söm utföres: först utföres "läggsöm" i sybåge på ett smidigt tyg, dvs. parallella guld- och silvertrådar nedsys med silke så att de bilda en hel metallyta; genom att föra trådarna i olika riktning och sy ned dem mer eller mindre tätt åstadkommas skiftningar. Ytterligare glanseffekter erhållas genom användning av olika sorters trådkvaliteter, t. ex. lan, frisé, grövre och finare

slät tråd. Det andra momentet består i att det färdiga ytbroderiet, som tagits ur bågen och klippts i form, stofferas fast vid ett upphöjt underlag. Det är nu själva reliefmodelleringen sker. Men materialet är ganska gensträvigt och en stor del av resultatet beror på, hur det första momentet i arbetet utförts. Ett så lysande resultat som det här föreliggande vittnar såväl om stor skicklighet i att föra nålen och att på förhand kunna beräkna effekten av denna teknik som om en plastisk konstnärlig begåvning, som blott sällan förekommer hos aldrig så skickliga brodörer.

Här torde det vara på sin plats att citera en uppgift ur Looströms innehållsrika uppsats om Johan Tobias Sergels föräldrahem (S:t Eriks årsbok 1918). Hallrättsberättelsen för 1756 berättar: "Christopher Sergel hade vid näst lidet års slut sig till hjälp: en jungfru, en sin son och en dotter", vilket — för att i fortsättningen citera Looström — "bevisar att vår store skulptör, som då var 16 år gammal, det året höll på att utbilda sig till brodör och deltog i arbetet i faderns verkstad." Det ligger nära till hands att antaga, att Johan Tobias även under de följande åren hjälpte sin fader just med de svåra uppgifter av skulptural art, som särskilt måste ha intresserat honom. År 1759 hade visserligen den unge Sergell anställning vid slottsbygget, men detta bör dock ha kunnat lämna honom någon tid över till andra uppgifter, särskilt om det gällt att ge fadern ett handtag. Skärskådar man noga detta märkliga broderi känner man sig ganska frestad att här se ett exempel på den unge brodören Johan Tobias konst.

För att med större säkerhet kunna bedöma denna hypotes borde man veta mera om den gamle hovbrodörens konst än man nu gör. Säkerligen vore det möjligt att identifiera flera än de ovan nämnda fem exemplen. Inget av dessa motsäger emellertid ett antagande att vårt broderi representerar en annan och friare art än vad den sergellska ateljén tidigare presterat. Fanan från 1741 är ett silkebroderi av enklaste slag. De många små kronorna på Adolf Fredriks mantel och hatt från 1741 vittna icke direkt om någon anmärkningsvärd skicklighet, men detta kan bero både på det ytterst lilla formatet och på att kro-

norna flyttats på olika underlag. Däremot äro de rika kron-grupperna på Lovisa Ulrikas kröningsmantel ett verkligt praktfullt stycke "pärlstickarearbete" — bokstavligen med äkta pärlor uti!

Väggbeklädnaderna i Lovisa Ulrikas audiensrum, senast från 1754, äro visserligen efteråt kompletterade och alltså icke fullt säkra som jämförelseobjekt, men de visa inga tekniska sär-egenskaper vid sidan av de nyss nämnda arbetena. Av det bästa av dessa arbeten att döma låg hovbrodören Christopher Sergells styrka i de precisa, hårt markerade smådetaljerna i varierande trådtekniker, vilka han utförde perfekt men fantasilöst. Däremot visa de ingenting av den fria formkänsla som karakteriserar krucifixbilden. Att denna ursprungligen är tänkt som metallplastik framgår ju icke blott av den i korrespondensen nämnda uppgiften, att en silverbild — i guldsmedsarbete alltså — ursprungligen varit påtänkt, utan också av det ganska stora antal dylika som finns bevarat här och var i landet.

A. G.

EN HEDERSGÅVA FRÅN STADEN VENEDIG

av *Anna-Maja Nylén*

Under innevarande år har en samling föremål förknippade dels med Aurora von Königsmarck dels med hennes farbroder fältmarskalken Otto Wilhelm von Königsmarck blivit föremål för Nordiska museets förnyade uppmärksamhet. I samband därmed har museet kunnat förvärva ett antal spetsar av sällsynt skönhet och kvalitet. Om dessa berättar familjetraditionen att de överlämnats som gåva av republiken Venedig till ovannämnde fältmarskalk som tack för hans segrar över turkarna under åren 1686—87. Man uppger t. o. m. platsen för deras tillverkning, nämligen klostret S. Maria della Salute (jfr Anna Lewin i *Fataburen* 1928, sid. 25). Med hänsyn till att den Königsmarckska släktens svenska gren under den korta tid den levde och verkade hann göra sitt namn berömt genom krigiska bragder och stora framgångar på den diplomatiska banan samt dessutom skrev ovanligt många och färgrika sidor i Europas furstliga skandalkrönika, torde det finnas skäl att med särskild omsorg undersöka om familjetraditionen här återigen lämnat prov på sin kända förkärlek för historiska personer med fantasieggande livsöde eller om den är grundad på verklighetens fasta mark.

Otto Wilhelm von Königsmarck (1639—1688), bild 5, var son till Hans Christopher, en tysk greve och krigare, som gick i svensk tjänst under trettioåriga kriget och därvid skötte såväl krigiska som fredliga värv med sådan framgång, att han uppnådde både fältmarskalks- och riksrådsvärdigheterna. Sonen Otto Wilhelm, som var begåvad med lysande andliga egenskaper och ett ståtligt yttre, gjorde en mycket snabb och framgångsrik

karriär som krigare och diplomat samt uppnådde redan 1675 fältmarskalksvärdighet och blev år 1679 generalguvernör över Pommern, Rügen och Wismar. Genom giftermål med en kusin till Karl XI blev han även lierad med konungahuset. Detta hjälpte dock honom lika litet som andra att undkomma reduktionskommissionens krav. Full av förbittring häröver accepterade han 1685 republiken Venedigs erbjudande att i kriget mot turkarna taga befäl över dess landstridskrafter. Det var under denna framgångsrika kampanj vid belägringen av Aten, som den tragiska sprängningen av det dittills ganska välbevarade Parthenon inträffade. Vid belägringen av Negroponte år 1688 härjade bland trupperna en svår pest för vilken Königsmarck själv dukade under. Han hade själv inga efterkommande och övriga manliga medlemmar av ätten dogo utan barn. Genom hans broders dotter Amalia Vilhelmina (syster till Maria Aurora) gift med Carl Gustaf Lewenhaupt fördes dock ätten vidare i Sverige på kvinnolinjen. Att spetsarna genom arv inom denna släkt verkligen kunnat komma från fältmarskalken Otto Wilhelm till dess siste innehavare Anna Adèle Louise Stackelberg, första gången gift med Gustaf A. S. A. A. Lewenhaupt, som i rätt nedstigande led härstammade från ovannämnda brorsdotter, är alltså mycket sannolikt.

Men vad säger traditionsobjekten själva? Bestyrka även spetsarna berättelsen om sitt samband med fältmarskalken Otto Wilhelm von Königsmarck och hans insatser i kampen om herraväldet över Medelhavet.

De bevarade spetsarna ha utförts av vit lintråd med nål och kunna alltså rubriceras som sydda spetsar. Mönstret, som är utfört i mycket hög relief, består av kraftiga blom- och bladrankor, vilka förbindas med varandra genom bryggor, s. k. brider, rikt översydda med uddar, öglor och rosettartade ornament. Även blommornas och bladens starkt plastiska konturer ha översållats med dylika om snökristaller erinrande former, bild 3. Bottnarna innanför de upphöjda partierna ha en rikt varierad genombruten mönstring, som är så fin att den verkar vara utförd med en nålspets på en tunn hinna. Konturerna äro arbetade med en precision, som förefaller hart när omöjlig att

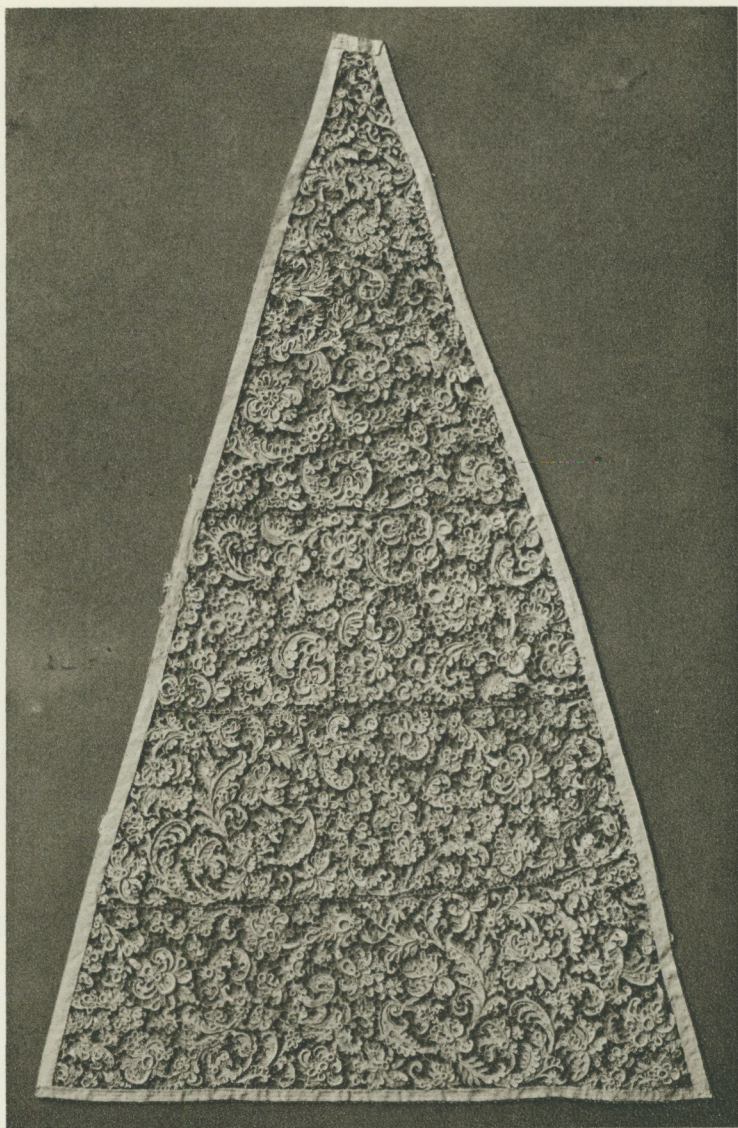

Bild 1. Delar av mellanspetsar och avpassade spetsmontage, hopfogade till en kjolframvåd. Venetiansk reliefspets från 1680-talet. Nordiska museet 252,941 a.

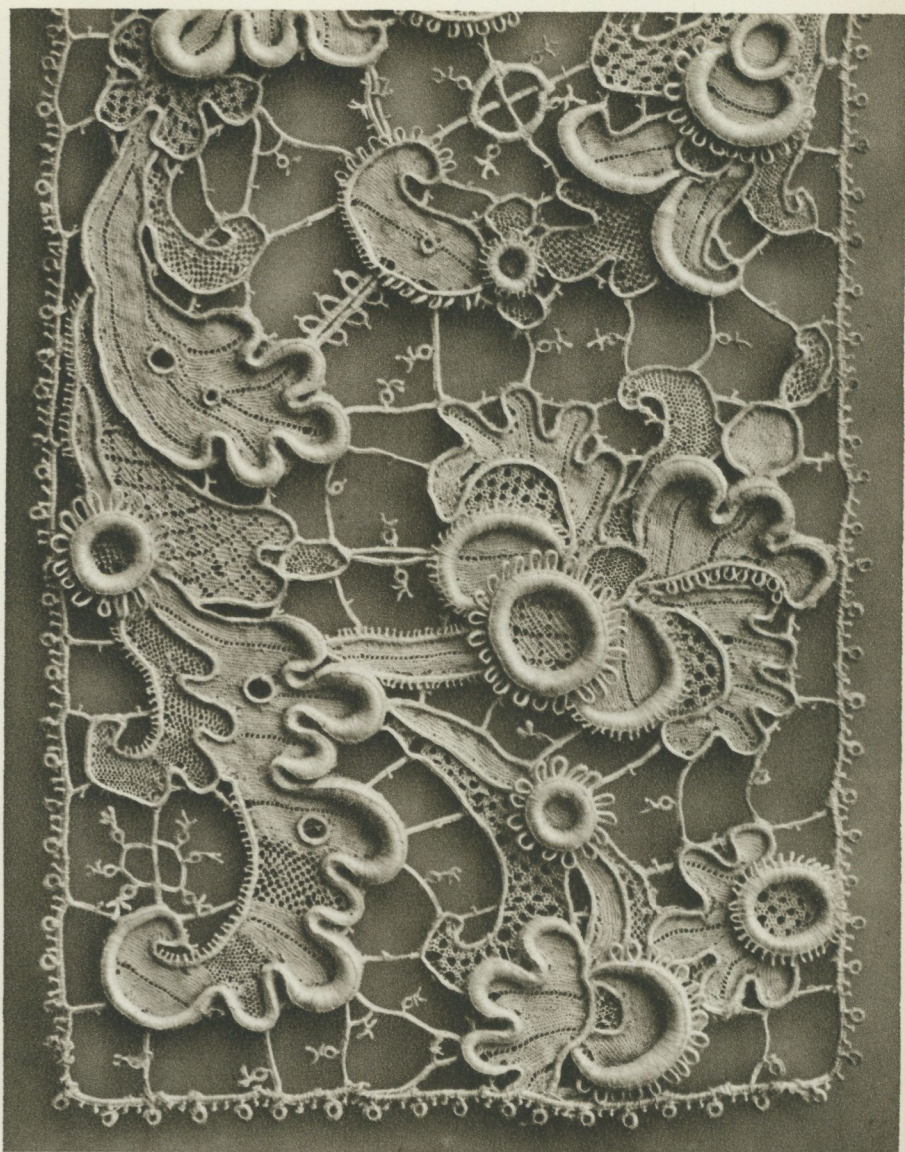

Bild 2. Detalj av en mellanspets med kantavslutning på tre sidor.
Venetiansk reliefspets från 1680-talet. Nordiska museet 232,941 i.

Bild 3. Detalj av en av de spetsar, som ingå i den på bild 1 återgivna framvåden. Venetiansk reliefspets från 1680-talet.

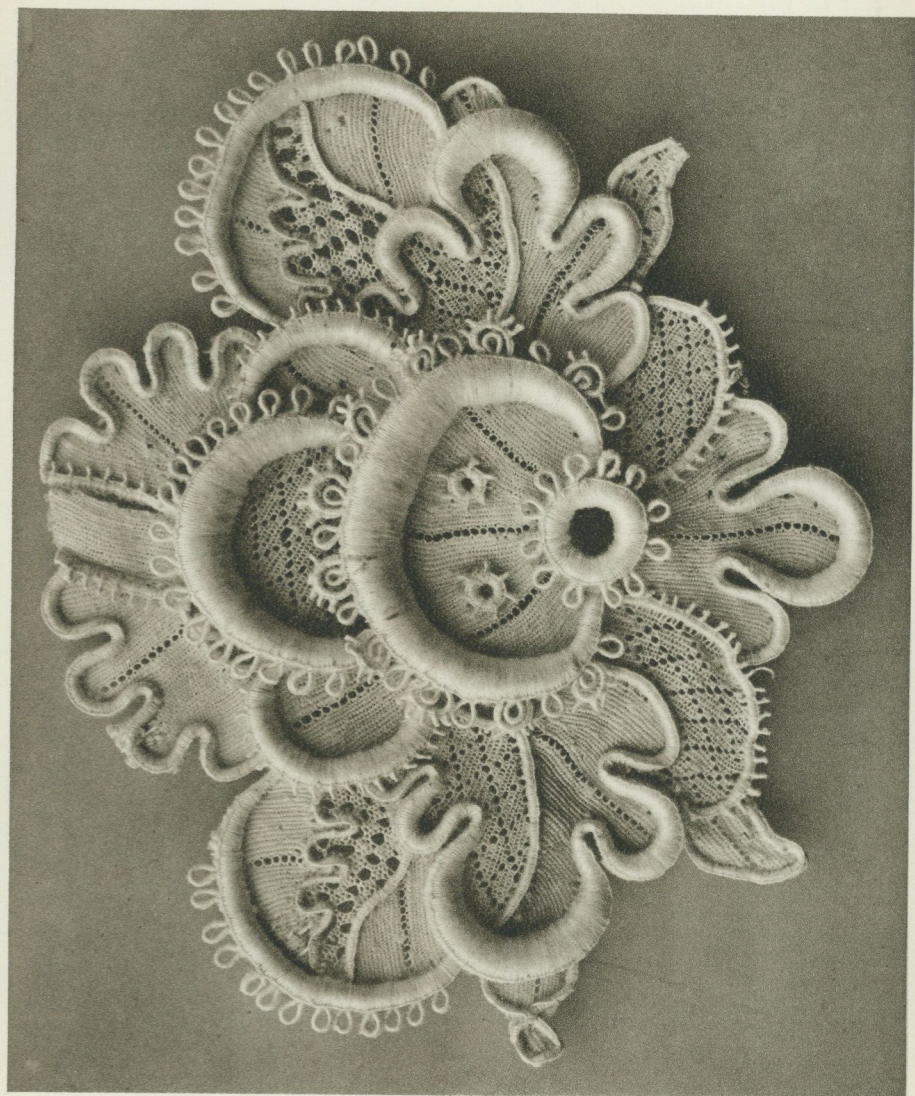

Bild 4. Blomornament, lösgjord del av en spetskomposition. Vene-
tiansk reliefspets från 1680-talet. Nordiska museet 232,941 n.

uppnå med nål och tråd, utan snarare ge ett intryck av att vara skulpterade i marmor, bild 4 och 2. Stygn är fogat till stygn så jämnt och så tätt att man måste ha lupp för att urskilja dem, och den ås som bildas av stygnets ögla är jämn och tunn som en knivsegg. De rikast mönstrade spetsarna äro i vissa partier arbetade i flera plan. Blomman på bild 4 räknar inte mindre än fem, och detaljen av mönstret på bild 3 visar, hur det hela dessutom har översållats med en hel rabatt av små lätta öglor och uddar. Spetsarnas ornamentala karaktär hänföra dem utan tvekan till senbarocken. För bestämningen av deras tillverkningsort har man endast två möjligheter att välja på: Venedig eller Frankrike. En ytterligare granskning av den ornamentala utformningen och kompositionens uppbyggnad kan avgöra, vilket av dessa båda alternativ som är det rätta.

Mönstrets utformning är inriktat på att nå effekter i kontraster mellan ljus och skugga. De kraftiga, rikt modellerade formerna slingra sig med stor energi om varandra, uppfyllande varje del av ytan. Kompositionen i dess helhet kännetecknas av en brist på överskådlighet och reda, som är ganska karaktäristisk för den venetianska spetsen under 1600-talets sista fjärdedel. Jämförda med de franska efterbildningarna, *points de France*, framstår denna kompositionella egenart särskilt tydlig. En tendens att skapa klar komposition och symmetrisk indelning av ytan med en tydlig fördelning av ornamenten så att betonade och obetonade partier ställas mot varandra, framträdde i den franska sydda spetsen redan på 1670-talet och blev under 1600-talets sista årtionden allt tydligare. Denna kompositionsprincip blev sedan tongivande för spetskonstens hela utveckling och fick en mycket viktig konsekvens för den tekniska utformningen av spetsen över huvud, nämligen uppkomsten av nätbotten. Vid detta stadium hade emellertid staden Venedig förlorat ledningen. Vad som sedan hände här var antingen en reflex av vad de franska spetsproducenterna utförde eller en fortsättning efter gamla linjer. Även om de venetianska spetsateljéerna inte längre angåvo tonen, var dock den handaskicklighet som deras spetssoömmerskor under generationer förvärvat oförminskad och oöverträffad. Det är som om de venetianska

spetsarna sökte kompensera sina brister i mönster och komposition genom en allt rikare, nästan akrobatisk teknik. Under 1600-talets sista decennier skapades i Venedig spetsar med en överrik utsmyckning med öglor, uddar och rosetter. Under beaktande av denna differentiering mellan den venetianska och den franska sydda spetsen äro de här behandlade spetsarna otvivelaktigt att rubricera som venetianska, närmare bestämt av den variant som kallas punto grosso eller point gros de Venise. De rikare mönstren kunna hänföras till den sista fjärdedeln av 1600-talet, medan några av de smala mellanspetsarna kunna vara något tidigare.

Tyvärre tillåter inte de bevarade spetsarnas tillstånd några mera bestämda slutsatser om deras användning. De bestå av ett par längder mellanspetsar, ett flertal smärre fragment samt delar av mellanspetsar, vilka sekundärt sammanfogats till två triangulära stycken, förmodligen redan under 1700-talets förra del och av form och storlek att döma för att tjäna som framvåd resp. bröstlapp till en klänning, bild 1. De sammansydda spetsarna äro sinsemellan olika i mönstren och ha flerstädes inom sig hopfogats av olika partier av samma spets. En del av mellanspetsarna tillåta en förmodan, att de prytt ändarna till långhalsdukar, kravatter, av samma typ som den fältmarskalken Otto Wilhelm von Königsmarck bär på det av M. Mijtsens d. ä. utförda porträttet, återgivet på bild 5. Det finns vidare ett antal bitar med avslutning på två vinkelställda sidor, vilka möjligen kunna ha utgjort hörnpartier till kragar av den typ som kallades rabat. Den gick emellertid ur modet under 1670-talet och skulle sålunda knappast kunna väntas vara representerad i den venetianska spetsstillverkningen vid 1680-talets slut. Det finns emellertid många andra möjligheter för användningen av spetsar arbetade i hörn både i dräkten och i dukar samt andra till inredningen hörande föremål, varför man av denna anledning inte behöver sätta spetsarnas tillkomsttid tidigare. En del smala mellanspetsar torde väl närmast höra samman med dräkten såsom besättning på manschetter o. dyl.

Mycket kan alltså inte fastställas om spetsarnas ursprungliga funktion, därtill äro de för starkt ändrade under tidens lopp,

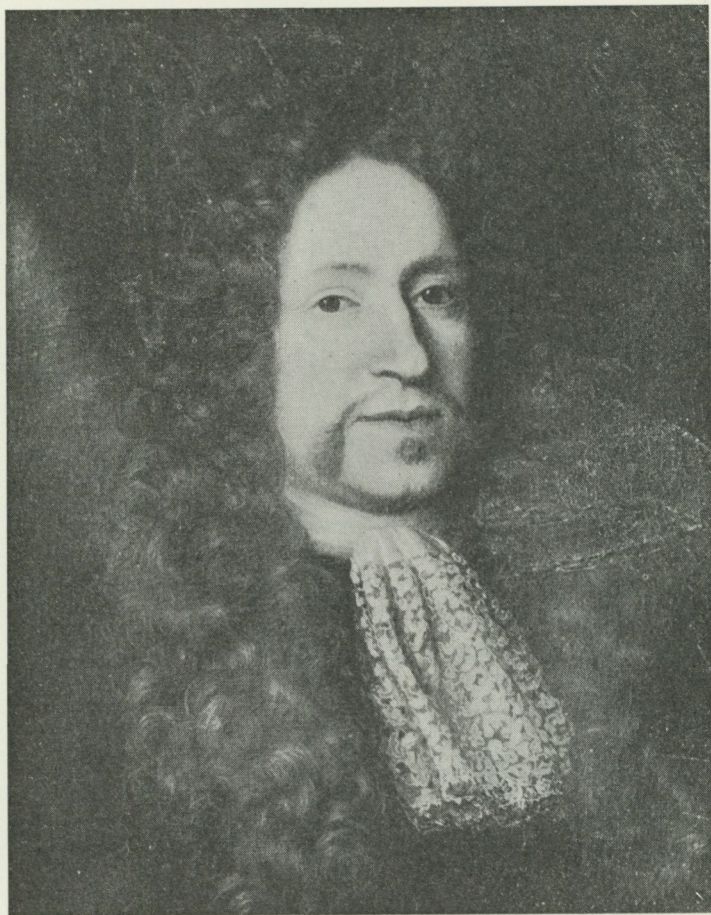

Bild 5. Detalj av porträtt, utfört av M. Mijtens d. ä. och sannolikt föreställande fältmarskalken Otto Wilhelm von Königsmarck. Han bär på detta porträtt en kravatt prydd med venetianska spetsar av samma typ som de här behandlade. De äro dock icke så individualiserade, att man kan identifiera dem med någon av de bevarade spetsarna. De venetianska spetsarna och point de France voro under 1600-talets senare del den förnämsta och mest uppskattade prydnaden för kravatten och utgjorde därför en nästan oundgänglig detalj i det representativa porträttet.

men så mycket torde dock stå klart, att ingenting talar emot familjetraditionen. Att staden Venedig som en gärd av tacksamhet till sin generalissimus överlämnat det förnämsta provet på sina invånares konstskicklighet och en av dess mest åtråvärda handelsvaror, sydda spetsar, synes ganska naturligt. Även andra tacksamhetsbetygelser kom ju fältmarskalken Otto Wilhelm von Königsmarck till del för hans insatser i kriget mot turkarna bl. a. blev hans byst i marmor uppsatt i stadens arsenal. Om de bevarade spetsarna äro vad familjetraditionen utger dem för att vara — vilket ju förefaller mest troligt — utgöra de sannolikt endast en ringa del av den Königs-marckska hedersgåvan, men som prov på en av höjdpunkterna inom textil konst över huvud taget utgöra de ett utomordentligt värdefullt tillskott till museets samlingar. Lägger man därtill deras historiska och personhistoriska anknytningar ger detta ytterligare en anledning att glädjas åt förvärvet.

EN JULITARAPSODI

GODSHERREN SOM FILANTROP OCH PATRIARK

av Marshall Lagerquist

Tvärs över mittrisaliten mellan andra och tredje våningarna på Stora huset på Julita gård i Sörmland går en grå kalkstenslist med den förgyllda inskriptionen HURU SKAL IAG WEDERGELLA HERRANOM? Det är begynnelsen av tolfte versen i Davids psalm 116 enligt ordaldydelsen i äldre bibeleditioner. Närmast över porten är därjämte i murverket infattat en grå kalkstenstavla med de friherreliga släkterna Palbitzki och Siöblads hjärtvapen, uthuggna ur stenen och målade i rött och guld. Sammanställningen av vapnen upplyser om, att de hänsyfta på kammarherren Axel Gottlieb Palbitzki och Charlotta Christina Siöblad, det herrskap, som lät uppföra den nuvarande huvudbyggnaden jämte flyglarna på Julita gård. Axel Gottlieb Palbitzki, sonson till den vid drottning Kristinas hov lysande ädlingen Mattias Palbitzki, var född 1698 och levde till 1750. Hans hustru överlevde honom i tjugo år och innehade gården, eftersom denna ej var fideikommiss inom släkten, tro- ligen intill sin död.

Under makarnas livstid drabbades Julita gård av en svår olycka, i det att den från 1500-talet härstammande bebyggelsen på herrgården, ganska väl känd för övrigt genom Mattias Palbitzki's teckningar, lades i spillror genom en eldsvåda strax efter år 1744. Det vill emellertid synas, som om herrgården börjat återuppföras omedelbart efter branden och att därvid början gjordes med de båda likformiga flyglarna, av vilka den södra var ett till betydande delar kvarstående hus från den senare medeltiden, då Julita gård ännu var platsen för ett ryktbart cistercienserkloster. Denna omständighet torde ha varit

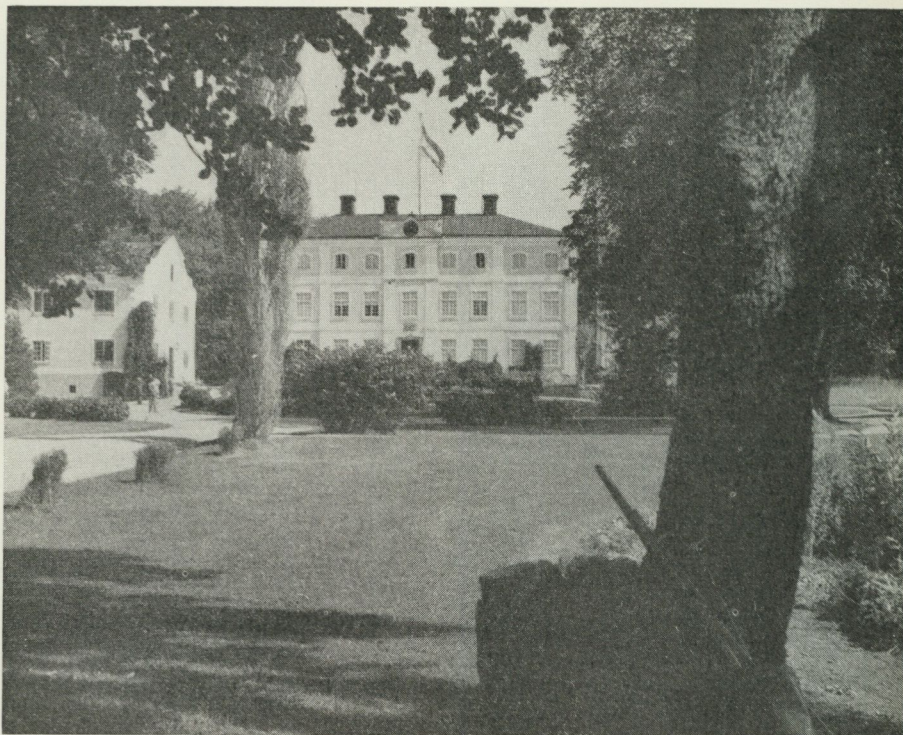
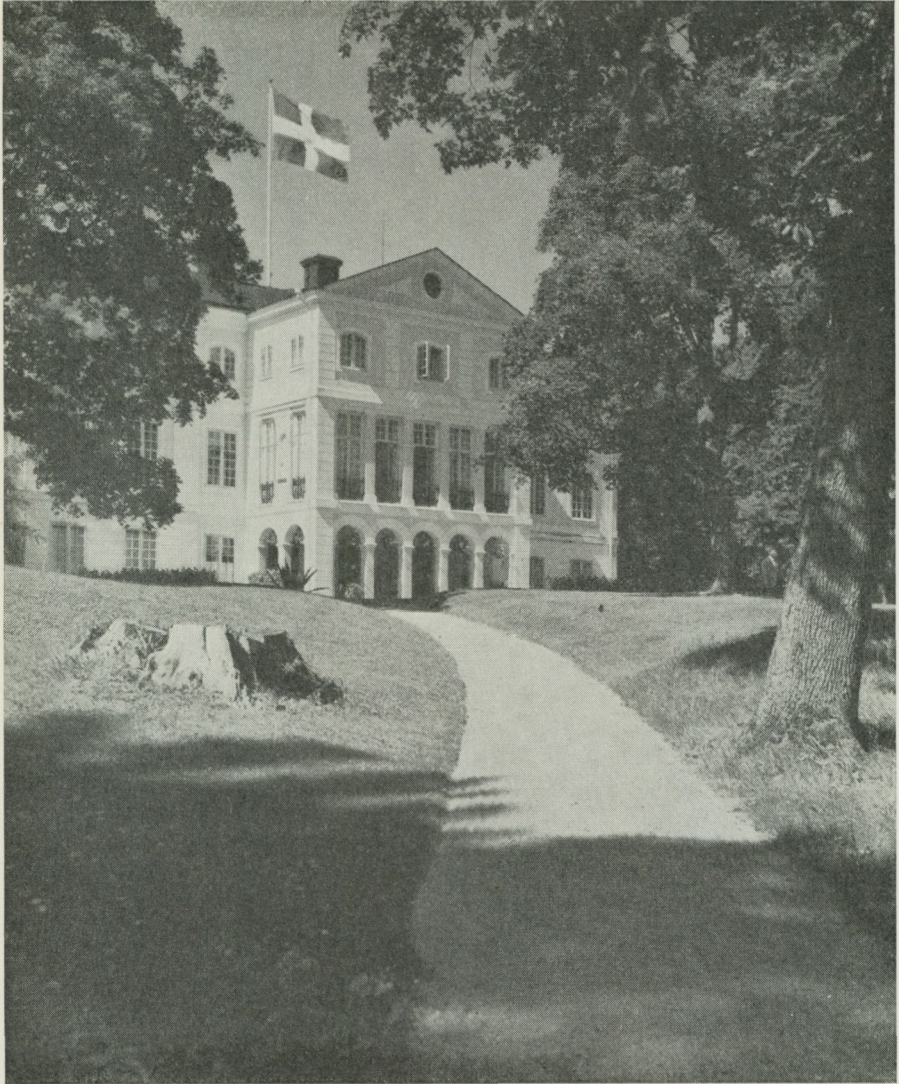

Bild 1. Julita gård från sjösidan. Stora huset jämte flyglar äro i stort sett orörda sedan byggnadstiden, omkring 1700-talets mitt. Fasaderna voro ursprungligen i grått och rött, ej som nu i gult och vitt.

orsaken till att flyglarna erhöilo sin egenartade placering med gavlarna vända in emot gårdsplanen. Arkitekturen är med de romerska gavelröstena, de i putsen markerade voluterna och pilasterställningarna rent barockmässig, vilket tyder på att ritningarna uppgjorts av en person, som ej på länge haft kontakt med strömningarna inom byggnadskonsten. Omkring 1750 torde flyglarna ha varit färdiga och samtidigt eller kort därefter har säkerligen grunden lagts till Stora huset. Här har likväl en skolad arkitekt anlitats för ritningarna, ty huset är tvevelsutant ett för sin tid rätt så avancerat byggnadsverk. Kan-

*Bild 2. Stora huset på Julita, sett från lustträdgården. Det fram-
springande byggnadspartiet har tillkommit på 1900-talet.*

ske är det samme man, som svarat för huvudbyggnaderna på Tistad och Hedenlunda i Södermanland, nämligen fortifikationsofficeren Hoppe.

Axel Gottlieb Palbitzki fick aldrig taga den nya representativa bostaden i besittning, eftersom han avled 1750. Han kanske ej ens deltagit i den detaljmässiga planläggningen av den samma. Men icke desto mindre sattes även hans vapen över porten, vilket torde ha skett tidigast inemot år 1760. Vid denna tidpunkt måste nämligen huset alltjämt ha befunnit sig under byggnad och fullt färdigt för inflyttning kan Stora huset av allt att döma knappast ha varit förrän några år före Charlotta Christina Siöblads fränfälle 1770. Det är för att hedra sin makes minne och hugfästa deras gemensamma initiativ som änkefrun på Julita lät sätta upp vapentavlan. I det samtida anbringandet av bibelspråket däröver har man velat se ett uttryck för en spontan tacksamhet gentemot den Allsmäktige för att familjen personligen skonades vid den hemsökelse, som genom branden övergick den gamla gården. I och för sig bör en sådan förmodan ej vara osannolik, men eldsvådan torde dock ej varit incitamentet till en väckelse. Ett i gårdens arkiv förvarat aktstycke från 1742 — ett donationsbrev rörande Nybble fattigstuga i Julita — ger nämligen en antydning om, att början till tolfte versen i Davids psalm 116 varit Axel Gottlieb Palbitzki's valspråk redan före olyckan. Charlotta Christina Siöblad har tydligen velat för framtiden ytterligare framhålla sin mans insats i det förhållandevis ansevärda byggnadsföretaget. Det av båda makarna gemensamt undertecknade donationsbrevet har som ingress följande meningar: "I Jesu aldrage heligaste namn! Huru skall jag wedergiälla Herranom alt thet goda Han mig gör!" — Det var långt ifrån ovanligt i äldre tid, att framstående personer i samhället och i synnerhet adelsmännen förde ett personligt valspråk i likhet med suveränerna. Axel Gottliebs yngre broder Gustaf Adolf Palbitzki, som blev den närmaste efterträdaren som herre till Julita, förde sålunda valspråket EN GUD EN KONUNG, vilket han till och med jämte den honom tilldelade vasaorden medtog i sitt signet.

Det fyra tätskrivna sidor omfattande donationsbrevet, daterat Julita den 16 september 1742, innehåller till hälften en lovsång över Herrens barmhärtighet och godhet. Inledningen formar sig till en högstämnd hyllning åt Honom, som med välbehag ser till människorna. En sann och uppriktig religiositet talar utan tvivel ur detta aktstycke och man tycker sig ana en pietistisk grundåskådning i religiösa ting hos Axel Gottlieb Palbitzki och hans maka. Den innerliga gudstron var ingalunda främmande för tiden även i samhällets översta skikt. Fromhetsivern, som tagit sig uttryck i konventiklarna, spred sig under frihetstiden till rätt så vida kretsar. — Makarna Palbitzkis donation innebar inrättandet av en fond på 6.000 daler kopparmynt, av vars avkastning "fyra stycken skröpliga, gamla och fattiga personer årligen underhållas böra samt en dito mindre skröplig och vanför kvinnoperson, ogift eller änka, som inga små barn har att sköta och förmår dessa fyra förenämnda förestå, inalles fem personer, samtliga av mina hemman och torp, till vilka fem personer jag en stuga av sten har låtit uppsätta". Penningsumman överlämnade godsherren till församlingens båda präster, kyrkoherden Johannes Sebastiani Ihering och komministern Olaus Andreae Sundelius, för att av dem placeras i fast egendom med god och säker avkastning. Redan den 8 oktober 1742 gäldade kyrkoherden med dessa pengar köpet av gården Lilla Åby i Slaka socken i Östergötland. Den tillhörde friherre Otto Gustaf Wrede af Elimä på Bolmaryd i Småland, en måg till Charlotta Christina Siöblad. Ännu i dag förvaltar kyrkorådet i Julita denna s. k. Slaka frälseränta, som användes till understöd åt behövande i församlingen. Till donationen hörde, som av de nyss citerade raderna framgår, en stuga för de fattiga och denna, en låg torvtäckt byggnad av gråsten, reser sig fortfarande på en höjd vid Nybble intill gamla landsvägen. Återställd i sitt ursprungliga tillstånd 1945 utgör den nu ett säreget minnesmärke över en välment, ehuru primitiv socialvård för tvåhundra år sedan, en kontrast till det mitt emot belägna ålderdomshemmet vid Nybble. Denna herrgårdsliknande anläggning uppfördes i trohet mot de palbitzkiska traditionerna på Julita av dess siste enskilde husbonde, löjtnant Arthur Bäckström.

Bild 3. Gamla fattigstugan vid Nybble, uppförd 1742 på föranstaltande av friherre Axel Gottlieb Palbitzki på Julita. Återställd i ursprungligt skick 1945.

Det kan måhända i förstone synas förmätet att, som i viss mån skett, framhäva detta i våra ögon obetydliga initiativ i socialvårdande syfte. Men det vore å andra sidan onekligen orättvist att söka förringa Axel Gottlieb Palbitzki's åtgärd, ty för sin tid var den en tämligen sällsynt handling av en enskild. Omvårdnaden av de fattiga och orkeslösa lämnades fordom vanligtvis åt den allmänna barmhärtigheten och den var sannerligen ej överflödande. Böndernas turvisa mottagande av inhysehjon i äldre tider var en institution med stöd blott av hävd och med föga gynnsamma konsekvenser för de arma, som voro mer eller mindre utlämnade på nåd och onåd. Den gamla fattigstugan vid Nybble står emellertid i dag i främsta rummet som en kulturhistorisk raritet. Som sådan är den mer än väl förtjänt av uppmärksamhet.

Ur kulturhistorisk synpunkt äro de regler och ordningsföre-

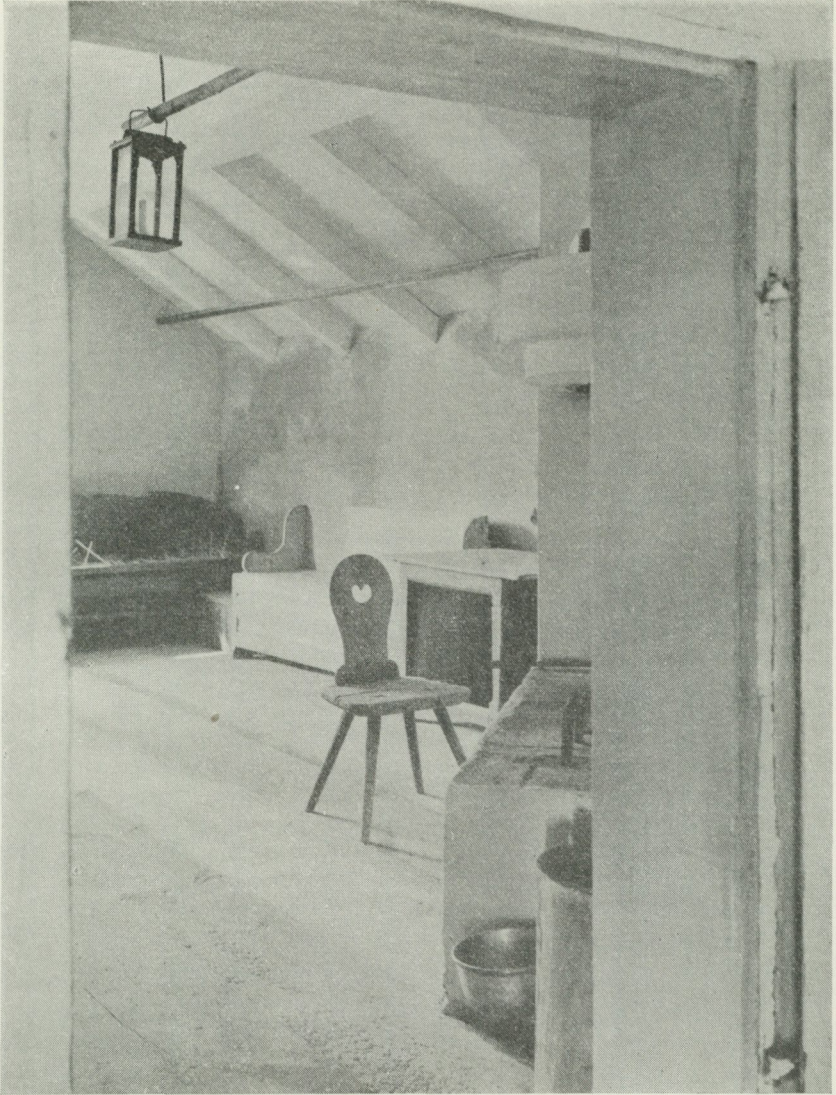

Bild 4. Inblick i den gamla fattigstugan vid Nybble. I detta enda rum inhystes på en gång minst fyra fattighjon jämte deras vårdare.

skrifter för Nybble fattigstuga, vilka makarna Palbitzki lämnade i donationsakten, av intresse med hänsyn till att de veterligen äro de enda kända i sitt slag. De äro sammanfattade i tio punkter av följande lydelse:

1. Skola presterne i Juleta församling desse femb personer af mit rättarelag utnämna, och när någonthera af dem med döden afgår en annor i dess ställe intaga.
2. Utväljes sådane gamle siuklige personer, som mäst törftige befinnes och et godt loford om deras christeliga wandel i wälmakten haft hafwa.
3. Skall ingen intagas, som någon stöld eller snatterij tilförende öfwerbewist är eller warit för den lasten berycktad, emedan denne synd beklagligen mycket inritat, men torde härigenom i någon måtto framdeles hämmas kunna.
4. Bör den person, som till de andra 4. siötsell och matredning intages, för all ting kunna läsa försvarligt i book, på det de andra i deras elende af Guds dyra ord tröst och hugswalelse hempta måge; fördenskull bör altijd
5. någon bön- eller psalm book wara i denne fatigstuga, utur hwilken morgon och afton utan försummelse tydeligen läsas bör.
6. Äligger bemelte person at hålla så stugan som matredningen snygg och renlig, hwarwid deras ehrewärdigheter käriligen anmodas at sig derom underrätta samt hand deröfwer hålla, at intet för desse fattige förwandskas måtte, jemwäl
7. tillsetja någon af rättarelaget, som kosten månatligen utgifwer efter det skick och ordning som de nyttigast finna.
8. Men derest bemelte fattigsköterska befunnes otrogit med kosten umgå eller med fyllerij, swordomb och dylike laster beträddes, bör hon först 2:ne resor åtwarnas och derest hon sig då ike ändrar avsetjas; skulle sig ock tildraga, at en eller annan af de andra 4. ochristeligt och oförsvarligt sig anskickade, må ock en sådan bortwisas, hwilket dock först granlaga ompröfas och icke utan wiktiga orsaker ske bör.
9. I denne fattigstuga kan ock till rättarlagets lisa intagas en eller två fattige utom desse 4, om hwilke fattigsköterskan skall wara förbunden i alla mål låta sig så wärda som om förenemde 4. och kunna de samtelligen gemensamt spisas, då rättarlaget tillskiuter det, som för deras fattige plegar inflyta.
10. Hwad för övrigt kan lenda till desse fattigas rikeligare uphälle och fattigstugans widmachthållande kan framdeles föranstaltas och fastställas.

Axel Gottlieb Palbitzkis omtanke om sina underlydande inskränkte sig likwäl ej till att sörja blott för de gamla och utar-

Bild 5. Friherre Axel Gottlieb Palbitzkis folkskola vid Risinge i Julita, invädd 1742, jämt hundra år före den första svenska folkskolestadgan.

betade. Han hade intresse över även för de unga i så måtto, att han vidtog anstalter för att låta dem lära sig läsa i bok. Samma år fattigstugan byggdes och fattigfonden inrättades lät han nämligen på godset uppföra ett skolhus, som även det finnes kvar på Julita i tämligen oförändrat skick ehuru sedan länge använt för annat än sitt egentliga ändamål. På en höjd vid Risinge med utsikt över den vida slätten, den s. k. löten, uppfördes 1742 ett kvadratisk stenhus med toppigt tak. Det kom att innehålla tre rum, varav troligen ett var avsett som skolsal och de båda övriga som tjänstebostad åt skolmästaren. På sockenstämma den 28 november 1742 beslöts uppmana bönderna i socknen att skicka sina barn i baron Palbitzkis nybyggda skola, "njutande de, som äro under godset, den förmån, att de inte giva något ut för sina barns undervisning, men de övriga

kunna själva ackordera med den, som i skolan undervisar". Tyvärr känna vi ej något om verksamheten vid skolan och ej heller hur länge den över huvud taget ägde bestånd.

Detta initiativ är anmärkningsvärt, ty det innebar ett försök till ordnad undervisning för gemene mans barn. Det finnes visserligen tidigare exempel härpå — man har i minnet Per Brahe d. y:s folkskola på Visingsö — men i stort sett var den elementära folkbildningen i vårt land ett sorgligt försummat kapitel ända till inemot 1800-talets mitt. Redan Karl XI hade visserligen förordnat, att alla hans undersåtar så småningom skulle lära sig läsa och lagt undervisningen i prästernas händer. Men katekismi- och husförhören voro genom sin natur alltför ensidiga för att lämna några praktiska resultat i avsett syfte. Året 1842 är som bekant ett märkesår i den svenska folkundervisningens historia i det att då den första folkskolestadgan tillkom, varigenom äntligen ett ordnat skolväsende med obligatorisk skolgång blev verklighet. Axel Gottlieb Palbitzki's skola för Julita rättarelag är således jämt hundra år äldre — kanske till och med på dagen — än den svenska folkskolan.

En lantjunkares liv, föreställer man sig, framlevdes i lugn och ro utan nämnvärt störande intermezzon av lokal natur. Vanligtvis var väl så fallet, men en och annan gång kunde en händelse uppröra sinnena och rubba de cirklar, efter vilkas periferi livet på landet hade sin regelbundna gång. På Julita inträffade under 1700-talet åtminstone två gånger med en mansålders mellanrum en *cause célèbre*, som fordrade godsherrns hela patriarkaliska auktoritet för att i mesta möjliga mån förringas till sina verkningar. I båda fallen var det de högvälborna döttrarna i familjen Palbitzki, som voro orsaken till vad som inträffade. I deras ådror rann ännu det heta polska blodet, arvet från anfadern på 1600-talet, och kärlekens lockande röst fick ibland tala högre än pliktens bjudande maningar. För oss komma utan tvivel dessa relationer ur en lantlig *chronique scandaleuse* att framstå som bagateller och de faderliga åtgärderna för att värna familjeäran som — med förlov sagt — löjliga, men i

samtidens ögon voro dylika amorösa eskapader, som hotade att leda till mesallians, oförlätliga tilltag. Man måste komma ihåg, att under 1700-talet ståndscirkulationen ännu ej satt in, och ett gifte under ståndet betraktades som en fläck på släktens sköld. Ur den synpunkten kan kanske huvudmannens iver att med alla medel hindra varje ansats till pliktförgätenhet vara begriplig.

Oppunda härads domböcker för åren 1725 och 1726 rulla upp en beklämmande kärlekshandel, där ståndsfördomarna sökte resa en mur mellan mannen av folket och kvinnan av börd, och där den då ännu rätt unge Axel Gottlieb Palbitzki i egenskap av ättens huvudman framträdde som försvarare av vad han och hans anhöriga ansågo som ärofullt och hedersamt. De agerande i detta drama — med lyckosamt slut trots allt — äro i första planet den tjugoåttåriga inspektoren på Julita gård, Erik Giers, och den sju år yngre Eva Amalia Palbitzki. Närmast dessa i spelets utgångsställning står den kvinnliga partens äldste broder, Axel Gottlieb, kammarherre hos drottning Ulrika Eleonora d. y. och till gagnet redan herre till Julita. I bakgrunden skymtar då och då den stränga och anstolta modern, Eva Lewenhaupt. Fadern Alexander Palbitzki hade dött 1724, jämt ett år före denna händelses början.

Bekantskapen med Eva Amalia Palbitzki hade Erik Giers gjort på Julita gård redan i början av 1720-talet, en bekantskap, som ganska snart synes ha utvecklats till ett kärleksförhållande. Den 12 februari 1722 hade Giers, enligt vad domboken för året 1725 ger vid handen, av den unga fröken fått mottaga en skriftlig försäkran om hennes stora kärlek och eviga trofasthet. Modern, grevinnan Eva Lewenhaupt, förefaller märkvärdigt nog till en början ej ha motsatt sig de ungas förbindelse, nota bene om den blott inskränkte sig till ett svärmeri. Hon säges till och med ha visat sin "höga benägenhet och medlidande". I april 1725 slår emellertid oväntat en bomb ned på Julita. Unga fröken befinnes nämligen vänta ett barn inom kort; blott något mer än två månader återstå till nedkomsten. Att detta påtagliga tillstånd kunnat döljas så länge för omvärldens blickar kan endast förklaras med att tidens kvinnliga

dräkt, kofta och stubb, i hög grad hade möjligheter att gäcka nyfikenheten. Nu följa åtgärderna slag i slag. Erik Giers avskedas från sin befattning vid gården med anmodan att försvinna därifrån och Eva Amalia hålles "uti ett särdeles rum på Julita gård instängd inom lås och nyckel" till dess hon skall kunna förflyttas — snarast möjligt — till annan ort, allt för att nedtysta den skandal som tvivelsutan är under uppsegling. För säkerhets skull göres Eva Amalia sitt kommande arv förlustig genom moderns förordnande den 28 april i tydlig avsikt att därmed möjligen kunna avkyla Giers' entusiasm för ett äktenskap.

Inspektoren Giers är likväl situationen vuxen. Säkerligen utan avsikt att onödigtvis skandalisera familjen Palbitzki men för att kunna förverkliga sin och den unga frökens önskan att förenas i äktenskap anmäler sig Giers själv vid Oppunda häradsrätts sommarting den 9 juni 1725, vilket hölls i Ramstads gästgivaregård i Sköldinge, för att ha "råkat förte sig i lägersmål med fröken Eva Amalia Palbitzki". Han vädjade till rätten om ett domslut för att, oavsett om domen utföll till hans favör eller ej, i framtiden kunna njuta sina salighetsmedel, dvs. begå Herrens heliga nattvard, från vilken han var avstängd genom sin förseelse mot Guds och världslig lag. För de välbetrodda ledamöterna av rätten utgjorde detta fall säkerligen ett av de mest intrikata i deras samlade praktik, och man kan livligt föreställa sig deras allvarstygda anleten i bekymrade veck. Men med salomonisk visdom beslöt rätten att med prästerskapets medverkan vädja till fröken Eva Amalias förmyndare och till hennes moder att låta nåden gå före rätten och låta "det å bägge sidor åstundade äktenskapet sin fullbordan vinna", vilket "i hänseende till den olägenhet och äventyr, som eljest torde vara att befara, rådeligast synes".

Vid det följande vintertinget den 27 januari med häradsrätten kom saken ånyo före. Under mellantiden hade grevinnan Lewenhaupt erhållit Kungl. Maj:ts resolution, att hennes dotter skulle dels vid tinget få betjäna sig av ombud, dels få undergå sin lagligt ådömda kyrkoplikt i Västergötland och den socken, där hon för tillfället vistades i avskildhet. Axel Gottlieb Pal-

bitzki i sin egenskap av huvudman inställde sig personligen inför rätten och förklarade, att det tilltänkta äktenskapet under inga omständigheter eller förevändningar skulle få komma till stånd. På grund av ett till synes hovsamt yttrande av Giers inför sittande rätt, sökte Axel Gottlieb också väcka rekonventions-talan gentemot Giers. Rätten slingrade sig även denna gång ifrån ett avgörande i det att den beslöt hänskjuta saken till biskopens och konsistoriets bedömande. Därmed försvinner detta rättsfall ur handlingarna och en tystnadens slöja sänker sig över detta säregna civilrättsliga mål. Biskopens slutliga ord måtte ha bragt tvisten till ett avgörande, ty år 1726 — ej ett år tidigare som ättartavlorna uppges — förenades kontrahenterna genom äktenskap, som ingicks i Norge.

Erik Giers blev inspektor på gården Mark nära Örebro och i denna stad slutade han sina dagar 1773. Hans hustru överlevde honom i nio år. Sina sista år tillbragte hon hos sin dotter, som var gift med stadsfiskalen Akrelius i Nyköping, och man får förmoda, att hon avbrutit förbindelserna med sin anstolta släkt på Julita. Hon fick emellertid uppleva den sensationen, att hennes brorsdotter upprepade hennes romans, ehuru ej med samma framgång, och förorsakade samma uppståndelse på den fridsamma herrgården som hon själv en gång väckt.

Axel Gottlieb Palbitzki dog barnlös 1750, och som ättens huvudman inträdde hans närmast yngre broder kammarherren Alexander Israel Palbitzki, herre till Koberg och Hornsund. Men eftersom Julita ej var fideikommiss, voro alla levande syskon lika arvsberättigade. Det blev i stället den yngste brodern, Gustaf Adolf, som efter hand inlöste arvslotterna och blev ensam herre till Julita. Redan omedelbart efter äldste broderns död torde Gustaf Adolf Palbitzki ha flyttat med sin familj från sätesgården Uplo i Västergötland till Julita gård, ehuru Axel Gottliebs änka, Charlotta Christina Siöblad, ännu levde och troligen alltjämt styrde gården. Gustaf Adolfs äldsta levande dotter Anna gifte sig nämligen i slutet av sommaren 1751 på Julita. Genom sitt giftermål med lady Anne Sutherland-Duffus, en styvdotter till Axel Gottlieb Palbitzki, blev han sin egen svägerskas måg. Svägerskan var dessutom hans kusin. Ett

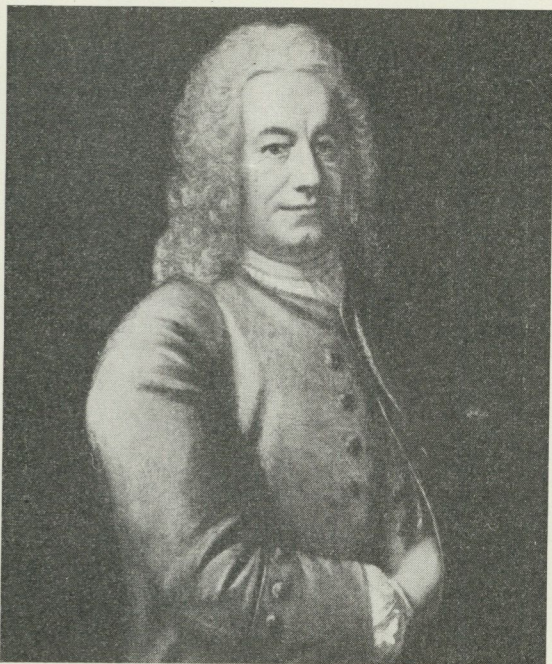

Bild 6. Kammarherren, friherre Axel Gottlieb Palbitzki, herre till Julita, född 1698, död 1750. Sv. Porträttark.

mera invecklat släktskapsförhållande torde man få söka länge efter.

Av Gustaf Adolf Palbitzkis tretton barn uppnådde endast sju mogen ålder. Tre av dessa voro flickor. Skalden Johan Gabriel Oxenstierna på Skenäs, en granngård på andra sidan av sjön Öljaren, har i sin dagbok 1770 nedtecknat ett föga chevalereskt omdöme om den yngsta dottern, den då tjugoåriga Ulrika Augusta. "Hon har så yra och vilda ögon, att de kunna skräm-
ma bort alla små lustar. När man känner hennes släkt, varest ingen är som ej kunde giva ämne till en roman, och ser hennes egna ystra ögon och föga belevade manér, kan man lätt tro qu'elle chasse de race." Helt säkert skulle denna karakteristik kunna gälla även hennes äldre, tolv år tidigare

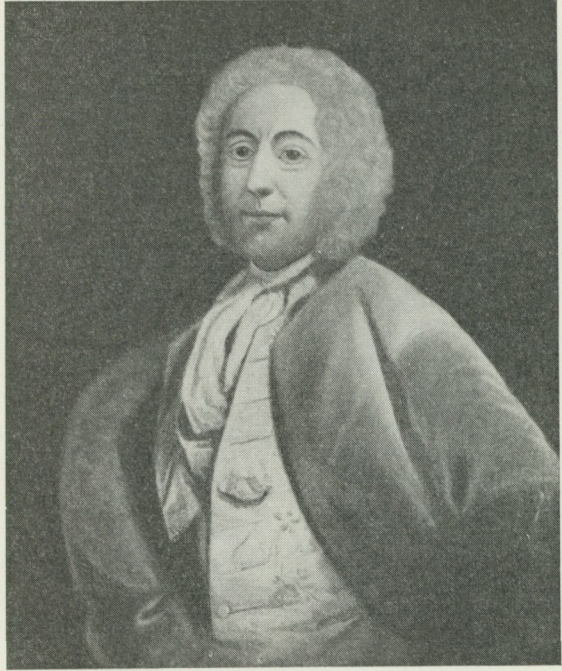

Bild 7. Friherre Gustaf Adolf Palbitzki, riddare av Vasaorden, herre till Julita, f. 1709, d. 1790. Sv. Porträttark.

gifta syster Charlotta Christina Palbitzki. Det är hon som är hjältinnan i den roman, som i huvuddrag relateras i det följande.

I den stora arkivkistan av järn på Julita har godsherren och patriarken Gustaf Adolf Palbitzki deponerat några handlingar, inneslutna i ett kuvert med påskriften: "Som innelyckt i framtiden kan komma ondo åstad, ty bör det gömmas. N B." De personer som figurera i dessa papper äro alla döda och likaså deras avkomlingar med namnet. Ingen bör således kunna taga illa upp, att det som en gång var avsett att undanhållas nu drages fram i kulturhistoriskt intresse. Handlingarna ifråga utgöras av dels ett odaterat och osignerat förslag till äktenskapskontrakt, dels en den 9 februari 1758 av kontraktets manlige part underskriven förbindelse, att kontrak-

tet aldrig blivit definitivt, dels slutligen ett kärleksbrev, daterat den 20 februari 1758, ställt till "Mademoiselle la Baronne Charlotte Christine Palbitzki à Julita".

Troligen år 1757 kom på kallelse en tjugotvårig studiosus från Uppsala till Julita som informator för de unga baronerna och fröknarna Palbitzki. Han hette Per Hofverberg och var son till kyrkoherde Nils Hofverberg i Berg i Jämtland och hans hustru Anna Catharina Eurenus. Mellan honom och den då adertonåriga Charlotta Christina Palbitzki uppstod ett tycke, som i början av 1758 avancerat så långt, att Per Hofverberg på grundval av en hemligt ingången trolovning ansåg sig kunna förelägga den unga flickan ett giftermålskontrakt med innebörd, att om någon av kontrahenterna med eller mot sin vilja avstode från äktenskaps ingående den därvid förfördelade parten ägde rätt att utfå ett skadestånd av 6.000 daler kopparmynt. Det är sannerligen ej något uppbyggeligt dokument detta kontrakt, som talar om egennyttan och otillbörlig press på ett av sann kärlek försvagat sinne. Man har svårt att vinna sympati för Per Hofverberg just för den skull. Detta förslag till giftermålskontrakt kom emellertid i Gustaf Adolfs Palbitzkis händer och han tövade ej att göra sitt motdrag. Den 9 februari 1758 tvingade han informatorn att underskriva en försäkran att för all framtid avstå från varje anspråk på hans dotter. Handlingen avslutas med ett post scriptum av följande lydelse: "Att såsom mitt förhållande i detta mål varit okristligt, olagligt och skandalöst, så ber jag både Gud och människor därför om förlåtelse." Lugn till sinnes anmodade sedan den stränge fadern informatorn att utan dröjsmål lämna sin kondition och Julita.

Man skulle kunna tro att denna sak därmed vore utagerad. Men Per Hofverberg kunde tydligen ej smälta den lidna smäleken, ty den 20 i samma månad skickar han till föremålet för sin låga ett brev med kärleksfulla utgjutelser, ömma förebråelser och en plan till enlevering. Möjligheten för oss att känna innehållet i detta brev beror på, att den alltid påpasslige fadern uppsnappade även detta. På så sätt blev han i stånd att kväva dotterns eventuella ohörsamhet mot den faderliga auktoriteten. Ett dokument som detta är sällsynt och det vore i sanning

grymt att nu undanhålla läsaren dess koncisa innehåll, så mycket mera som brevets avfattning onekligen ger en vision av 1700-talet.

”Min nådigaste vän och aldrasötaste hjertunge. Mistningen af Ditt kjära umgänge skulle blifva mig altför kjenbar, ja odrägelig, därest jag ej kunde hugna och trygga mig vid de säkra och tillförlitliga prof jag så ofta sedt av Din uppriktiga kärlek och bergfasta sinne, jemte den säkra förhåpning jag äger, at åter snart få se Dig. Nu på stunden feck jag Ditt bref, som jag ej utan yttersta häpenhet och bestörtning genomläste; så har nu Ditt eljest oföränderliga sinne för liten motgång sviktadt, så måste jag nu undergå det öde, som jag länge fruktadt. Men min endaste vän, huru många är det ej, som arbetat med tusende gånger större motgång än vi? Huru många är det ej, som emotstådt långt hårdare försök än vi, och hwars beständighet Gud omsider belönt med en kär förening? Blif Du allenast oförändradt i Ditt en gång fattade (be)slut, så skall Du finna, huru underligen försynen kan hjälpa oss, och giöra alla våra ovänners förslager till intet. Låt nu allenast det hetaste gå förbi, vi finna väl sedan utvägar. På Din befallning och flera gånger itererade bigjäran har jag redan så vida arbetat på det bekanta förslaget, at det är nu oumgägeligt, at antingen skall jag för all min tid blifva olycklig, eller ock det komma till värkställighet. Strax vid ankomsten hit tog jag hos en kjøpman, som kiänner hennes familie, pengar på det Du lemnade mig och kjøpte genast alt hwad som ärfordras till en karls beklädning, på det at Du således förklädd skulle så mycket lättare kunna undkomma uti husarkläder; den bekanta från Norland, nemligen Bj., som är en pålitelig karl, är redan efter vår begiäran ankommen till Gefle och afbidar där ytterligare anordning. Du finner nu att Du har min välfärd emellan Dina händer, handla dermed, som Du tycker jag förtient. Finner sötaste vän omöjeligt, at våra förslag strax kunna värkställas, så låt oss man(l.) tåla tiden, det kan väl ändå lika fult skie, allenast var stadig och visa nu swar på Din kierlek för mig är grundadt. Får nu se, huru Du värkställer hwad Du med så dyra förpliktelser loft mig. Hitsändt nu efter Din försäkran hwad jag begiärt, därest Du vill undvika at köpmannen ej sielf skall giöra påminnelse och således giöra mig timmeligt och ewigt olycklig. Visa nu hwad kiärlek Du hysar för en, som ej vill lefwa längre än han får vara Din vän. Ingå aldrig någon sådan förening, som ej annat kan än sätta folk i bestörtning. Var Du även så beständig som Din olycklige vän, så skall Du finna at vår förening ej är Gudi emot, fast han till en tid försöker oss. Låt mig nu med påsten, som afgår om torsdagen få swar, och om möjligit är det begiärta. Förgät aldrig Din allerödmiukaste dräng och trognaste gosse. X X X. M:ds 20 Febr. 1758. — P. S. Lemna mig för all ting swar och tag en olycklig i Ditt försvar, så skall jag med odödelig vördnad och trohet alltid ärkiänna Dig för min välfärds skyddarinna.”

Ja, de stolta planerna på en flykt ingo som sagt om intet. För att betaga unga fröken all lust och alla möjligheter till fortsatta intriger ordnade föräldrarna i hast ett giftermål mellan henne och hennes obetydligt äldre kusin, friherre Georg Alexander Palbitzki, en vivör ur den högre skolan och en alltigenom osympatisk person. Bröllopet stod på sommaren 1758. Detta äktenskap blev som man kunnat vänta djupt olyckligt och mannens mildt sagt skymfliga beteende mot hustrun hade så när lett till en ny offentlig skandal 1765. Han hade nämligen detta år vidtagit anstalter för att draga sin maka inför rätta med anklagelsen att ha begått äktenskapsbrott tillsammans med korpralen vid Livregementet till häst friherre Georg Henrik Lybecker. I denna sak kom Gustaf Adolf Palbitzki med känd myndighet sin olyckliga dotter till hjälp. Inför kaptenen Per Strömner Gyllenhök och komministern Johan Hellberg i Julita tvingade Gustaf Adolf Palbitzki sin måg och brorson den 16 juli 1765 att skriftligen ej blott taga tillbaka sin äreröriga beskyllning mot hustrun utan även erkänna sig själv skyldig till det brott, han anklagade henne för. Det är ett ynkligt aktstycke, som gömmts undan i arkivkistan. Två år senare skedde skilsmässan. Den olyckliga friherrinnan Charlotta Christina Palbitzki levde ända till 1811. De sista åren av sitt liv synes hon ha bott på Tissinge i Uppland hos sin enda dotter, Anna Christina Nisbeth.

Hur gick det sedan för Per Hofverberg? Han fortsatte sina avbrutna studier i Uppsala och avlade där 1760 filosofie kandidatexamen och kreerades året därpå till filosofie doktor. År 1776 utnämndes han till vice häradshövding och bodde på det av honom ägda hemmanet Eltnäset i Bergs socken i Jämtland. Han dog 1815 och efterlämnade sin andra hustru samt barn.

SOTARNAS ARBETSDRÄKT

av *Gunnar Hobro*

Det låter som en lögn att säga, att sotarnas kläder äro vita! I allmänna medvetandet är ju sotaren något av det svartaste man kan se. Och dock äro sotarens kläder vita — då de äro nya nämligen. Det följande avser att ge några bidrag till sotarnas dräkthistoria omkring sekelskiftet 1900. Beskrivningen, som grundar sig på uppteckningsarbeten i Stockholm av författaren (materialet är arkiverat i Stadsmuseet), berör främst de två huvudgrupperna av sotararbetare: lärlingar och gesäller. Till de förra räknades tidigare tre olika åldersgrupper: "små", "medelstora" och "stora".

I äldre tid ingick det i naturaförmånerna bland sotarna, att mästarern höll en del av personalen med kläder. Det var de "små" och ofta också de "medelstora", som fick arbets- och helgdagskläder. Gesällerna och de "stora" höllo sig själva med kläder. Arbetskläderna voro sotararbetarnas egentliga kläddräkt, som de brukade för det mesta; helgdagskläderna användes blott på fritiden och vid helgerna. Ej heller då blev det mycken tid att vara finklädd, åtminstone för lärlingarnas del. De hade vanligtvis sotningsarbete i bagerier och restauranger, som på sina håll tog en god del av söndagarna i anspråk.

I det följande anges en del benämningar på olika plagg. Det är ord, som sotarspråket använt, men det bör samtidigt anmärkas, att denna terminologi ej är specifik enbart för sotarna. Den har också förekommit inom andra folkgrupper.

Arbetsklädseln för lärlingar bestod av blus eller skjorta, "teka", och knäbyxor, "blackor", båda ofta tillverkade av mollskinn. Till blusen användes även lärft eller domestik. Så som sotningen i äldre tider bedrevs, genom att "stiga" och "fara" inuti skorstenarna, var man naturligtvis utsatt inte bara för

smuts i form av sot och damm, utan också för rena slitningen genom friktion mot skorstensväggarna. Därför behövdes något skydd åtminstone på de mest utsatta delarna av kläderna. Lärlingen hade försett sig med s. k. påsättningar av läder; de bestodo av "bakfläck" på byxbaken och "knäfläck" på knäna. Dessutom kan i detta sammanhang nämnas "armbältena" vid handlovarna. Lädret var sulläder, och det var av starkaste sort i de partier där friktionen var störst. Det borde emellertid ej vara alltför tjockt, ty det måste vara så smidigt att det ej hindrade kroppsrörelserna. Bakfläcken bestod av flera delar ihopsydda: ett större mittparti var den egentliga "bakfläcken", och vid dess sidor sutto smalare stycken, de s. k. "roskinnen"; enligt Gösta Bergman sammanhänger namnet med "ro" i betydelsen höft. Roskinnens ytterkanter nådde i linje med sidosömmen på byxorna. Bakfläckens övre kant utgjordes av "överskinnet", i vilket voro utskurna två vertikala skårar, genom vilka livremmen drogs. Vid bakfläckens nedre kant sutto två små trekantiga skinnstycken, de s. k. "grenskinnen". De sträckte sig neråt byxbenens insidor. Knäfläcken åter bestod av ett läderstycke, placerat över knäskålen, det var den egentliga "knäfläcken". I dess nedre del voro utskurna ett par vertikala skårar, genom vilka en smal rem med sölja drogs och spändes runt benet. Den egentliga knäfläcken fortsattes uppåt lårrets framsida av ett skinnstycke av halvannan decimeters längd, rektangulärt till formen och med sin nederkant fastsytt vid det förras överkant. Detta övre stycke synes ej ha något bestämt namn; om man inte låter hela denna påsättning heta knäfläck, kallar man stundom den övre biten för "övre knäfläck", "lärskinn" eller dylikt.

De vid handlovarna sittande "armbältena" räknades ej till den egentliga påsättningen. De skulle sitta så pass tätt om armen, att ej sot och smuts så lätt trängde in den vägen. Armbältet bestod av en läderremsa, i vilken två vertikala skårar voro utskurna nära ändarna. Genom dessa stack man in smala remmar, försedda med ett bredare parti i änden, vilket höll remmen fast i skåran. Den ena remmen hade ett antal hål avsedda för tornen i den andras sölja, med vilken armbältet spändes fast. Det uppgives stundom, att man ej nödvändigtvis be-

Sotarpojke, iförd arbetskläder. Vaxfigur från gamla Panoptikon i Stockholm. Tillhör Sveriges Skorstensfejarmästares riksförbund.

hövde sy ett enda stygn i armbältena: söljan behövde ej sys fast i remmen, ty denna kunde vikas genom söljan och alltså gå dubbelvikt i skåran i läderremsan. — Remmarna torde dock oftast ha varit fastsydda med becktråd eller också nitade med kopparnitar. De voro ej sällan dubbla par. Armbälten användes ej allmänt; ofta ansågs det enklare att i stället linda snören kring armarna. Det ser ut som om armbältena i hög grad varit en modesak vid 1800-talets slut.

I såväl bakfläckar som knäfläckar var det genomgående regel, att läderstyckenas ytterhörn avrundades något. Så gjordes också med armbältenas läderremсор. Detta skedde för att de ej skulle haka upp sig på skrovliga ytor.

Påsättningarna skulle alltid sys fast med ålskinn för att sitta ordentligt. Ålskinnen fick man gå till restaurangköken eller till någon fiskare och tiggas sig till. De fläktes utmed ålens ryggkant, varefter de skrapades på insidan med en kniv för att i någon mån befrias från fett. Med hjälp av kvarvarande fett klistrades de sedan upp på en vägg för att torka. Därefter klippes de i ungefär halvcentimeterbreda remсор. Då dessa skulle användas, tvinnade man ena änden ett stycke; den andra veks några gånger dubbel och genomborrades med en syl, varefter man genom hålet stack den andra, tvinnade änden. Man drog åt och hade så en enkel men effektiv knut vid syendets början. Sylen, som ju också användes att borra syhålen i lädret med, var något krökt.

När man sydde fast skinnen, var det av betydelse, att de placerades så, att slitriktningen gick med och ej mot porerna. Det ansågs att den starkaste slitningen skedde vid "farandet", dvs. nedgåendet i skorstenarna. För säkerhets skull provades gärna porernas riktning genom skrapning med en kniv. Man brukade också gärna vecka skinnen hela vägen i sömmen; detta för att själva ålskinnstråden skulle slitas mindre. Somliga ansåg det dessutom dekorativt. Arbetet med påsättningarnas fästande fick sotaren göra själv. — Knäbyxorna med påsättning liksom armbältena på blusen torde ha bortlagts omkring 1910.

Till lärlingens klädsel hörde vidare ett par vita strumpskåft försedda med hållor eller band nertill under hålfoten. Upptill

Detalj av den ovan återgivna vaxfiguren, som visar byxornas knäskydd, de s. k. knäfläckarna.

sträckte de sig in under knäfläckens nedre kant. Stundom, men visst inte alltid, hade lärlingen dessutom ett par strumpor med fot. Strumporna, "sträcklingarna", voro av ylle eller bomull. Skodonen, "bubborna", utgjordes i regel av högskaftade kängor med fast plös. För stockholmsotarnas del tillverkades de av bestämda skomakare enligt överenskommelse med sotarmästarna. Kängorna liksom strumporna fick lärlingen ej ha på sig under sotningsarbetet; då förflyttade han sig barfota och detta oavsett årstiden. Blott under vandring till och från sotarkammaren fick han ha på sig strumpor och skor. De kunde också tas på, om han skulle gå en lite längre sträcka mellan två arbetsplatser, men då brukade han ej snöra dem, utan blott dra åt dem litet och sticka snörena löst innanför skaften. Om han däremot ej tog dem på sig, kunde han hänga dem på den medhavda sotningsstegen.

På huvudet hade lärlingen under arbetet en liten lätt mössa, "kurpis", sydd av lärft eller domestik. Denna huvudbonad, egentligen det enda plagg, som ännu i våra dagar oförändrat bäres av sotarna, är till formen närmast lik en totemössa, ehuru ej så spetsig i den slutna änden som denna. Dess hela längd brukar vara 40—50 centimeter, och nertill är den försedd med en bred fäll. Vanligen bars kurpisen med nedre delen uppvikt några varv, men vid arbetet i skorstenen drogs den ned, så att den täckte hela huvudet. Detta tjänade som skydd mot sot och damm. I kurpisens topp syddes ofta in ett mynt, ett litet blystycke el. dyl., som skulle bidra till att den fick rätt fall. Kurpisen bars i vanliga fall med övre delen dragen bakåt och snyggt utbredd över huvudet. Att ordna detta kallades att "sätta stuns på kurpisen". Då månadens arbete inom "trakten", dvs. sotningsdistriktet, var avslutat, bars den delvis utslagen, hängande ner åt höger sida. Vid de tillfällena, då kurpisen var helt nerdragen över huvudet, tjänade den som ett filter och underlättade andningen, men inga titthål för ögonen fanns, varför arbetet då fick ske i mörker.

Gesällernas arbetskläder voro i något mindre grad speciella i jämförelse med lärlingarnas. De liksom de "stora" buro långbyxor av mollskinn. Åtminstone under årtiondena närmast om-

kring 1900 använde de sporadiskt påsättningar, som voro lösa. Tidigare ser det ut som om de brukat fasta sådana. Arbetet med att "stiga" och "fara" skorstenarna fick mest de yngre kategorierna av sotare sköta, varför gesällerna alltmer sällan hade behov av påsättningar. På fötterna hade gesällerna vanligen lågskor eller låga kängor. Det har också förekommit att de använt låga stövlar, s. k. "bistockar". Detta mode, som kanske var vanligast i landsortsstäder, synes ha slagit igenom omkring 1905, då flottan sålde ut en del förråd av stövlar. Just dessa låga stövlar voro praktiska och lätta att dra av och på. Då sotarna använde dem, hade de byxbenen dragna utanpå skaften. På huvudet buro gesällerna likadana mössor som lärlingarna.

En detalj i dräkten, som på ett ganska påtagligt sätt skiljde sotargesällen från lärlingen och också från arbetare i andra yrken, var bältet. Detta, som var av skinn av ungefär 10 centimeters bredd, hade framtill ett spänne med en mässingsplatta av ungefär 8×10 centimeters storlek. På denna platta var i relief återgivet Sveriges lilla riksvapen, omgivet av två stående lejon. Stundom var dekoreringsen mera iögonfallande, därigenom att den var placerad på underlag av blå emalj. Ursprunget till detta bälte, vilket än i dag ofta bäres av sotarna, är outrett. En ganska utbredd tradition förtäljer, att det en gång tillerkänts dem av drottning Kristina, en sägen som torde vara oriktig; liknande bälten med riksvapnet som dekoreringsen ha vid olika tillfällen ingått också i andra yrkesgruppers utrustning, t. ex. flottans. Till formen likadana bälten ha sotarna burit i flera länder: Tyskland, England, Danmark, Polen, Finland, Estland, Lettland. Plattan framtill har ibland varit utan dekoreringsen, såsom i Finland, Estland och Lettland, men stundom försedd med något emblem, såsom i Danmark och Tyskland.

Några ord skola också tilläggas om den helgdagskostym, som mästarerna höll lärlingarna med. Dess olika plagg sammantagna benämndes bland sotarna "vask-isingar", dvs. de kläder man hade på sig då man var tvättad. Även brukades det allmännare slanguttrycket "rigg". Kostymen, som bestod av kavaj, väst och byxor, var ofta av fint diagonaltyg, och skjortan var vanligen blå eller blårandig. Vidare hörde ju strumpor till samt svarta

resårkängor eller skor. På huvudet bar lärlingen på fritid, men endast då, en svart skärmmössa, vegamössa. Sådana mössor hade också gesällerna, och bland dem hade verkgesällen den i regel på sig både under arbetstid och fritid, liksom också mästaren använde sådan huvudbonad. För övrigt förekom det ej sällan, att både verkgesäll och mästare hade plummonstop.

Underkläder brukades vanligen ej av sotarna, utom möjligen en undertröja vintertid.

Lärlingarnas ytterrock, "vepa", var sommartid av mollskinn; den kallades stundom skämtsamt "ålskinn" på grund av sin med tiden alltmera mörknande, gråa färgton. Vintertid buro de en lång ytterrock av mörk korderoj eller doffel, försedd med bred, fast krage. Bland pojknarnas föräldrar var den rocken just inte omtyckt, de ansågo att deras barn sågo ut som inrättningsungar i den! Ytterrocken för "stora" och gesäller i arbetet var oftast storväst, "vejnik". Annars förekom det också, att gesäller liksom också mästare i arbetet hade kort, dubbelknäppt rock försedd med breda slag. I Göteborg hade denna rock dessutom mässingsknappar.

På fritid kunde gesällerna ha fullt civila kläder av vanligt snitt, liksom också sotarmästarna i regel buro sådana. I de fall då sotarmästarna själva utförde sotningsarbete, vilket ej var ovanligt på mindre orter, buro de förstas en arbetsdräkt av samma slag som gesällernas.

Ifråga om skodon kan här nämnas, att trätofflor använts av sotare av alla kategorier på en del håll i Sydsverige. Belägg härför äro kända från Ystad i söder till Karlshamn i norr; de synas mest ha förekommit i mindre städer. Man hade dem på sig på väg till och från arbetet men tog av dem och ställde dem på gården eller i förstugan under sotningen. Uppåt landet ha de ej använts av sotare mer än i mycket begränsad omfattning; först i sen tid ha de införts i badrummen i Stockholms sotarkamrar. Träskor tyckas ej alls ha förekommit hos sotarna.

Stundom ser man sotare avbildade med svart cylinderhatt samtidigt med att de äro klädda i arbetskläder. Sådana hattar ha ej burits av sotare i Sverige, men väl i Tyskland och Danmark. Där ha de burits av gesällerna på arbetstid, fast den avtogs då

Lärlingar och gesäller hos sotarmästare Denckert, Skeppargatan 32 i Stockholm. Foto 1896.

man skulle arbeta i skorstenarna. Under hatten bar man sotarmössan, som enligt en uppgift från Danmark brukade tillverkas av det svarta sidenfodret av en gammal cylinderhatt. Den var ej så lång som den svenska kurpisen och kunde alltså ej användas som skydd för näsa och mun. Man hade i stället ett slags kappa, som gick ut på axlarna, och om nedre delen av ansiktet samt halsen virade man en dubbelvikt duk av fyrskafat linne. Den virades om två varv och knöts i nacken. Trots att en hel del tyskt inflytande spåras i många avseenden i svenskt skräväsen och också i sotaryrket, har tydligen ej sotardräkten direkt efterapats. I Sverige torde endast i mycket begränsad omfattning den korta tyska rocken, "kolleten" eller "kollerten",

ha använts. Den var av mollskinn, utan krage men med linning vid halsen samt med en eller två rader av mässingsknappar. Kollerten, som bars utanpå blusen, var vanlig i Danmark och Norge, men på svenskt område har jag blott belägg för att den använts i Ystad. Ej heller har cylinderhatten varit bruklig här, ehuru sotarna i Ystad klädde sig i en mössa av tyget från en gammal hög hatt. Från samma stad är det också känt, att kontinentens mundukar brukades; kurpis hade där egentligen blott sotare, som kommit från nordligare delar av landet.

Sotarnas arbetskläder voro enkla och förhållandevis slitstarka. Mästaren gav ej heller några nya, förrän de gamla voro grundligt slitna och lagade. Helgdagskläderna fick isynnerhet lärlingen ganska lite tillfälle att använda. Detta berodde dels på den långa tid sotningsarbetet upptog, dels också på att hans fritid i hög grad måste användas till en mångfald småarbeten, såsom lagning av arbetsredskap och kläder, springpojksysslor åt mästaren m. m.

Sotarens dräkt av idag synes ej vara av särskilt bestämd typ. Ännu använder man lärft och mollskinn, men annars går man efter regeln, att man tager vad man haver. Man kan nu någon gång se sotare i golfbyxor, och ofta är blusen försedd med blixtlås. Sotaren i arbete känns främst igen på redskapen och på sotet.

Arbetskläderna ha i stor utsträckning varit ett försummat kapitel både när det gällt insamling av plagg till våra museer och när det gällt traditionsuppteckningar angående deras användning. De erbjuda emellertid mycket av intresse, inte minst därför att de på ett slående sätt visa, hur funktionella element blandas med sådana, som härröra från skilda tiders modedräkter. Också de förändringar, som inträffa i samband med att nya arbetstekniker komma till användning, påkalla uppmärksamhet från forskningens sida. Med dessa rader har författaren önskat lämna ett bidrag i nu berörda syfte vad angår en bestämd yrkesgrupp av ganska särpräglad art.

SINGLA SLANT, KRONVÄGG OCH ANDRA PENNINGLEKAR

av Mats Rehnberg

I många århundraden har man inte bara bedrivit allehanda spel om pengar eller pengars värde utan även spelat med slantarna som medel. Bägge dessa förhållanden ha än i dag sin giltighet. Man måste dock konstatera att medan spel om penningar ingalunda visat någon tendens att avtaga, så har spelet med pengar minskat betydligt och i de fall där det förekommer mest fått karaktären av lottdragning.

När två fotbollslag störtat in på den gröna idrottsplanen och styrt upp mot dess mitt, skall lagens kaptener först avgöra, vem som skall få välja sida. Då singlar man slant — eller som det också kallas — kastar krona och klave om saken. Slanten slänges upp i luften och man låter ödets hand bestämma spelöppningen. Detta innebär alltså endast en turlottning med två möjligheter. Också vid mindre remarkabla tillfällen än fotbollsmatcher brukar det förekomma, att någon halar upp en slant och singlar ut den för att få ett traditionellt opartiskt avgörande. På Gotland användes singling, när man skulle bestämma, vem som skulle få börja i park. Från många håll berättas det, att när man kom till en korsväg och var obeslutsam om vilken riktning man skulle slå in på, var det lämpligt att singla slant om detta.

Sedan kaféerna blivit fritidslokaler både i städerna och på landsbygden, har det på en del håll utvecklats en sed att singla slant om vem som skall betala förtäringen. Från Skåne berättas att man på detta sätt har brukat avgöra vem av sällskapet som skall bjuda på pilsner i traktens ölstuga.

Ännu i mannaminne har man i alla delar av landet singlat

slant i mycket stor utsträckning. Spelets huvudprincip utgör en vadhållning eller tippning vilken av slantens bägge sidor som kommer att vändas uppåt. Myntet fungerar därvid som en tärning med två möjligheter. Variationernas antal är betydande. I sin enklaste form har spelet under det senaste halvseklest bestått endast av att de bägge spelarna beslutat sig för att hålla på var sin sida av slanten. En av dem slängde upp slanten och den som gissat på den sida, som låg vänd uppåt, fick behålla slanten.

I en annan mycket vanlig form av spelet gällde regeln, att om den kastande icke fick "sin sida" upp, blev myntet inte såsom i det föregående fallet medspelarens vinst, utan denne fick i sin tur försöka lyckan genom kast. Härigenom kunde det bli åtskilliga kast, innan någon blev definitiv ägare av slanten. Vanligen höll man på ganska länge och turade om att kasta. Även om slantarna ofta bytte ägare, blev det troligen i de flesta fall icke så betydande kapitalöverföringar, ty vanligen torde vinst och förlust vid denna form av spel varit ganska likartade.

För att förlänga väntetiden, innan seger eller avgörande kunde anses fastslaget, har det stundom förekommit, att man tre gånger å rad kastat upp slanten och genom majoritetsutslag korat segraren. Vid ett dylikt förfaringsätt är det givetvis den gamla regeln om tretalets betydelse som spelat in. "Alla goda ting är tre" — "tredje gången gillt" och åtskilliga andra talesätt och sedvänjor, där man räknar med tre, äro ju välkända. Vid slantsinglingen blir tretalet i vissa fall givetvis onödigt, eftersom det ibland redan efter två lika kast kan räknas som avgjort.

Om man hade gott om tid till förfogande och därför begagnade singlandet främst som ett tidsfördriv, brukade det på en del håll avtalas, att den, som vid växelvis singling först nådde upp till 10 gånger "rätt", skulle anses som vinnare. Denna spelform kunde bjuda på åtskilliga spännande moment med växlande försprång. Från Småland uppges även, att man plägar "singla till 100" dvs. fortsatt tills någon vunnit hundra gånger under spelet.

Småpojkar singla slant. Oljemålning av Kilian Zoll. Detalj.

Själva singlandet har utförts på åtskilliga sätt. Vanligen skall spelaren slänga slanten upp i luften med en tydligt roterande rörelse och låta den falla på marken. En metod som man alltjämt kan få se tillämpad tillgår på följande sätt: slanten singlar upp, men faller icke till marken, utan fångas med ena handen i luften samt vändes blixtnabbt mot andra handens översida. Härigenom blev slanten efter nedfallet alltså vänd ytterligare en gång. Såväl vid denna form som vid alla andra typer av penningspel var det av betydelse, att samtliga deltagare gemensamt konstaterade, vilken sida som var vänd uppåt.

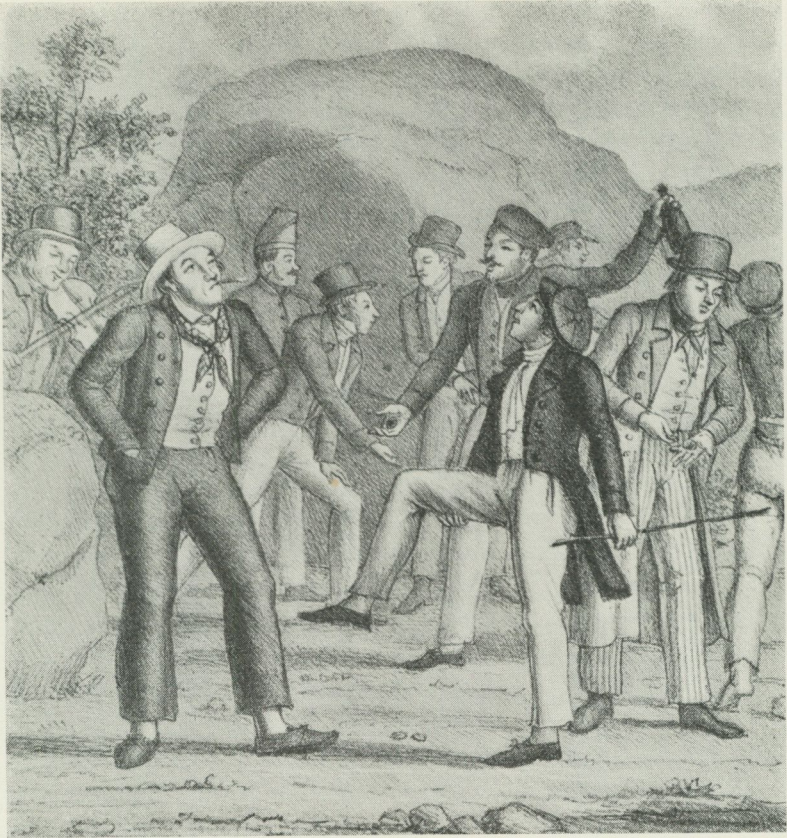
En form av omväxling bestod i att den ene deltagaren verkställde kastet och medan slanten var i luften, gissade den andre sida. Därigenom blevo bägge deltagarna aktivt engagerade i varje kast. Med detta utförande skildras spelet i Handbibliotek för Sällskapsnöjen eller systematiskt ordnade spel, lekar och konster, utgiven av G. J. Billberg 1839: "Krona och vase. Detta spel är ett av de enklaste och spelas emellan 2 personer. Den ena uppkastar en penning, och innan den faller till marken, skall den andra gissa, om den kommer att visa krona eller vase. Krona kallas den sidan av penningen, som är försedd med konungens bild eller namnchiffer, och penningens motsatta sida kallas vase. Säger den gissande krona och den sidan kommer upp, så vinner han vad som blivit hållet, men kommer vase upp, har han förlorat samma summa."

På vissa håll finnas traditioner som tyda på att man tidigare icke valde sida, utan ena sidan, "gubben" eller "kronsidan", ansågs som vinst. Då man singlarde, behövde alltså ingen välja, utan det gällde helt enkelt att lyckas få kronsidan uppåt. Den, som singlar slanten så att "gubben" kom upp, räknades som vinnare. Deltagarna fick i tur och ordning pröva lyckan och så fort den ena slanten var bortspelad, måste nästa deltagare satsa en ny.

Singlandet kunde ha karaktären av underhållande tidsfördriv, då man tävlade om att se vem som hade tur, men spelet har säkerligen haft större betydelse som ren hasard. Då man singlarde med en slant och bara vann just den singlarde slanten, hade spelet ännu en ganska begränsad form. Men då man singlarde med en femöring och vinsten utgjorde t. ex. en 25-öring, hade vinstmöjligheterna i spelet börjat att framträda mer än det tidsfördrivande momentet.

Det innebar ytterligare ett steg i riktning mot hasarden, då deltagarna satsade var sitt belopp till en gemensam "pott" eller ett "kul" och sedan spelade om hela denna summa. Denna form av singlar har den fördelen att man kan vara flera deltagare samtidigt. Vid enkel singlar om var sin sida av slanten, kunde ju endast två personer tävla med varandra.

En form för denna singlar med "pott" bestod i att alla

*Kronväggsspel och singling med slantar bland Djurgårdsbergen.
Litografi av E. Chiewitz 1838.*

deltagarna satsade ett lika stort belopp vardera. Sedan fördelades turordningen för singlandet. Det ligger emellertid i sakens natur, att den som fick singla först erbjöds en oproportionerligt stor vinstmöjlighet. Därför har man mestadels begagnat en spelform, där den som får tillfälle att singla först måste delta med lika stor riskmöjlighet som vinstmöjlighet. Vanligen har alltså någon erbjudits att singla först, på villkor att han själv satsade lika mycket som de andra deltagarna till-

sammans. Förlorar han, så blir det samtliga de andra, som få dela "potten" eller "kulet". Det blir därvid de som få sin insats fördubblad. Vinner singlaren, tar han hem spelet och har rätt att singla nästa gång också på samma villkor, om de övriga ha lust att satsa till en ny "pott". Den som singlarde sades vanligen "besvara" de andras insatser, då han lade lika mycket till potten.

Om det var många deltagare, kunde pottens belopp stiga till ganska höga siffror. Då kanske inte någon kunde eller vågade "besvara" hela denna summa. Han fick då satsa så stort belopp han förmådde och kunde vid vinst få denna insats fördubblad. Därvid blev en rest liggande kvar i potten till någon annan spelare, som hade mod och möjlighet att "besvara".

Även vid denna form av singling har man ofta begagnat metoden att endast räkna kronsidan som vinst. De tävlande skulle alltså singla och försöka få denna sida upp. Spelet blir emellertid i stort sett likartat, även om detta bruk försvunnit och man låtit de tävlande själva besluta vilken sida som skulle gälla som rätt och vinstgivande.

De i det föregående nämnda formerna ha varit spel med utbredning över hela landet. Vid sidan av dessa gängse typer äro åtskilliga mer eller mindre lokala varianter eller tillfälliga ombildningar kända. I en variant, som mera undantagsvis nämnes, bestod vinsten endast av de slantar som hade samma sida upp. Alla deltagarna hade satsat sina slantar på marken, där de lågo med växlande sidor uppåt. Efter att ha singlat slanten, erhöill man de slantar som lågo på samma sida som singelslanten. Att detta i viss mån är en feltolkning av spelet kan nog inte förnekas. Någon sida av singelslanten måste ju vändas upp. Därigenom voro de som singlarde först säkra om att vinna betydligt mer än de satsat, och det blev alltför säker vinstmöjlighet för dessa. För att kunna fortsätta spelet måste också insatser göras ideligen. Pengarna kommo givetvis i en mycket kraftig rotation, men spänningen har icke varit så stor. Metoden att låta vinsten bestå av de slantar i potten som ha samma sida upp, röjer måhända en viss påverkan av kortspelets metoder att "bekänna färg".

Gossar spelande kronvägg. Teckning i svartkrita av Uno Troili (1815—1875).

Att vinsten i spelet sammanhänge med likheten i de uppvända sidorna har förekommit även i andra spelformer: En deltagare slängde sin penning på marken. Därefter skulle nästa singla sin. Råkade därvid hans singelslant hamna med samma sida uppåt som den föregående slanten fick han denna. Om så ej var fallet, fick slanten ligga kvar som en "pott". Därefter blev det tredje mans tur att försöka. Likheten gällde fortfarande det först slängda myntet, men vid vinst erhöles även senare slängda mynt, som ej gett vinst. Traditionsuppgifterna äro fåtaliga om denna form, varför den bör räknas som en tillfällighet och icke som en fast utbildad lek.

En mycket speciell form av penningspel var snurrningen. Denna ägde alltid rum med deltagarna sittande vid ett bord. Slanten ställdes på kanten och bringades medelst en kraftig

knäppning att snurra på bordsskivan. I övrigt gällde vid denna lek liksom vid enkel singlar att man gissade sida. På samma sätt som vid singlar kunde man även vid snurrningen genom upprepning ett flertal gånger m. m. åstadkomma mera utvecklade former. Detta spel har haft sin främsta miljö i kaféer och andra näringsställen.

Genom att dessa obetydliga spel med slantar föga uppmärksamhets i äldre litteratur ställer det sig svårt att bestämma spelens ålder. Då Johan Ihre år 1769 i *Glossarium suiogothicum* noterar leken "krona eller klafwe" som en välkänd företeelse, har man all anledning att förutsätta att den redan länge förekommit i vårt land, ehuru det ännu icke varit möjligt att finna några äldre belägg härför.

Benämningarna ha varit växlande. Ihres form "krona eller klave" har numera mestadels ändrats till "krona och klave". Denna benämning begagnas i stort sett över hela landet jämsides med uttrycket "singla slant", som måste räknas som den vanligaste benämningen. Uttrycket "singla slant" är icke känt längre tillbaka än 1800-talets början. Sådana variationer som "singla peng" ha antecknats från Småland och Öland. I Södra Möre förekommer uttrycket "vingla slant" och skomakaren Jonas Stolt nämner från Högsby i mellersta Kalmar län termen "virra" slant. I Varend förekommer nästan uteslutande benämningen "kasta klöver" i nutida tradition, någon gång omväxlande med "spela klöver". Uttrycken "pil eller gubbe" som antecknats i Västergötland och Sörmland eller "pil och krona" som förekommit i Hälsingland avse benämningarna på slantarnas sidor och äro närmast att räkna som motsvarigheter till "krona och klave". Det skulle i detta sammanhang föra för långt att gå in på de olika benämningarna som förekommit på myntens bäge sidor. I Skåne kallar man vanligen spelet "hysta fyrk", medan uttrycket "slunga käring" upptecknats i Värmland. "Slunga slant" har man sagt i Bohuslän, där också uttrycket "kasta slant" förekommit, det senare uttrycket även i Småland och Dalarna. Att singlar med en särskild "pott" kallas i Dalarna att "kasta kålslant" eller "kasta korslant". Östergrens *Nusvensk ordbok* nämner även formen "krona och vase"

"Slå slant." Deltagarna börja med att slänga slantarna mot en pinne för att se vems penning, som hamnar närmast. Sollerö socken, Dalarna. Foto 1939.

J. E. Ritz säger 1867 i sitt dialektlexikon, att verbet singla användes om denna lek särskilt i Svealand och Götaland.

Det är tydligt, att spelande med slantar varit så inrotat, att utom de allmänt utbredda spelsätten och deras varianter det har förekommit åtskilliga mer eller mindre tillfälliga påhitt. Det tillfälliga i deras art måste anses understruket av att spelsättet endast nämnes i något enstaka fall bland de hundratals uppteckningar, som legat till grund för denna framställning.

Från Västergötland berättas det t. ex. att det på något håll förekommit, att ett litet lag skolbarn ställt upp sig på var sida av ett streck, varpå någon deltagare kastat ett mynt i luften mitt över strecket. Det lag, på vars sida slanten föll, fick den samma. Här har slanten alltså endast varit själva lekobjektet

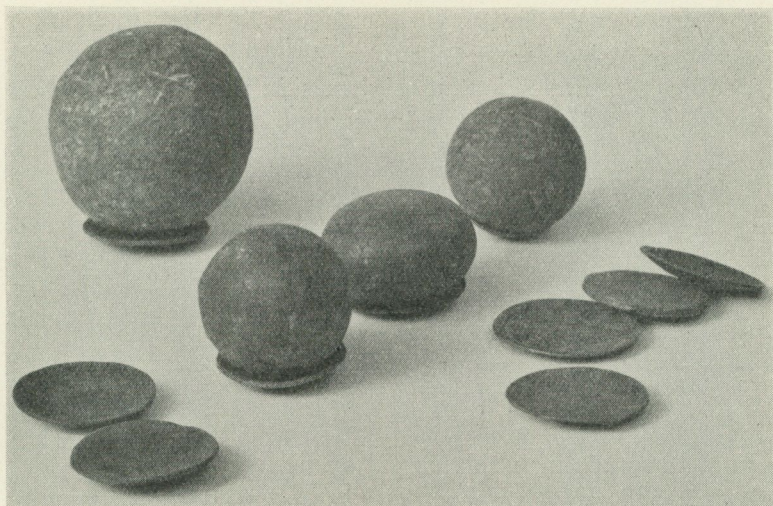

Slantarna singlar i luften. Sollerö socken, Dalarna. Foto 1939.

och dess egenskap att kunna erbjuda två sidor med olika innebörd i spelet utnyttjas icke.

På samma sätt har man tävlat att hålla en eller flera slantar i handen och låta de andra gissa, i vilken hand slantarna höllos, hur mycket man höll i handen eller om talet var jämnt eller udda. Denna lek, kallad "Udda och Jemnt", presenteras först bland lekarna "Med slantar" i G. J. Billbergs Handbibliothek (1839). Även i detta fall är slantens karaktär av speltärning obefintlig.

På en del håll har singlingen föregåtts av en bestämd ceremoni. Slanten eller slantarna ha hållits i de kupade händerna och skakats om. Därefter ha de kastats på vanligt sätt för att man skulle gissa sida. Detta är närmast att uppfatta som en detalj i själva singlingens utförande. I Västergötland har det benämnts att "rössla pengar" och i Värmland "te peck pänningar".

"Pickekulor och pickepengar." En blykula, två järnkulor och en sten, vilka begagnats att slå på mynt för att få dem att vända sig. Samtliga mynt äro deformerade av att ha använts vid detta spel. De flesta mynten från Karl XIV Johans tid, de övriga från 1700-talet, ett från Karl XII:s tid. Trelleborgs Museum.

Det finns en del lekar med mynt, vilka äro beroende av de spelandes träffsäkerhet och icke på den hasardartade slump, som ligger i begreppet "krona och klave". I den vanligaste av dessa lekar har det gällt att kasta slantarna mot en i marken nedstucken käpp. Deltagarna stodo på ett bestämt avstånd från käppen, växlande mellan 3 och 10 meter. Den, vars mynt träffade käppen eller hamnade närmast denna, blev vinnare och fick inhösta de övriga slantarna. — Sambandet med det gotländska varpaspelet är påfallande.

Det har även förekommit, att man kombinerat träffresultatet med att gissa såsom vid vanlig singling. Vinsten blev den eller de slantar, som lågo med rätt sida uppåt samt inom en viss radie, t. ex. en halv meter från käppen. Singlingsmomentets hasard var alltså i detta fall utökat med träffsäkerheten i kastet.

En vanlig form bestod i att man efter kastet mot pinnen startade ett nytt led i tävlingen, och då fick den som låg närmast plocka upp alla slantarna, gissa sida och singla. De penningar, som vid nedfallet stämde med hans gissning, blevo vinsten.

I stället för mot en pinne har det undantagsvis förekommit att man kastat mot något annat föremål eller mot ett uppdraget streck i marken.

I Boda i Dalarna förekom vid slutet på 1800-talet ett spel, som bestod i att deltagarna slängde slantarna mot en serie små numrerade gropar. Varje deltagare hade en särskild grop, i vilken han skulle slänga sina slantar. Groparna lågo så tätt, att man ibland råkade kasta slanten i någon annans grop. Härigenom förlorade man slanten till denne.

I G. J. Billbergs nyssnämnda bok presenteras en penninglek med grop under benämningen "pulla", ett uttryck som icke återfunnits i någon av de hundratals traditionsuppteckningar, som insänts till Nordiska museet rörande spel med penningar. Enligt handboken tillgår leken på följande sätt: "En liten grop göres i jorden, och de, som vilja delta i spelet, teka först om den ordning, vari de skola kasta, likasom uti kronvägg. Därefter samlar No 1 alla de spelandes slantar, som böra vara av lika valör och på 3 stegs avstånd från gropen, som icke får äga över 6 tum's diameter, kastar han på en gång alla slantarna; och så många som då nedfalla i gropen, tillhöra honom. De som icke kommit dit, upptagas av spelaren No 2 och kastas på enahanda villkor. Sedermera fortsättes kastningen av No 3, 4 o. s. v."

Från Bollebygd i Västergötland beskrives en lek som mycket nära påminner om ovanstående beskrivning. Liksom då deltagarna slängde slanten mot pinnen i marken, försökte de här placera den så nära hålet som möjligt eller helst i detta. Den spelare, som siktade bäst, tog de andra mynten och började om genom att ensam kasta dem, ett efter ett, i hålet. Så fort han misslyckades, fick andre man försöka etc. Antingen erhöll vinnarna de mynt, som de på detta sätt i andra omgången lyckats få ner i hålet, eller också enade man sig på förhand om att

vinsten skulle utgöra ett visst belopp för varje slant som hamnade rätt. Metoden att spela mot ett hål eller en grop och tävla att få ner mynten i detta skildras även från andra håll, och någon gång nämner även sagesmännen, att detta tillgick ungefär som vid kulspelet. I Ångermanland kallades spelet "grubbenning". Genom att de deltagare som icke lyckats slänga sina mynt i gropen i tur och ordning fingo peta slantarna dit, framgår ännu tydligare sambandet med kulspelet. Just för de rullande kulorna har gropen en större funktion att fylla än för de flata mynten, som mestadels stannar där de hamnat vid nedslaget på marken.

Från Marks härad i Västergötland nämnes ett annat spel med hål. Runt gropen, där alla deltagarna satsade lika stora belopp, drogs en cirkel med omkring 3 meters radie. De spelande, som måste hållas utanför cirkeln, skulle försöka att kasta en slant, så att denna hamnade i hålet. Fullträff berättigade till vinst av ett på förhand bestämt belopp. Vid misslyckande fick man satsa ett litet belopp till hålet som böter.

I en annan variation, som förekommit i samma bygd, slängde man mynten mot hålet och den vars mynt hamnade där, erhöll såsom vinst de övrigas som låg bredvid. Samma regler ha även följts i Uppland, där leken kallades "spela pott".

Från Skillingmark i Värmland beskrives en lek, där deltagarna slängde mynten mot en pinne, kring vilken en cirkel med omkring 1 alns diameter var uppdragen. Kronan skulle vändas upp för att kastet skulle räknas som vinst. Och den som erhöll vinst vann de övriga mynten, som hamnade med klave upp. Vid oavgjorda turer — då två eller flera kastade krona — blev det omkast, tills skillnad uppnåts. Den uppdragna cirkeln har tydligen varit tävlingsområdet — mynten utanför återgingo till sina ägare. Leken nr 284 i Albert Normans "Ungdomens bok" visar en viss likhet med denna form.

Från Södra Tjust föreligger uppgifter om en lek som tydligen har en mycket lokal tillfällighetskaraktär. Man drog upp ett 2 à 3 meter långt streck på marken. Deltagarna stodo vid ena ändan på strecket och kastade mynten mot den andra ändan. Avsikten var att myntet skulle falla ner så nära streckets

Småländska beredskapsmän "bussa". I första momentet slängas slantarna mot en pinne. Foto 1941.

bortre ända som möjligt. Den som träffade närmast, räknades som vinnare. Denna variant verkar som en kuriositet eller en missuppfattning av det betydligt mera gängse sättet att kasta mot ett målsträck.

Från Årsunda i Gästrikland skildras ett spel med namnet "fempotta". Först ritades på marken en kvadrat med något över 1 aln långa sidor. I mitten av denna gjordes en mindre cirkel. Från kvadratens hörn drog man diagonaler tvärs över rutan så att fyra fält uppstod runt om mittcirkeln. Dessa nummerades från 1 till 5; det högsta och svåraste utgjorde mittcirkeln. Sedan gällde det för deltagarna att från ett bestämt avstånd utföra regelrätt målkastning, varvid man räknade poäng efter de rutor, i vilka mynten föllo ned. "Bommade" någon så att hans mynt föll helt utom fyrkanten, var han tvungen att betala böter. Detta förhållandevis invecklade spel röjer så mycket av

I andra momentet skall deltagarna med en käpp piska mynten så att de vända sig. Foto 1941.

konstruktion, att det därigenom skiljer sig från de flesta andra penningspel.

En vida utbredd lek har bestått däri, att man med handen eller med en lämplig käpp slagit till ett eller flera mynt, så att de hoppat upp och vänt sig med översidan nedåt. Efter olika system avgjordes vem som skulle börja att slå mynten. Denne fick fortsätta så länge han vid första slaget på varje mynt fick det att vända sig.

I detta spel var det tekniken att slå, som var avgörande. Det finns emellertid på åtskilliga håll! inslag av gissning såsom vid singlingen. Det är nämligen icke vid alla slag som man lyckas att vända slanten. Deltagarna ha därför stundom såsom vid singling fått gissa vilken sida, som skulle ligga uppåt efter slaget. Det är emellertid tydligt, att detta inslag icke passar

i detta spel. Piskandet av slanten avser främst att vända den. Att gissa sida blir onekligen att gissa om man skall lyckas eller misslyckas i piskningen. Det föreligger även en möjlighet att vid lämpliga tillfällen avsiktligt misslyckas, så att den icke vändes.

En del traditioner tyda på att "kronsidan" även i denna lek räknats som "rätt" sida. Mynten ha lagts med baksidan eller "klavesidan" uppåt, och med slaget har man sedan försökt att få dem vända, med "kronsidan" uppåt.

Liksom vid alla dessa penningspel ha talrika särformer utbildats. I Älghult i Småland tillämpade man t. ex. den regeln att om man missade, skulle "potten" ökas genom en slags straffinsats.

Att döma av hundratals uppgifter från alla delar av landet synes vid sidan av vanlig singling i olika former det mest utbredda spelet bestå av en kombination av målkastning mot pinne och därefter följande piskning av mynten för att få dem att vända sig.

Första delen i leken består i att deltagarna kasta sina slantar mot pinnen. Därefter störtar de fram och undersöker vems penning, som hamnat närmast. Denna spelare får nämligen först börja att piska mynten. Dessa samlas ihop i en trave eller läggas ut i en lång rad, vanligen med baksidan, klavesidan, uppåtvänd. Med en smidig käpp skall spelaren slå på mynten så att de hoppa upp och vända sig på andra sidan. Förste man får hålla på så länge han kan förmå varje mynt att vända sig vid första slaget. Dessa mynt får han givetvis tillgodoräkna sig som vinst. När han "missar" och slanten inte vänder sida, blir det andre mans tur. Det är den i ordningen, vilkens slant hamnade näst närmast pinnen.

Andre man får antingen slå på en mindre trave eller på de utspridda resterna av den ordnade trave, som förste man prövat sin skicklighet på. Eftersom han icke har rätt mer än till ett slag gäller det för honom att rikta detta slag på ett sådant sätt att han träffar flera av de kringspridda slantarna samtidigt. Detta är grundtypen för slantpiskningen.

Varianterna äro otaliga. Här skall endast några av de mera

utbredda formerna refereras. I stället för att ordna slantarna i en trave före piskningen förekommer det sålunda på vissa håll, att piskningen får utföras med utbredda mynt.

Lusten att spela om en större "pott" har kunnat tillfredsställas även vid slantpiskningen. Deltagarna ha satsat till "potten" och sedan med kastning mot pinnen och piskning fortsatt spelet på vanligt sätt. Om man vände slanten med ett rapp, så hade man enligt förut bestämda villkor rätt att uttaga en viss summa som vinst ur "potten". Denna något invecklade variant hör dock icke till de mera typiska.

För att göra "missandet" ännu mera förargligt än bara förlusten av vinstchansen har man stundom låtit ett "missande" vara förenat med böter av ytterligare en slant. Härigenom växte "potten" snabbt och kontinuerligt, utan att alla deltagarna alltsom oftast måste göra nya insatser för att ha tillgång till en "pott" att spela om.

I en del fall har man haft en särskild bestämmelse, om någon med sin slant råkade träffa pinnen i marken. Detta kallades att "bränna" pinnen och kastet måste göras om. Från något håll omtalas att, om någon brände pinnen, hela spelets gång avbröts och samtliga måste börja om. Man skulle alltså hamna så nära som möjligt utan att direkt träffa pinnen. Termen "bränna" begagnades även, då någon av de kastande råkade slänga sin slant så att den träffade något av de tidigare slängda mynten. Även vid detta tillfälle gick kastet om.

Från östra Dalarna uppges, att piskningen är den äldre formen för leken, medan singlingen av alla mynten på en gång är en senare förenkling för att snabbare åstadkomma vinster.

I Källands härad i Västergötland meddelas, att den påle mot vilken man kastade mynten kallades "piskekärning". Termen "kärning" för olika redskap och attiraljer är känd från talrika andra yrken och sysselsättningar och har överförts även på denna målpinne.

I en uppländsk variant av spelet hade man ett mera egenartat tillvägagångssätt vid kastandet mot pinnen. Före kastet gissade man sida liksom vid vanlig singling. Kom rätt sida upp på slanten återfick kastaren denna. Piskningen ägde sedan rum

med de slantar vilka hamnat med fel sida upp. På vanligt sätt travades dessa i en hög, varpå den spelare, vars mynt hamnat närmast pinnen, fick börja att piska, även om han redan återfått sin slant enligt reglerna om återbäring vid rätt sida upp.

I Norrbotten har det förekommit en särpräglad men mindre utbredd form. Kastningen mot pinnen tillgick på vanligt sätt i första rondan. De som kom allra längst bort från pinnen och alltså inte hade någon chans att få börja piska, förrän de flesta slantarna redan voro inhöstade av de andra spelarna, hade rätt att kasta på nytt före piskningen. Härigenom kunde någon av de andra spelarna, vilkas slantar lågo bättre till, bli överhopade. Så länge deltagarna hade lust att "förbättra" sina resultat var det även tillåtet att kasta mot pinnen. Härigenom ökades antalet slantar och penningsumman blev jämförelsevis hög.

Efter kastningen vidtog i denna variant något som i Norrbotten kallades "hippningen". Den som slutligen hamnat närmast pinnen började att singla samtliga slantar i luften, dock icke alla på en gång utan en i taget. En gång för alla skulle han därvid bestämma sig för vilken sida han höll på. De slantar som uppvisade denna sida tillföll honom. Detta spel, som särskilt bedrevs vid en del sågverk, var så invecklat att spelarna brukade biträdas av småpojkar, s. k. "diskare", som följde spelets gång och plockade upp alla slantar som kom med vinstsidan uppåt.

I stället för pinnen som mål har det även förekommit ett uppdraget streck eller en grop. I Ångermanland har det enligt flera traditionsuppgifter varit gängse att man omedelbart framför målpinnen gjort en liten grop, där mynten skulle hamna. Från Mark i Västergötland beskrives även, hur man kastat mynten mot en uppritad cirkel.

Benämningarna på denna lek, där man medelst slag skulle vända mynten, ha växlat. "Slå slant" eller "slå peng" har det kallats från Blekinge till Lappland. Även "piska slant" har begagnats som benämning från Småland till översta Norrland. På vissa håll begagnas formen "picka slant" eller bara "pecka", och "banka peng" har antecknats från Småland upp till södra Norrland. Formen "panka" har upptecknats i Småland och

Västergötland, "bulta slant" är känt från Götaland, "danka slant" i Gästrikland, där man även känner termen "bränna pinne". I Dalarna och Värmland kallas leken "kasta åt stickan" med huvudvikten alltså lagd på den första delen av leken. I Hälsingland har det hetat "kasta stickpenning". I Uppland förekommer i stor utsträckning formen "dagga slant", i Värmland "picka (eller pecka) skälling". I Östergötland lyder det "slå på kosa" (eller på kosing), "banka (eller knappa) kosa". Skämtsamt har man här även sagt "plåga mynt". "Slå på kosa" har även antecknats i Småland och Jämtland. Från Medelpad uppgives benämningen "kuppa", medan talrika uppteckningar från Uppland och Dalarna nämna "boka". Mera tillfälliga benämningar äro förmodligen "sprota" i Dalarna samt "piska snok" ifrån Småland, "slå grubbslant" i Ångermanland, "korslant" i Jämtland och "käppslant" i Dalarna. I Småland, där dessa lekar varit synnerligen vanliga, förekomma även benämningarna "knocka (eller ticka) pengar" och "bösta pick". I Uppland är formen "basa" mycket vanlig, medan det gängse uttrycket i Småland är "bossa", "bussa", "bussa pengar" eller "slå buss". "Bussa" synes ha varit den gängse benämningen på Gotland. Termen "bussa" nämnes även i Gotländsk ordbok (1918—1940). I Johan Ihres Svenskt Dialect Lexikon (1766) finns ingen uppgift om att detta ord begagnats vid slantpiskning. Det exemplar av lexikonet, som Nordiska museets bibliotek äger, har tidigare tillhört fornforskaren G. Djurklou. Det är av intresse att finna, hur han eller möjligen någon annan med bläck låtit anteckna vid verbet *bussa*: "Ö. G. Kalén — äfwen spela kronvägg."

I Skåne har leken att genom slag vända mynt utförts med en delvis annan teknik. Här har man icke slagit med handen eller en käpp utan genom att slänga en kuå av metall eller en mindre sten på mynten sökt få dem att studsas upp. Detta kallades att "pinka (eller picka) fyrk". I sin skildring av Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne (1876) nämner N. G. Bruzelius, att man därstädes sommartid "pickade fyrka". Ordet "picka" betyder närmast slå eller stöta, och "fyrk" är sedan lång tid en allmän benämning på småmynt. Under 1500- och

1600-talen var det namnet på ett silver- eller kopparmynt med ett värde av ett kvarts öre eller 6 penningar.

De rika muntliga traditionerna om hur det i Skåne och södra Halland går till att "picka fyrk" bjuda på två typer av spel, vilka i någon mån påminna om de bägge tidigare beskrivna formerna för piskning med eller utan föregående målkastning mot pinne. I den ena varianten "pickar" deltagarna direkt på en eller flera utlagda slantar och i den andra och mera utbildade varianten kastar man först från visst avstånd mynten mot "pickstenen". Den, vars slant därvid hamnar närmast, får "picka" först. Från södra Skåne berättas det, att man använde stenar, vilka deltagarna skulle försöka kasta så nära en större sten som möjligt. Detta kallades att "botta". Vanligen var det emellertid mynten som man slängde.

I Torna och Vemmenhögs härad har den, vars mynt föll närmast målstenen och som därför fick börja att "picka", kallats för "fyr" — här har tydligen termen "fyrk" inspirerat till namngivningen. Ibland benämnes leken även "picka fyr", vilket är oegentligt.

Traditionsuppgifterna från Skåne bestyrka, att man mestadels brukat lägga "klavesidan" uppåt och med stenen eller kulan försökt få den rätta eller "kronsidan" uppåtvänd. På en del håll har man lagt mynten på en flat sten eller en järnplatta för att de skulle kunna studsas upp och vända sig.

Det har även funnits mellanformer, varvid man först kastat mot en nedsatt käpp för att sedan "picka" med en kula eller en sten. Det berättas från flera orter, att man allt som oftast hittar deformerade småmynt, vars urgröpningar tydligt röja, att de begagnats just vid denna lek. I Trelleborgs museum förvaras en ask med såväl metallkulor som kraftigt begagnade mynt, som varit med i leken.

Sommaren 1765 färdades fyra söner till brukspatronen H. J. Gahn i Falun tillsammans med en kamrat genom Dalarna. I deras reseminnen skildras, huru de vid sitt besök i Ore socken under ett regnväder blevo fördröjda hos auditören Sandel på

Furudals bruk och ”i avbidan på uppehållsväder fördrevo tiden med tjuvpojks spel eller som det kallas, kronvägg. Det hände sig då, att vår värd vann av oss en plåt eller två”. Att spela kronvägg skildras från åtskilliga håll. Nils Joach. af Wetterstedt har i Stockholm, filosofisk, satirisk och poetisk målning (1823) skildrat leken i en beskrivning av livet på Djurgården: ”Ett dussin pojkar här sig om varandra tränga, att kasta kronvägg mot en sten.” Från samma plats har även E. Chiewitz hämtat inspirationer till text och bild om dessa spel i Ett år i Stockholm (1838). Där heter det bl. a.: ”Här se vi en samling av diverse personer sysselsatte med ett spel som kallas kronvägg, — om namnet härrörer av att det är kronans vägg, näml. berget som det spelas emot, eller att man slår kronan i väggen, kan jag ej så bestämt säga; nog av, spelet är gammalt och idkas nu här i sällskap med singling av slantar, helt uppentbart på ljusan dag, av dessa spelorrar, sedan de flyttat sina bon från Tyskbagarbergen och hit.” Lundin-Strindberg berättar i Gamla Stockholm (1882), hur folk av allehanda slag på trefaldighetsaftonen drog ut till Ugglevikskällan i Lill-Jans skogen. Härvid passerade åtskilliga Tyskbagarbergen, alltså ungefär området mellan Östermalmsgatan och Karlavägen i trakten av Östermalms läroverk. ”Lärpojkar kunde icke stå emot frestelsen att stanna en stund och deltaga i kronväggkastningen och slantsinglingen, som redan förut börjats av andra hantverkslärlingar, sotarpojkar och åtskilligt löst folk, till och med av det slag som sedermera drev omkring under namnet hamnbusar. Det var folkliv men ej av bästa art. Spelpartiet ledde snart till slagsmål, och mer än en av deltagarna rusade därifrån eller stannade i bergskrevorna med blodiga skrämor, blåslagna ögon eller krossad näsa.” Förmodligen ha Strindberg och Lundin erhållit kunskaperna om penningspelen i Tyskbagarbergen från August Blanche, som i berättelsen om tjuven Bo Jonsson Grip i Berättelser ur verkligheten (1863) frammanar några minnesbilder: ”Jag hade några gånger i min barndom lekt med andra gossar på dessa berg, i vilkas grannskap ligger Komötet, på den tiden en samlingsplats om söndagskvällarna för Stockholms drägg, som därstädes spelade

kronvägg, men det var lättare att vinna än att behålla det vunna."

O. A. Stridsberg har i *En gammal stockholmares hågkomster* (1895) berättat om skolpojkarernas nöjen vid Maria skola på Söder under förra hälften av 1800-talet: "Framsidan av katedern bar märken av kronvägg. Det var ett spel, som spelades med slantar, frukostpengarna. Jag minnes ej om detta oskick upptäcktes av läraren, men jag deltog flitigt däri. De spelande stodo på bestämt avstånd från katedern och envar kastade sin slant så, att den föll på golvet, så nära katedern som möjligt. Den, vilkens slant låg närmast, tog alla slantarna i handen och slungade dem mot katedern. Alla slantar som föllo med krona upp, voro hans. Den, som med sin slant kommit närmast den förste, tog nu de slantar som visade klave, slog dem mot katedern och behöll dem, som visade krona. De övriga gingo till näste man, och så undan för undan. Det var blott då klassrummet var ledigt, som man kunde smyga sig till att spela. Jag har sedermera aldrig hört talas om detta spel. Spelet var icke oskyldigt."

I bildverket *Göteborg med dess omgifningar* (1859) har Viktor Rydberg vid beskrivningen av trakten kring det nuvarande stationshuset skildrat det oordnade och förfallna området, som tidigare bredde ut sig där. "Lif fick denna dystra tavla, i synnerhet om söndagarna, genom en mängd små och stora trasvargar, som här hade lokalen för sin spelklubb. Man spelade 'kronvägg' mot planket, man 'singlade' — och 'salade hybecka' av hjärtans lust." I sina *Svenska bilder* (1882) har Richard Bergström en skildring från livet vid ett tingshus, där det talas om "skjutspojkarerna, som med annan hyggelig bygdens ungdom spelade kronvägg nere vid stallet" (SAOB). C. F. Dahlgren har i *De tre familjerna* (Samlade arbeten IV, 1848) skildrat spelet med slantarna för att belysa hållningen på en lantegendom. "Det gavs ingen vrå, där man ej spelade kort. Ingen vägg, mot vilken man ej kastade kronvägg, och ingen backe, på vilken man ej om söndagarna singlade klave och krona" (SAOB). Då Uno Troili omkring 1840 utförde en del humoristiska teckningar ur folklivet, avbildade han även några

pojkar, spelande kronvägg. Att spelet varit så känt att man med fördel kunnat använda benämningen i annan bemärkelse framgår av C. A. Hagbergs översättning 1848 av Shakespeares Henrik den fjärde, där han på ett ställe låter Falstaff utbrista: "Wräk honom på dörren som när man singlar kronvägg" (SAOB).

Det under 1940-talet insamlade traditions materialet utvisar en betydligt mindre frekvens för kronvägg än för vanlig singling, kastning mot pinne samt piskning. Även benämningen "kronvägg" synes i det närmaste vara utdöd. Ordet har endast rapporterats från Södra Tjust i Småland, där dess omnämnande möjligen kan bero på litterär påverkan. Samtliga övriga skildrare av spelet använda andra uttryck såsom "kasta i vägg" i Dalarna, "slå i vägg" i Västergötland och Småland, "spänna vägg" i Uppland, "spela på vägg" i Södermanland, "daska slant" i Gästrikland, "bonke slant" i Småland.

I O. A. Stridsbergs beskrivning av kronvägg på 1840-talet gällde det att kasta sin slant så att den ramlade ner så nära väggen som möjligt. Uppteckningen från Södra Tjust uppger, att de deltagande tävlade med varandra i att slänga sina mynt så de stannade så långt från väggen som möjligt.

Det har funnits ett flertal olika regler för dessa spel. På vissa håll har kastningen mot väggen helt enkelt haft samma funktion som singling, alltså deltagarna hade att gissa sida eller också räknades på det äldre sättet krona upp som vinst.

En annan vanlig form har varit, att den, vars mynt hamnat närmast väggen, fått ta upp alla mynten och slänga dem mot väggen och sedan tillgodoräkna sig som vinst de mynt som legat med "kronsidan" uppåt. Denna form omnämnes i G. J. Billbergs Handbibliothek. Häri lämnas följande beskrivning av kronvägg. "Detta spel som kallas Väggenpenning, tillgår på följande sätt: Först tekas om ordningen, som tillgår sålunda, att varje spelare är försedd med lika beskaffade slantar, t. ex. skillingsstycke, därefter står var och en på överenskommet avstånd från en vägg eller något dylikt och kastar sin penning mot densamma, med uppmärksamhet var och en på sin. Sedan efterses, vilkens penning kommit närmast väggen, som blir

förste mannen eller No 1, den därefter No 2 o. s. v. Därefter upptager No 1 alla penningarne och med högra handen kastar dem osorterade mot väggen, så att de studsas tillbaka på marken, då han vinner alla dem, som hava krona, d. v. s. konungens namnchiffer eller bröstbild uppåt; men de som hava motsatta sidan eller vase uppåt, hopsamlas av No 2, som förfarar på samma sätt. Därefter kommer turen till No 3, o. s. v. Skulle sista mannen icke vunnit alla de övriga penningarne, börjas kastningen igen i samma ordning av No 1, 2, 3 o. s. v.”

Under senare tid har man kunnat få välja på krona eller klave vid samma förfaringssätt. Som synes erinrar denna form av kronvägg i mycket hög grad om den vanliga kastningen mot sticka, som följes av uppkast eller piskning av mynten. Möjligen vågar man anta, att kronvägg är äldre än kastning mot sticka, enär de äldre litteraturuppgifterna främst nämna vanlig singling eller kastning mot vägg. Stickkan skulle alltså vara en efterträdare till väggen.

I de yngsta traditionerna om väggkastningen dominerar emellertid en form, som skulle kunna karakteriseras som en kombination av slump och träffsäkerhet. Sedan den förste spelaren slängt sin slant skola de efterföljande försöka att dänga sina mynt i väggen så att dessa falla ner så nära det eller de tidigare mynten som möjligt. Om man kommer inom ett visst avstånd från ett tidigare mynt får detta räknas som vinst. Detta avstånd brukar på de flesta håll uppgivas vara avståndet mellan tummen och lillfingeret i en utspärrad hand. I denna lek ha de som kasta sist den största chansen. Deras mynt kan nämligen hamna mitt i en klunga slantar, så att det går att mäta ut flera stycken tidigare slängda mynt inom handgreppets avstånd från varandra.

På vissa håll har man även brukat tillåta en vinnare att slänga sitt mynt ytterligare en gång, vilket upprepas så länge han fortsatt att få träffar.

I spel och lekar av detta slag finnas nästan outtömliga möjligheter till improvisationer och tillfälliga nyskapelser. Endast genom att granska hundratals uppgifter från alla delar av lan-

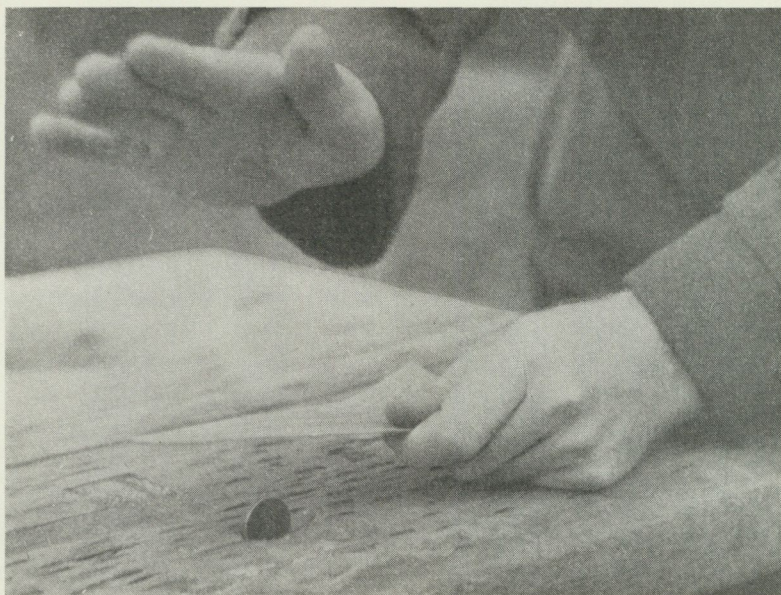
det är det möjligt att karakterisera vissa av dessa former såsom lokala påhitt och andra som särskilt utbildade varianter av de tidigare beskrivna spelen.

Från nordvästra Skåne omtalas en lek, i vilken man slängde myntet i luften och då det var på väg nedåt försökte träffa det med ett slag av en käpp. Den som därvid träffade slanten, erhöll den i pris. I Uppland slog man stundom myntet på detta sätt men skulle samtidigt gissa sida. Här har man tydligen att göra med påverkan från en bollek, där träffsäkerheten vid slagets utdelande var huvudsaken. Bolleken bjöd icke på samma vinstform som spelet med penningar, och så har denna blandning uppstått. Ibland har en pojke slängt upp slanten och en annan utdelat slaget. I denna form måste leken anses som svårare.

Till penningspel räknas även följande lek, som kanske rättast hör hemma bland påsktidens ägglekar, även om myntet ingår i rekvisitan. På ett bord lades en tioöring eller ett annat mynt nära kanten. Vid motsatta sidan stodo speiarna och rullade sina färgade ägg eller "rullekampar" och försökte träffa den utlagda slanten.

I en annan form var det slanten, som rullades mot ägget. Man höll en bräda lutande mot ett ägg, som lades nedanför. Myntet skulle rullas på högkant som ett hjul nerför brädan och träffa ägget. Dessa uppgifter härröra från malmötrakten. Liknande traditioner leva även i Höks härad i södra Halland, där man vid de sedvanliga ägggrullningarna i mjuka gräsbackar även rullade mot penningar eller med penningar. Dessa sedvänjor äro intimt förknippade med de skånska ägglekarna av olika slag.

"Slantrullning" har emellertid förekommit även i helt andra bygder. I Nederkalix i Norrbotten placerades en bräda i 25 å 30 graders vinkel. I tur och ordning fingo deltagarna låta sina slantar rulla nerför denna bräda. För en efterföljande spelare gällde det att försöka få sin slant att rulla så, att den kom i närheten av den tidigare slanten. Det högsta avstånd som tilläts utmättes genom att man satte tummen på den ena slanten och

Rekonstruktion av hur ett mynt slås i bordskivan. De mörka strecken äro äldre mynt, som slagits ner i skivan. By gammelgård, Dalarna. Foto G. Sälgröm 1947.

lillfingret på den andra, alltså samma förfaringssätt som i vissa former av kronvägg.

Bland lekarna med pengar ha kraftprov av olika slag intagit en framträdande plats. Rikast ha traditionerna varit om starka karlar, som med blotta handen kunnat "slå mynt i en bordskiva". Uppgifterna härom föreligga från Skåne, Halland, Småland, Dalsland, Östergötland, Södermanland, Dalarna, Medelpad, Ångermanland och Lappland.

Formerna för kraftprovets utförande synas ha varit växlande. I Höreda i Småland uppges det, att de starka pojkarna slog flatsidan av myntet mot bordsskivan, "så att valören avtecknade sig". Det synes alltså ha gällt att göra ett avtryck i träet. I Njurunda i Medelpad säges man ha slagit slanten så häftigt mot träskivan att luften trycktes undan och myntet blev

fastsittande. Från Alseda i Småland uppgives, att man fick myntet att fastna i ett bord eller en vägg genom att först gnida det varmt. Talrika uppgifter understryka emellertid att man verkligen slagit hela myntet in i träet på högkant. I Örkened i Östra Göinge säges detta ha utförts medelst en trätallrik, som placerats som mellanlägg över myntet, och från Folkare härad i Dalarna har Carl Larsson i By uppgivit, att man tog ett takspån eller dylikt till hjälp. Man skulle vara hågad att misstro åtskilliga av dessa uppgifter, om icke bevarade bord med islagna mynt alltjämt kunna påträffas. I By gammalgård står t. ex. ett dylikt, som tidigare tillhört Brunnbäcks gamla gästgivaregård. Där ha folkarebönderna roat sig med denna lek. I vissa handelsbodas skall det även ha förekommit, att mynt blivit islagna i diskens trävirke.

Samtidigt som det finnes rika traditioner om att slå slanten fast i bordet, vimlar det av uppgifter om trollerikonsten att slå en slant tvärs genom en bordsskiva, ett välkänt prov på fingerfärdighet. Över huvud taget ha slantarna haft en riklig användning inom trollerikonsten, men detta område faller utom ramen för denna framställning.

Ett annat välkänt kraftprov med mynt utgjorde en slags dragkamp. De tävlande höll slanten på olika sätt mellan fingrarna och försökte dra den från varandra. Antingen fattade man härvid slanten mellan tummen och pekfingret eller mellan lederna på pekfingret och långfingret i en knuten hand.

Från Dalarna och Gotland föreligga uppgifter om ett mera kuriöst kraftprov. Myntet placerades på senorna i handloven. Genom att hastigt knyta näven fick man senorna att spännas med en så stark rörelse, att myntet skulle hoppa till och vändas.

En annan möjlighet att visa fingerstyrkan var att böja slantarna, så att de antogo en krokig form. Som uppvisningsstycke är detta besläktat med rätning av hästskor och böjning av spik.

Mynten ha även tjänat som medel i åtskilliga vighetsprov, som brukade förekomma vid kalas och dylika tillfällen. Ett mynt lades på golvet mellan tvänne stolar, vilka stodo så långt från varandra, att en person kunde stödja sig med en hand

på vardera stolsitsen samtidigt som han — med raka och bakåt utsträckta ben — ”segade” sig ner till golvet och lyfte myntet med munnen samt åter höjde sig upp mellan stolarna. Även andra dylika ”segningsformer” ha förekommit på olika håll.

En annan balanskonst utfördes med en stol som lagts på golvet med ryggstödet uppåt. Slanten placerades längst ut på ryggstödet. Sedan skulle någon lägga sig på knä på stolens bakre ben, fatta med händerna ungefär i höjd med sitsen, lyfta benen i krökt ställning och sedan försiktigt sträcka sig framåt och lyfta slanten med munnen. Svårigheten utgjordes härvid av att stolen lätt tog överbalansen och stjalpte framåt.

Av mera skämtsam art var den lek som bestod i att myntet lades på botten av ett handfat, i vilket de tävlande skulle sticka ned ansiktet och under vattenytan med läpparna ta slanten.

Spel med penningar ha varit synnerligen vanliga i alla delar av landet. Vid de rundfrågor, som utsänts från Nordiska museet för att införskaffa uppgifter härom, har ingen enda person meddelat, att företeelsen varit okänd i hans trakt. Under 1900-talet har penningspelandet varit på tillbakagång, men åtminstone under 1700- och 1800-talen har det varit mycket i bruk.

Det har spelats bland folk av olika åldrar. I hög grad har det varit en barnlek, som särskilt småpojkar roat sig med. Därvid ha de former som fordra skicklighet, leksinne och uthållighet spelat en viktig roll. I Ungdomens bok (1882) har Albert Norman återgivit en del penningspel under rubriken ”Kasta knappar, kulor med mera”. I en pedagogisk lekbok ansågs det givetvis olämpligt att lämna anvisningar om de illa sedda penningspelen. Att även spel med knappar kunnat medföra vissa vådor framgår emellertid av sådana uppgifter som att skolbarnen ibland måst sprätta alla knapparna ur sina kläder för att stilla sin spelhunger.

I stor utsträckning ha emellertid även vuxen ungdom och äldre sysslats härmed. Barnen lekte på rasterna och på fritiden vid hemmet. De äldre sysslade med det på söndagar och vid helgerna, då de inte hade något annat att döda tiden med. Inte minst synes det ha varit vanligt att man spelade med pengar i kyrkstallarna och i närheten av kyrkbacken. Intill Kristdala

kyrka i Småland fanns det en plats, som kallades "Singlekullen", och där samlades ungdomen efter gudstjänsten och spelade. När kullen vid en landsvägsrätning blev bortschaktad, påträffades åtskilliga gamla mynt från dessa tillfällen. John Granlund har i *Fataburen* 1943 skildrat penningsinglandets roll vid "Tröjemåla söndag" i Almundsryd, ett av de typiska tillfällen i Småland, då kyrkomenigheten i stor utsträckning bestod av ungdom från grannsocknarna. Fredrika Bremers syster Agathe omtalar i ett brev 1837, hur skolgossarna "springa och spela krona och klave på vårdslösade gravar" på Klara kyrkogård i Stockholm. (Fredrika Bremers Brev I, 1915, sid. 556.) Att dylika spel kunde uppfattas som ett tecken på visst förfall ännu på nittioåret framgår av Jac. Ahrenbergs stockholmskildring *Amor och ungdom*, vari författaren karakteriserar en modell genom att berätta att han "fann henne en vacker dag förliden högst uppe vid Katarina, medan hon singlar slant med några slynglar om sexton, sjutton år" (SAOB).

Särskilt vanligt var penningspelandet vid marknader. Ofta höll man till på samma plats år efter år. Vid Älmhult lär det finnas en s. k. Klöverbacke, och vid Dädesjö marknadsplats i Småland utpekas alltjämt ett parti som benämnes "Klöverbacken". I Mönsterås köping finns ett kvarter som kallas "Hyssarebacken". Denna benämning uppfattas såsom härledd av att marknadsgubbarna där "hyssat slant" under 1800-talets mitt och senare hälft. En sagesman hade av sin fader, som var född 1856, hört berättas, att småpojkar lågo på hustaken runt "Hyssarbacken" och väntade på sin lycka, när spelarna ibland i fyllan och villan slängde pengarna så högt till väders, att de hamnade på taken.

Skomakaren Jonas Stolt har i sina minnen från Högsby socken i Småland berättat om ungdomens håg för att singla eller, som det oftast hette, "virra" slant. "I synnerhet förekom det på marknader, där det gick i större skala, ty varje marknad hade sin singelplats. Detta spel gick så till att en sade: 'Här sätter jag ut 6 styver. Vem vill besvara?' — 'Det vill jag', svarade en anan. Och så hissade han den tjocka slanten åt vädret med ordet 'spader'. Om det slog in, så tog han insatsen,

men blev slanten klöver, så togs han av motparten. Den sidan, på vilken kronan och konungens initialbokstav stodo, kallades spader, och den andra sidan med pilarna och årtalet kallades klöver. Ofta utsattes tolv styver eller ännu mera, någon gång såg man hela tolvskillingen i övermod utsättas, och då bildades bolag av två, kanhända någon gång ända till sex. Detta kallades en kula. Om det nu lyckades utsättaren, så var han storvinnare, men i motsatt fall delade bolaget vinsten. Av sådana alltid livligt sysselsatta bolag, såg man hela platsen uppfylld.

Här uppstodo vanligen gräl och blodiga slagsmål. Esomoftast kom en och annan därifrån in på marknadsplatsen, in-smord med jord och blod och nedslitna tröjflikar, gråtande och svärjande. Av allt detta singlarde såg man sällan någon klar och redbar 6-styverslant, ty de voro uppstötta i kanterna av fallet mot stenar. Vid en större kula hände en och annan gång, att en tvåspadring gick till väders, och då var vinsten på förhand säker. Men en eller annan passade då på och såg på slanten och upptäckte bedrägeriet, och då blev ett slagsmål nästan oundvikligt. Bedrägeriet gick till så, att man filade bort klöversidan till hälften på två slantar och lödde ihop dem, så att det blev spader på båda sidor." I E. Chiewitz' ovannämnda beskrivning av spelandet på Djurgården återfinnes även denna form av falskspel. Vid skildringen av en spelare uppges att "hans industri i detta spel gör att han sällan tappar, och lika sällan undviker stryk, då knepet han nyttjar bliver upptäckt. Han har itusågat tvenne slantar av lika storlek och sedan sammanlött två så kallade kronor på den ena, och tvenne vaser på den andra, därigenom han kan lätt bestämma vilkendera han kastar upp, då motspelaren har gissat."

Uppgifterna om falskspel vimla, särskilt från sagesmän i Småland. Metoden var såsom nämnt att löda ihop två avslipade mynt, så att slanten fick samma bild på bägge sidor. Dylika slantar ha tillvaratagits och hamnat i olika hembygdsgårdar. Sjösås hembygdsgård äger bland annat ett dylikt mynt, enligt uppgift härrörande från Dädesjö marknadsplats. Det säges att det fanns nästan yrkesmässiga "klöverkastare", snedvridna existenser som vid marknaderna fick en chans till arbetsfri

inkomst genom att deltaga i hasardspel. Att allehanda uppträden och slagsmål följde dylikt spel är uppenbart.

Kring penningspelen har en riklig anekdotflora vuxit upp. I Norra Sandsjö i Småland berättas t. ex. att man vid slutet av 1800-talet singlar slant om orimligt stora belopp. Bland deltagarna skall en gång ha funnits en godsägare, som stod med foten på en trave hundrakronorssedlar för att dessa icke skulle blåsa bort. Från Järbo i Gästrikland berättas det om en dräng, som spelade till sig den höga summan av 42 kronor. En sagesman uppger sig själv på en långfredag under 1890-talet förtjänat sju kronor på dylikt spel. Från Barnarps socken uppges med bestämdhet av sagesmännen, att det kunnat inträffa att 300 kronor utgjort den gemensamma "potten", varom slantarna singlar. Här minns man även en figur vid namn "Spel-Nisse", som under senare hälften av 1800-talet drog från marknad till marknad och idkade singlar. Man skall ha singlar sig svettig, uppges det.

Vid bruk och industriorter var det särskilt avlöningsdagarna, som singlarieret florerade — en motsvarighet till våra dagars kortspel vid samma tillfällen. Från Forsserums bobinfabrik i Småland skildrar en sagesman, hur en släkting till honom förlorade en halv månadslön på en enda söndag. På vissa håll i Leksand förekommer uttrycket "Slå slant — i helviti, sa Mass Olle". Talesättet skall ha fällt av en bonde, då hans son bett om en femöring för att gå ut och slå slant.

Åtgärder mot penningspelen ha heller icke uteblivit. Vid allmänna valborgsmässa-sockenstämman den 11 maj 1834 i Österåker i Södermanland "Upmanades alfvarligen alla Ordnings och Upsyngsmän i Rotar Byar, att med iagttagande på sig sjelfva, förekomma Ungdomens obehörigt tillställda kalaser; och deras högst otidiga samt till ytterlighet förstörande Penninge-singlerier, Spel och Dobbel; samt när sådane oackadt Ordningmannens förbud och varningar ske, genast anmäla dem hos Pastor, som skall genom Krono Betjeningens åtgärd befordra de brottsliga, att enl. Kongl. Majts Nådiga Förordn: av d. 2 Aug. 1792, och af d. 7 Junii 1749 lagligen åtalas, och till straff befordras." Liknande inskridande gjorde kyrkstäm-

man i Karlstorps socken i Småland 1853, enär ungdomen under gudstjänsttid kastade slant i närheten av kyrkan.

På åtskilliga håll har man i kampen mot penninglekarna stött sig på den bekanta förordningen mot "spel och dobbel" av den 2 augusti 1792. Vid Kännärsrätten i Kalmar yrkades sålunda ansvar — jämlikt 1792 års förbud — på några ynglingar för att de den 14 september 1848 nästan varje dag vid Brotorpet i Kalmar roat sig med att singla slant. (Wedberg, Tärningskast om liv och död, 1935.) Åtalet ogillades emellertid i alla instanser, enär författningen stadgade ansvar endast för sådana äventyrliga spel, som förövades med kort eller tärning.

Från Kinnevalds härad i Småland meddelar en sagesman, att det i hennes barndom talades om att penningspel var förbjudet. — Lagen kunde emellertid icke ingripa mot dem, såsom utslaget i Högsta domstolen visade. De kommunala myndigheterna ha likväl oavbrutet verkat däremot. Kanske är det icke heller långsökt att förmoda, att 1792 års stränga förordning mot kortspel och beivrande därav i någon mån givit extra näring just åt det icke olagliga penningspelet, som av den livliga traditionen att döma haft en högkonjunktur under 1800-talet. Särskilt i Småland synas penningsinglerier ha florerat i mycket stor utsträckning. Kanske är det därför typiskt att just i Varend förekommer ordspråket: "Singla slant och kasta tärning, det är satans gärning."

BRODERFOLKENES ÅNDELIGE UNION

TAL PÅ SKANSEN VID HÄRJEDALENS DAG DEN 6 JULI 1947

av Johan Falkberget

Jeg ble for mange år siden spurt om hvordan jeg så på freden i Brömsebro år 1645, da den danske konge Christian IV måtte avstå Härjedalen og Jämtland til Sverige. Jeg svarte: "Härjedalen og Jämtland er ikke verd en norsk og svensk soldats blod!" Og det står jeg ved! Vi må opphøye freden og respekten for døden til det, at et landskap er mindre verd enn to soldaters blod og liv. 1905 var det svenske og norske folk kommet så langt. Vi på halvøen gjorde her et kjempesprang langt inn i fremtiden. Vi ga verden et eksempel! Men verden høstet ikke lærdom av det. Sverdets helteglorie var enda ikke undergravet i tankelivet. Og menneskeverdet lå for langt nede. Og så begynte enda en gang det fryktelige spill om millioners liv. Og som førte sivilisasjonen ut til avgrunnens ytterste rand. Egoismens uhyre kvalte vedvarende all moral. Drømmen om broen over Hellesponten marered fyrstene. Den to og et halvt tusen år gamle erobningsdrøm! Gikk denne drøm til grunne i den siste store krigs katastrofe? Vi tør ikke stole på det! I høyden kan vi vel si at den er bleknet. At eventyrglansen er gått av den og er tilsolet av de myrdedes blod.

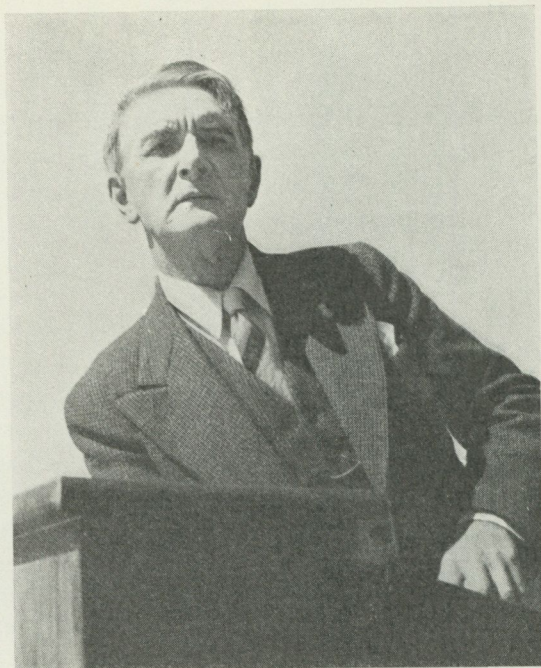
Vi sto i fem år på stranden av et verdenshav, fylt med blod og tårer. Lærte vi noe av det? Jo, denne generasjon gjorde vel det! Fryktelige erindringer er ikke nok til å grunnlegge en fred. De mister sin skrekk fra generasjon til generasjon. Og en dag er de bare et romantisk sagn. På samme måten som den store tragedien i Tydalsfjellene vinteren 1719, da Armfelts 3.000

karolinere frøs ihjel. Man skulle like vel tro at "Den store nordiske krig" ble den siste krig mellom broderfolkene. Knapt hundre år etter var sverdene igjen i aksjon. Nå tordnet Napoleons kanoner opp til oss fra et blødende Europa. Vår riksgrense fargedest atter rød av blod. Den gangen var ikke det svenska og norske folket kommet så langt at de forbannet krigen og alle dens følger. De lot seg bruke som brikker i det makabre sjakkspill. Men 1905 kom broderfolket til sannhets erkjennelse. Verden ble vitne til noe nytt i menneskeheten. Forliket i Karlstad vil alltid lyse lik en fix-stjerne på historiens himmel. Der ble nemlig folkerettens grunnsten nedlagt. Fra Karlstad gikk et bud inn i fremtiden: det er på folkerettens grunnvold verdensfreden skal bygges ut! Den er klippen, hvorpå krigen engang skal strande.

Jeg sa i en tale i Jämtland sommeren 1938: "Horisontene er snart røde! La oss være våkne!" Idag er det like stor grunn til å si til hverandre: "La oss være våkne! Det skjedde må ikke skje en gang til!" Krigsindustrien har enda ikke slått kraften av sine helvetesmaskiner. De går for full fres! Og så lenge lar-men fra dem ikke tystner, kan vi vanskelig rope "fred og ingen fare"! Verdenspressen bringer dessuten daglig meddelelser om "nye og hemmelige våpen". I tillegg til atombomben!

Vi hører ikke til de store nasjoner i verden. Men vi hører i fremskrittets verden til de første. Og det er større enn å kunne telle 10 eller 15 millioner innbyggere. Vi må ikke lengre regne bare med den materielle kraft — men med den indre åndelige styrke. Tilsist skal den overgå og beherske atombomben!

Det ble for 2000 år siden spurt: "Kan det komme noe godt fra Nazaret? Den lille jødiske stad!" Jo, det kunne det! Derfra kom den store åndelige verdensrevolusjon som er virksom idag — reist av en fattig tømmermanns sønn. Og skulle så ikke Nordens relativt små nasjoner kunne bære verdensfredens fane foran de store folk? Danne avantgarden! 1905 og Karlstad sier ja! Undertekningen av den svensk-norske fredstraktat 26. oktober samme år, her i Stockholm, sier ja! Verdensfreden må bli mer enn en paradeprogrampost. Den må bli broderkjærlighetens politikk! Ikke bare i Sverige og Norge og de øvrige nordiske

Johan Falkbergct.

land. Vi må få alle siviliserte folk med oss i den misjon. Verdensfreden må erobre alle viljer, fra statsminister til daglønner. Det er vel grunn til å tvile på om det noensinde vil skje? "Jeg er ikke født til tvil, men til tro!" sa den store fredskjempe Bjørnstjerne Bjørnson. Det er troens kvinner og menn som kan bygge opp en evig verdensfred. Ikke tvilens individer? Tro er styrke! Tvil er svakhet! La oss ikke glemme Luthers ord: "Troen kan alene leve så lenge den kjemper!"

I denne time har svensker, dansker og nordmenn satt hvarandre stevne ved fredsmonumentet på grensen mellom Magnor og Charlottenlund. Alle nordiske folk burde ha gått dit i dag og dannet broderkjeden rundt denne folkenes varde, ved veien inn til en ny og større verden. Vi er nå imidlertid her. Men våre tanker går dit. Til monumentets manifest! Måtte det bli et vekkende budskap i alle land! Og hos alle folk!

Härjedalen og Jämtland har en lang og trist saga bak seg. Og som alene skyldes krigens forbannelse. Folket der fikk i sin tid vite hva krig var for en demonisk makt. De ble vekselvis erobret av en Carolus og Christianus. Og de ble brannskattet til skinnet av den seirende monark. Danske og svenske fogder pinte også ut Härjedalen og Jämtland samtidig. I første halvdel av 1600-tallet sank folket ned i det rene livegenskap. Härjedalingene er fredens folk. De er Norges nærmeste granner og våre kjæreste venner. Helt fra de i den grå oldtid satt ved ilden i sine årstugguer og skar sine piler, nærte de ingen andre ønsker enn fred og broderskap med oss på vestsiden av Kjølen.

Kjølen! Prins Wilhelm sa for en tid siden at vi måtte gjøre Kjølen mindre. I de kloke ord var det broderskap. Vi nordmenn er glad og takksam for at det ble sagt av en mann som står den svenske trone så nær.

Härjedalingene var aldri rike folk. Ikke i økonomisk forstand! Men selv i de største trengselstider, verget og vernet de om sin rett som frie menn. Og det hedrer og ærer vi dem for! Av ånd og vilje er de demokratisk. Folkedemokrater! Frie menn! To herlige ord! Faneinnskrift! Vi som var fanger i vårt eget land, vi kjenner de to ordene til bunnen. Hver kveld måtte vi være forberedt på å bli kjørt til fengslet innen solen sto opp igjen. Vi har sett friheten i et forklaret lys. Vi kan gjerne kalle det lidelsens lys.

Her kommer jeg in på noe meget viktig: Nemlig det vakthold Härjedalens folk holdt ved grenseovergangene. Brodervakten! Når en flyktende nordmann kom halvdød inn dørene, ga dere ham mat og klær og seng. Og dere ga ham mer: Åndelig kraft og styrke! En kvinne og en mann som er jaget ut av fedrelandet, fra hus og hjem, er åndelig og legemlig husvill i verden. I Härjedalen og alle Jämtlands bygder sto dørene åpne og bordet dekket for våre ulykkelige flyktninger. Jeg kan ikke få rekke dere alle hånden og takke for det. Men jeg vil be min gamle venn, Georg Granberg, presten og skalden ved Riksgrensen, hjelpe meg å takke hver enkelt. Han selv låste neppe en eneste natt dørene i Funäsdalens prestegård i de fem årene. Våre flyktninger skulle slippe å banke på. De landflyktige nord-

menn kunne bokstavelig talt gå rett inn og sette seg ved kyrkoherde Granberg og frues bord. Og slik var det overalt! Det minner meg om de islandske sagakvinner som bygget sitt hus tvers over veien så alle veifarende og fattige kunne få mat og drikke. Det er denslags som gjør et lite folk stort. Også overfor historien!

Vi tør ikke forsverge at nye trengselstider aldri mer vil gjeste Norden. Nye prøvelser kan forestå. Verden vil neppe gå over i ett solsystem. Men la oss tenne så mange lys for hverandre vi bare kan. Også lysene kan slukne. Bare ett kan ikke det. Lyset, Kristus tente i Galilea! Det store nestekjærlighetens lys. Det har og vil alltid samle Nordens folk i broderlig enhet.

Norden! Landene under Polarcirkelen! For vel tusen år siden var Nordens folk barbarere. I sagaen kalles de vikinger. De herjet og brente og røvet i alle Europas egne. Idag er det samme folket fredens fanebærere. Og de går foran andre! Hvilken strålende utvikling! Det er grunn til å glede seg over den. Glede skaper styrke, tro og håp. Men den skjuler også en fristelse: avslappelse! Verden idag krever aktivitet. Uten den kan den ikke reise seg av ruinene. En rekke nasjoner holder på å gå under av motløshet. I selvpøggivelse! Millioner barn, som ingen skyld har i den siste verdenskrig, er blitt foreldreløse og dømte til å dø av pest og hunger! De må ikke lide for fedrenes synder og forbrytelser mot menneskeheten. Hvorom allting er, må Nordens folk her ile til unnsetning. Være blandt de første. Det vil også bli et innslag i den mellomfolkelige fred.

Bjørnsons siste ord på dødsleiet var: "De gode gjerninger skal redde verden!" En stor manns sammenfattede livsvisdom. Sokrates kom også til det resultat at det gode i mennesket vil bli verdens redning. Kristus uttrykte seg enda skarpere og klarere. "Endog et beger kaldt vann innebær sin lønn!"

Vi, som nå relativt sett er et lykkelig folk, kan ikke sitte rolig inne i huset og se på nøden og fortvilelsen utenfor vinduene. Det er umoralsk. Vi må skynde oss ut og hjelpe!

Tiden har gjort oss misstenksom. Folkene mistet under den siste verdenskrig tilliten til hverandre. Der den er borte står

det ikke bra til. Der er fredens jordbunn forgiftet. Vi kan ikke kreve tillit uten at vi selv viser tillit. Nordens folk har gjort det. Derfor er vi også nådd så langt. Jeg tror at det er på tide å vise tillit utover våre egne landegrenser. Tro bare ikke at djevleprosenten er større i andre land! Russland, England, Amerika og Frankrike vil sikkert det samme som vi i Norden. Vi har gjort oss fri for angsten for sidemannen. De store nasjoner ligger enda under for den. Og de kan ikke slippe løs fra angsten før de stryker ordet hegemoni. (Det står øverst på side en i krigsordboken.)

”Hvad du evner, kast av
i de nærmeste krav!”

Det ”nærmeste krav” er å tjene det gode. I den tjenesten blir ingen for ringe. Her er vegarbeideren på like fot med excellensen. I den armé går tjenestejenten vid siden av hofffrøkenen. Vi på norsk og svensk side av Riksgrensen har med freden fått mange felles fremtidsmaal. Og felles maal gjør folkene til et folk. La meg nevne et par av de oppgaver vi er gått inn for. En internasjonal folkehøgskole — på norsk eller svensk grunn er likegyldig. Hovedsaken er at ungdom fra de to land får sitte sammen på skolebenken. Der blir de venner. Venner for livet! Og så er det mellemriksbanen Hede—Røros. Her har vi en 300 år gammel ferdaveg. Tiden krever at den bygges ut til jernbane. Før det skjer kan vi ikke få utnyttet våre naturherligheter på noen av sidene. I fremtiden kan det aldrig bli for mange mellemriksbaner. Den tid er forbi, Gud være lovet, at grenseovergangene stenges. Nei, de skal åpnes! Og holdes åpne! Og en ting til: vi vil i fellesskap bygge en kirke på Kjølén. Der kirkeklokkene kan ringe in i de to land. En domkirke! Den behøver ikke være stor og praktfull. For dens prakt skal ligge i dens symbol. I dens idé! Hent stenene fra de gamle grensefestninger til kirkemuren. Da blir endelig våre fedres forbannelser skapt om til kommende slekters evige velsignelse. Og så gravlegger vi våre sverd på den kirkegårdn. (En anstendig begravelse bør de få!) Kjølens domkirke! Fre-

dens hellige trinitates! En tribune, hvorpå freden uten frykt kan forkynnes for alle folkeslag. En skystøtte om dagen! Og en ildstøtte om natten! Et hus i Norden, ingen nasjon i verden tør krenke! Og på kirkens høgalter må den svenske och den norske grunnlov ligge — med Bibelen midt i mellem. Et folk skal ikke glemme sin fortid. Det vil være å fornekte mor og far — en uhørt takknemlighet. Treet er nødt til å vedkjenne seg roten. For uten den visner grenene — da blir selv det stolteste tre et offer for den første vinterstormen. Det er ikke vi — samlet her idag — som har grunnlagt Sverige og Norge. Nei, det er de millioner utslitte arbeidshender — de har skapt våre to herlige fedreland. I livet fikk de i troskap adlede kvinner og menn en ringe lønn. De fleste ikke mer enn fire fjeler og seks fot jord. I døden bør de få all den heder vi kan gi dem. I takknemlighet bekranser vi deres navnløse æresgraver!

Kunne våre fedre idag oppløfte sin røst, ville de rope til oss: "Lær av våre feiltrinn! Vi forsto det ikke bedre! I vanvidd rev vi våre plogjern ut av plogene og smidde dem om til sverd." Historiens erkjennelse er hård tale. Deres tid var — tross alt — mørkere enn vår. De ville tenne lysene — derom er ingen tvil — men krig og blodhevn kvalte flammen. Og sett på den bakgrunn kan vi godt minnes de gamle og meningsløse grensekamper. Våre fedre kjempet med makthavernes bind bundet for øynene. Vi har revet bindet bort. Vi ser! Vi lever under større ansvar enn våre fedre. Ja, måtte vi være oss det store ansvar bevisst! Vår storhet som folk står og faller med det.

Når vi i morgen drar bort fra Sveriges fagre Riksstad for å gå, hver til vår gjerning, da må vi kjenne det slik, at vi har sluttet en dyrebar pakt med hverandre. Og med de største og edleste makter i livet! Vår ånd og vilje trenger en daglig gjenfødelse. De nedbrytende krefter er alltid mange. Troen kan også gå trøtt. Derfor gjelder det å tilføre den ny næring fra de evige kilder — som har sitt utspring i lyset. Vardene på våre fjell varslér ikke lenger krig og blod og brann. De er tatt i en høgre tjeneste. Vi takker Ham som styrer folkenes lagnad for det!

Jeg står her idag som bergmann fra Roros og er pålagt å bringe en broderlig hilsen til hele det svenske folk. Idag vaier det svenske flagg på vestsiden av Kjølén. Et tegn ikke til å misforstå! Den gamle union har også fått sin gjenfødelse. Vi sverdløse menn kan bekrefte det. Broderfolkenes store drøm er gått i oppfyllelse! Den drømmen er ikke fra 1814 og 1905. Jämtén Arnljót Geline bar den i sin barm over Kjølén, da han gikk med sine svenske menn for å kjempe og dø sammen med den kristne norske konge Olav Haraldson — den senere St. Olav. Kjøléns sten og jord ble hellig under deres fot. Ve oss om vi noensinne glemmer det!

Leve broderfolkenes nye union!

FOLKUNIVERSITETSKURSEN VID NORDISKA MUSEET 1947

KULTURMINNESVÅRDEN I DET MODERNA SAMHÄLLET

När Nordiska museet på försommaren 1947 inbjöd till en folkuniversitetskurs i Stockholm under dagarna 22—27 juli, skedde detta som fortsättning på en god tradition sedan 1920-talet. Folkuniversitetsföreningens möjlighet att ställa medel till förfogande för olika institutioner för att anordna kortare eller längre utbildningskurser på ett för dem önskvärt sätt, hör onekligen till de friaste och mest sympatiska dragen i vår folkbildning.

Nordiska museet tog 1929 aktiv del i de stora sommarkurserna, som då anordnades i Stockholm. Dessa kurser berörde åtskilliga andra ämnen, såsom naturvetenskap och socialkunskap m. m., vilka ligga utanför museets arbetsområde, men Nordiska museets roll vid kursens tillblivelse och genomförande markerades bl. a. därav, att den högtidliga inledningen ägde rum i museets hall. Bland föreläsarna märktes förutom styresmannen, professor Andreas Lindblom, intendenterna Alarik Behm och Sigurd Erixon, amanuensen Ernst Klein och intendenten Sigurd Wallin.

När en liknande sommarkurs anordnades av Folkuniversitetsföreningen år 1931, bar denna titeln "Praktisk hembygds-kunskap", vilket underströk dess inriktning på arbetsuppgifter, som mycket nära berörde Nordiska museet. Kursen omfattade natur, förhistoria och kulturhistoria. Bland föreläsarna vid denna kurs återfinna vi dåvarande amanuensen Gösta Berg, intendenten Sigurd Erixon, professor Nils Lithberg samt amanuenserna Gösta Selling och Sigfrid Svensson.

Redan sommaren 1932 arrangerades en ny kurs i "Praktisk hembygds-kunskap", uppdelad i tvenne avdelningar, av vilka den ena under professor Lennart von Posts ledning behandlade "Sveriges naturgeografi", medan den andra under ledning av museilektor Ernst Klein ägnade sig åt "Svensk folklivskunskap". Föreläsarna från museet voro desamma som vid 1931 års kurs.

Nästa Folkuniversitetskurs, som anordnats i samarbete med Nordiska museet, ägde rum 1938 och bar titeln "Folklivsforskning och hembygds-kunskap". Såsom kursledare fungerade museilektor Gunnar Granberg. Undervisningen bedrevs delvis i fyra sektioner, vilka leddes av amanuenserna Erik Andrén och Brynolf Hellner, andre intendenten Albert Nilsson samt museilektor Granberg. Som föreläsare framträdde dessutom professor Andreas Lindblom, professor Sigurd Erixon, intendenten Gösta Berg, amanuenserna Marshall Lagerquist och Ola Banners samt intendenten Sigfrid Svensson.

Sommaren 1941 anordnades ånyo en folkuniversitetskurs vid Nordiska museet, till vilken intendenten Sigfrid Svensson ursprungligen uppgjort planen. Kursen, som genomfördes i samarbete med Samfundet för hembygdsvård och Sveriges allmänna Folkskollära-förening, bar titeln "Svensk tradition i bygge, bo och landskap". Som kursledare fungerade intendenten Ernst Manker.

Den första kursen efter kriget, som på olika sätt försvårat denna verksamhet, ägde rum vid Nordiska museet den 22—27 juli 1947. Avsikten var ursprungligen att kursen, som planerades i samarbete med Samfundet för hembygdsvård, skulle förläggas till Sigtuna under juni månad. Antalet anmälningar blev emellertid för ringa, varför dispositionerna fingo ändras, vilket medförde att kursen i stället såsom under tidigare år förlades till Nordiska museet. Trots den korta anmälningstid, som blev följderna härav, samlade kursen om "Kulturminnesvården i det moderna samhället" omkring 180 deltagare och blev därigenom den största folkuniversitetskurs, som hittills anordnats vid museet. Ett nästan lika stort antal anmälningar

måste dessutom avböjas, enär tillräckliga lokaler icke kunde uppbringas.

Deltagarna vid denna kurs representerade huvudsakligen tre kategorier, nämligen museets egna medarbetare i bygderna, Riksantikvarieämbetets ombud samt representanter för de lokala hembygdsföreningarna.

En mycket viktig del av Nordiska museets verksamhet be-
drives av de till några hundratal uppgående s. k. ortsmeddelarna, vilka utföra olika undersökningar, främst med utgångspunkt från de frågelistor som tillställas dem. I detta sammanhang kan nämnas de "Meddelanden från Etnologiska undersökningen", som sedan ett 10-tal år varit en förbindelselänk mellan museet och de talrika bygdemeddelarna. Man har emellertid alltid eftersträvat att uppnå även personlig kontakt mellan museets tjänstemän och dessa frivilliga medarbetare. Att mer än ett 50-tal bygdemedarbetare hade tillfälle att delta i folkuniversitetskursen, var därför mycket värdefullt och glädjande.

Även Riksantikvarieämbetet har ett mycket viktigt stöd av sina ombud, vilka — så långt deras krafter sträcka sig — ha uppmärksamheten riktad på gamla och nya fornminnesplatser i bygden och dessutom tjäna som ett slags "första hjälp" vid fornfynd etc. Det är givet att såväl Riksantikvarieämbetet som Nordiska museet ha det största intresse av att dessa ombud, som frivilligt åtagit sig sin kvalificerade uppgift, erhålla så goda kunskaper som möjligt om arbetsuppgifterna i fältet.

Inom de hundratals hembygdsföreningarna, som nu äro verksamma i vårt land, återfinnes vidare ett stort antal människor, som utföra ett oegennyttigt arbete med att utforska hemtraktens historia eller att vårda de gårdar och samlingar, som man åtagit sig att bevara som minnesmärken för framtiden. De centrala institutionerna uppvakts ideligen med allehanda förfrågningar från hembygdsföreningarnas sida, och det är med glädje som man försöker lämna råd och anvisningar av olika slag. Det var därför mycket värdefullt att ett stort antal hembygdsföreningar hade sänt representanter till denna folkuniversitetskurs.

Kursdeltagarna representerade verkligen i mycket hög grad hela landet och hela folket. Här återfanns folk från Gällivare och Boden i norr till Arlöv och Höör i söder, från Rone och Tingstäde i öster till Charlottenberg och Värmskog i väster. Godsägare och mjölkerskor, rektorer och skolvaktmästare, disponenter och metallarbetare bänkade sig sida vid sida och trivdes hjärtligt tillsammans under samkväm och utflykter. Även de mest olika åldrar voro företrädde. Här mötte mer än 80-åriga bönder och hantverkare arbetare i 20-årsåldern.

Kursen inleddes i Nordiska museets hall den 22 juli, varvid Folkuniversitetsföreningens ordförande, professor Sven Tunberg, hälsade kursdeltagarna välkomna. Omedelbart därefter vidtog en föreläsning av Nordiska museets styresman, professor Andreas Lindblom, om "Svenskt och främmande i vår byggnadskonst".

För att kunna stå ut med dagens fortsatta strapatser bjöds kursdeltagarna på ett väldigt kafferep framför Gustav Vasa-statyn i den stora hallen. Knappt hade påtären svalts, förrän en rad av stora omnibussar rullade fram till stora trappan och förde skarorna ut till Tyresö slott, där man steg ur på kyrkbacken. Här vidtog en vandring i skog och mark, förbi rester av gamla industrianläggningar och idylliska insjöstränder, där prins Eugen för ett halvsekel sedan funnit några av sina mest bekanta motiv. Som ciceron under vandringen fungerade professor Lindblom.

Under tiden dukades det till festmåltid i slottets övervåning, där Nordiska museet bjöd deltagarna på middag. Kaffet dracks i den varma sommarkvällen ute på gårdsplanen, där professor Lindblom berättade om slottets historia, varpå man i grupper vandrade genom salarna.

Nästa morgon möttes deltagarna vid Klara strand för att färdas med ångbåt genom Mälaren till Björkö, där förste antikvarien Karl Alfred Gustawson stod på bryggan och tog emot. Solen brände med nästan tropisk hetta över det gamla Birka, då skarorna vandrade fram över ön. De flesta av kursdeltagarna hade aldrig tidigare haft tillfälle att besöka Birka.

Kursdeltagarna på Björkö brygga för återfärd till Stockholm.

Under arbetet i sina hemtrakter med dess mindre uppseendeväckande rösen eller monument hade Birka för många kommit att framstå som en sevärdhet av oöverträffad art. Och det är säkerligen ingen överdrift att påstå, att många kände besöket där som en för dem enastående upplevelse.

Här fick åhörarna även mycket nyttiga lektioner av antikvarien Gustawson om hur fornminnesplatsernas vegetation skall skötas. Man vill gärna hoppas att just dessa demonstrationer skola utgöra inledningen till omfattande röjnings- och förbättringsarbeten vid våra fornminnesplatser runt om i landet.

Då alla hunnit bli både hungriga och trötta i hettan, leddes stegen till en skuggig strand; där Riksantikvarieämbetet bjöd på en förträfflig "paketlunch" med härliga smörgåsar, fläskkotlett och färsk potatis.

Torsdagen den 24 juli hälsades kursdeltagarna välkomna till Statens Historiska museum av riksantikvarien Martin Olsson, varpå man anträdde en rundvandring i museets omfattande samlingar. Som ciceroner fungerade förste antikvarien Mårten Stenberger, förste antikvarien Nils Ludvig Rasmusson, amanuensen Dagmar Selling och antikvarien Sverker Jansson.

Efter lunch föreläste antikvarien Sverker Jansson om "Fornminnesinventeringen i Sverige" och antikvarien Per Olof Westlund om "Aktuella byggnadsminnesfrågor".

På aftonen samlades man i börssalen, där stadsantikvarien Gösta Selling lämnade en kort orientering om Gamla stan, dess historia i äldre tid och dess problem som vårt lands kanske största och främsta kulturminnesmärke. Härefter vidtog en rundvandring i Gamla stan, varvid förutom Selling även docenten Olof Byström och antikvarien Hans Hansson fungerade som ciceroner. Att deltagarnas intresse var överväldigande framgick av att vissa grupper fortsatte sina studier i tre timmars tid, då mörkret till slut gjorde det omöjligt att fortsätta.

Fredagen den 25 juli samlades man på Skansen, där en del av gårdsanläggningarna studerades särskilt ingående under ledning av intendenterna Erik Andréén, Gösta von Schoultz, Mats Rehnberg samt amanuensen Elisabeth Strömberg. På

Moragården demonstrerade därefter intendenten André skötsel av äldre trähus, några av de frågor som särskilt gälla flyttning av äldre byggnader samt vård av hembydsgårdar.

Då man på eftermiddagen fyllde Nordiska museets föreläsningssal, framträdde förste intendenten Gösta Berg med en föreläsning om "Nordiska museets undersökningar", varjämte intendenten Brynolf Hellner skildrade "Metoder, syften och resultat vid Nordiska museets herrgårds- och stadsundersökningar".

På aftonen hade deltagarna anordnat en trevlig samvaro på Solliden. Här bjöds på allsång och solosång, uppläsning av lyrik och berättelser på dialekt, allmänbildningstävling och mycket annat. Därefter samlades deltagarna vid Artur Hazelius grav på Skansen, där en blomstergård nedlades. Dagen avslutades med en liturgisk gudstjänst i Seglora kyrka.

Lördagen den 26 juli inleddes dagen med en föreläsning av intendenten Mats Rehnberg över ämnet "Traditionsforskningens möjligheter". Därefter skedde demonstrationer av Nordiska museets samlingar, varvid intendenterna Eskeröd, Hellner och von Schoultz samt amanuensen Strömberg tjänstgjorde som ciceroner. Under eftermiddagen föreläste intendenten Gösta von Schoultz om "Arkivaliska källor för bygdeforskningen" och bibliotekarien Sam Owen Jansson om "Böcker och bibliotek vid bygdeforskningen".

Söndagen den 27 juli föreläste fil. dr Manne Eriksson om "En blick på de svenska folkmålen". Och som avslutning på kursen talade studierektor Sigfrid Leander om "Bygden — en nyupptäckt värld".

Samtliga föreläsningar hade till syfte att meddela så mycket upplysning som möjligt ur den synpunkt som kursdeltagarna företrädde. Deras skiftande intressen och arbetsuppgifter bidro givetvis till att intresset blev växlande för de olika ämnen. I samband med föreläsningarna riktades vanligen en del frågor till föredragshållaren. Då denna form av direkta upplysningar visade sig begagnas särskilt mycket, anordnades lördagen den 26 juli ett par särskilda frågetimmar, varvid repre-

sentanter för olika forskningsgrenar inför den församlade kursen fingo belysa skilda spørsmål, som väcktes av kursdeltagarna.

Talrika vittnesbörd från deltagarna understryka att denna folkuniversitetskurs på olika sätt blivit ännu mera givande än vederbörande tänkt sig på förhand. Detta utesluter emellertid icke att det kan finnas deltagare som gärna önskat ett eller annat annorlunda ordnat. De synpunkter som deltagarna framförde såväl rörande kursen som andra arbetsuppgifter ha visat sig så riktiga och värdefulla, att arbetet vid de centrala institutionerna haft anledning att notera förslagen. Särskilt för Nordiska museet, som ända sedan institutionens tillkomst för 75 år sedan byggt en mycket stor del av sin verksamhet på intimt samarbete med människor ur alla kategorier och i alla delar av landet, har denna folkuniversitetskurs varit till glädje och gagn.

M. R—g.

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1947

Enligt lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader (Svensk författningssamling 1942:354) ha följande byggnader blivit registrerade som byggnadsminnesmärken: Hovdala slott, Brönnestads socken, Skåne; fastigheten nr 4, kvarteret Valdemar samt fastigheten nr 1 Birger, Västra, Ystad; fastigheten nr 4, kvarteret Färgaren, Eksjö; Granbergsdals hytta, Karlskoga socken, Värmland; Bergnersgården, Bergs socken, Jämtland; portlider tillhörande kaptensbostället Bygdeåborg, Skinnarbyn nr 5¹², Bygdeå socken, Västerbotten; rundloge med kornbod på Åbyn 16, Burträsk socken, Västerbotten.

Inom landets hembygdsgrårdar ha enligt de upplysningar som kunnat erhållas från hembygdsförbunden följande nybyggnader och förändringar ägt rum.

Skåne

Vittsjö planterings- och försköningsförening har erhållit dispositionsrätten för 50 år över den gamla klockaregården i Vittsjö jämte intilliggande brygghus. Nordskånes hembygdsförening har flyttat det s. k. Smedstorpet — en torpstuga i skiftesverk — från Hovdala i Brönnestads socken till föreningens hembygdspark i Hässleholm. Ljunits och Herrestads hembygdsförening har iordningställt det gamla tingshuset i Stora Herrestad såsom häradsmuseum. Munkarps kyrkoruin och ödekyrkogård har slutgiltigt iordningställt genom hembygdsförbundets försorg. På initiativ av Ola Cappelin har "Kiviks hembygds- och museiförening" bildats. På initiativ av John Sundberg, Hyllstofta har en liknande förening bildats för Pers-
torps socken.

Blekinge

Hembygdsförening har bildats i Bräkne-Hoby. Karlshamns och Bräkne häraders fornminnesförening har provisoriskt ordnat sina samlingar i övre våningen i Smithska fastigheten.

Halland

En hembygdsförening har bildats för bygderna kring Ätran i Halland, benämnd "Mellersta Hallands hembygdsförening". Det fanns tidigare en hembygdsförening för dessa bygder, Årstads och Faurås hembygdsförening, men den hade under några år legat helt nere, och man beslöt att inte återuppliva den gamla föreningen utan i stället bilda en ny.

Småland

En ny hembygdsförening har bildats för socknarna Arby, Hagby, Halltorp och Voxtorp under namnet Södermöre hembygdsförening, med uppgift bl. a. att vårda det till föreningen överlämnade garveriet vid Holmskvarn i Hagby socken. Bergkvara hembygdsgille (Söderåkra socken) har till museiparken vid köpingen flyttat en bondstuga av timmer från Gökalund. I Nybro har Stiftelsen Kvarneslätt och hembygdsföreningen restaurerat och delvis med depositioner från läns museet möblerat huvudbyggnaden på kulturresevatet Kvarneslätt. Hultsfreds hembygdsförening har ytterligare kompletterat sitt bestånd av äldre byggnader. Lönneberga hembygdsförening har till sin hembygdsgård flyttat manbyggnaden vid Lönneberga klockaregård.

Kalvsviks hembygdsförening har erhållit en hölada och en knektstuga. Lenhovda hembygdsförening har i hembygdsparken uppfört en bastu och en ladugård. Skatelövs hembygdsförening har erhållit en ryggåsstuga. Lidhults hembygdsförening har nedmärkt en högloftsstuga från Snörhult. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Skatelöv, Agunnaryd och N. Älmeboda. Framlidna Blenda Andersson, Vislanda, har donerat sina samlingar till Smålands museum i Växjö. Byggnaden för det blivande Glasmuseet i Växjö har under året uppförts.

Kärda hembygdsförening har flyttat en ryggåsstuga och

Bolmsö hembygdsförening en parstuga till sina parker. I Långaryd och Taberg ha hembygdsgårdarna kompletterats med ladugårdar. I Tranås hembygdspark har ett litet handelsmuseum inrättats i en marknadsbod. Hults nybildade hembygdsförening har till en blivande hembygdspark flyttat ett torpställe samt förvärvat Albert Engströms barndomshem. Nya hembygdsföreningar ha inom Jönköpings län bildats i Lekeryd, Nydala och Skärstad. — Till landsantikvarie i Jönköpings län har utsetts fil. lic. Gunnar Svahnström.

Öland

En hembygdsförening har bildats i Högby socken, bl. a. med uppgift att inventera och söka bevara traktens väderkvarnar. Runstens kulturella ungdomsförening har inköpt och restaurerat en s. k. malmstuga samt till platsen flyttat en ålderdomlig bod av skiftesverk. Under året ha kvarnarna i den bekanta Störlingeraden restaurerats.

Västergötland

Herrljungatraktens fornminnes- och hembygdsförening har till hembygdsgården i Herrljunga flyttat en framkammarsstuga från Vreta by.

Östergötland

Gårdsanläggningarna i Mjölby hembygdsgård ha erhållit ladugårdslängor från Spellinge och Torsnäs i V. Hargs socken.

Sya hembygdsförening har invigt sin hembygdsgård, en enkelstuga i två våningar, daterad 1717. Byggnaden kvarstår på sin ursprungliga plats tillika med en bod. Kommittén för Linköpings friluftsmuseum i Vallaskogen har förvärvat en manbyggnad vid Ö. Torp, delvis försedd med målningar från 1730, en bastu från Norra Vi samt en 1600-talsbod från Maspelösa.

Dalsland

Bengtsforstraktens fornminnes- och hembygdsförening har erhållit en torpladugård från Tisselskogs socken, varav dock ännu endast lada och loge återuppförts på Gammelgården i

Bengtstors. Steneby hembygdsförening har inköpt en manbyggnad från Ångkassen i Asslebyn samt av Taxvikens kraftverk såsom gåva erhållit en tomt till hembygdsgård. Hembygdsförening har bildats i Gestad och av kommunen erhållit socknens sista ryggåstuga.

V ä r m l a n d

Östmarks hembygdsförening har förvärvat gården Hagen, vilken bevaras på ursprunglig plats. Stora Kils hembygdsförening har genom köp förvärvat en 2-våningsbyggnad från Nedre Bondestad samt en uthusbyggnad med loft. Dessa byggnader ha flyttats till av föreningen ägd mark. Silleruds hembygdsförening har förvärvat en tvåvånings manbyggnad från Snarkil. Byggnaden har flyttats till av föreningen ägd mark. Liljedals hembygdsförening har förvärvat en arbetarbostad, tillhörande Liljedals bruk; byggnaden bevaras på ursprunglig plats. Köla hembygdsförening har förvärvat torpet Norra Åsen i Graf samt Hagens kölna i Flogmad. Båda byggnaderna bevaras på ursprunglig plats. Manbyggnaden i Mangskogs hembygdsgård har nedbrunnit. Ny hembygdsförening har bildats i Södra Finnskoga, varjämte Brunskogs och Nyeds hembygdsföreningar rekonstruerats.

V ä s t m a n l a n d

Hällefors nybildade hembygdsförening planerar anläggning av en hembygdsgård vid Gillershöjden, dit en mangårdsbyggnad från bergsmansgården Skåln kommer att flyttas.

S ö r m l a n d

Hembygdsföreningen i Flen har inköpt en tvåvånings parstuga i Flens by, avsedd att begagnas som hembygdsgård. Gåsinge-Dillnäs hembygdsförening har under året börjat sin verksamhet och erhållit en hembygdsgård som gåva. I Mariefred har Carlanderska färggården förvärvats som hembygdsgård och stadshistoriskt museum. Fornminnesföreningens gamla museum för kyrklig konst i Strängnäs har förlagts till Rikssalen i Roggeborgen, sedan hembygdsföreningen tagit

hand om samlingarna. I samband med invigningen av denna nya utställning anordnades även en annan exposition, över Strängnäs genom tusen år, såsom början till ett permanent stadshistoriskt museum.

Gästrikland

Hamrånge äldsta skolhus, från år 1829, har erbjudits socknens hembygdsförening. Under uppförande på hembygdsgårdens område äro de gamla uthusbyggnaderna från komministerbostället. Ockelbo hembygdsförening har på Lustibacken uppfört det gamla sockenmagasinet från 1700-talet, samt förvärvat en ladugård från Hälsingfors fäbodrar. Det fyra våningar höga sädesmagasinet "Kornskruven" i Hofors skall nedtagas och flyttas till annan plats. Hyttruinen i Hillevik har jämte några av de gamla bruksbyggnaderna restaurerats.

Hälsingland

Från ett område i Söderala socken, ej långt från Ljusne, där en damm bildas i samband med att Ljusne strömmar utbygges, skall till bruksparken i Ljusne flyttas ett båtsmanstorp, en kronolaxfiskebod och en övernattningsstuga från laxfisket "Solen". I samma socken har av hembygdsföreningen tomtareal förvärvat i Valla by. Bergsjö hembygdsförening har förvärvat den s. k. Hazeliusgården från 1800-talets början. Vid Voxna hembygdsgård skall uppföras en ladugårdsbyggnad från Lobonäs. Ramsjö sockens gård "Nordins" i Gåra skall flyttas till en tomt antingen på Lugnnäset eller Wikarmo. Tomten vid de stora gravhögarna i Jättendal väntar på att taga emot två byggnader, "Norr om vägen" från Bärlings by och "Per Tomsstuga" från Mellanfjärden. Till Hälsinglands museum i Hudiksvall har överlämnats den s. k. "Rysstugan", som skall bevaras på sin ursprungliga plats inom stadens område.

Ångermanland

Grundsunda hembygdsförening har på ett i närheten av kyrkan upplåtet område uppfört en parstuga som hembygdsgård. I Täsjö socken har en hembygdsförening bildats.

Härjedalen

Sedan hembygdsföreningen i Vemdalen upplösts har hembygdsgården därstädes råkat i förfall. Underhandlingar om dess öde ha upptagits. Ljungbergsgården i Ljungdalen har restaurerats.

Jämtland

Nya hembygdsföreningar ha bildats i Alsen och Kyrkås, den senare i första hand för att ta vård om gamla kyrkan i Kyrkås.

Västerbotten

Nordmalings hembygdsförening har förvärvat en skvaltkvarn som skall uppföras intill Nordmalings gamla prästgård, vars ena långa fungerar som hembygdsgård. Degerfors bygdegårdsförening har utökat sin hembygdsgård med ett timrat hemligshus. Västerbottens norra fornminnesförening i Skellefteå har inom sitt museiområde iordningställt en större utställningshall i en långa hörande till Nordanå herrgård.

Norrbotten

I Piteå har den s. k. Strömnäsgården flyttats till Yrkeskolans park för att användas som samlingslokal. Den tidigare 1800-talsinredningen kommer därvid att restaureras. En hembygdsförening har bildats i Råneå.

Lappland

I Gällivare socken har den äldsta kyrkobyggnaden, Nabre-
luokta kapell, som uppfördes 1650 och några år senare brändes av lapparna, återfunnits och undersökts. Gällivare hembygdsgård har restaurerats och samlingarna uppmonterats. Åsele hembygdsförening har till "Lappvallen" flyttat en sjätte kyrkstuga från Åsele kyrkstad. Den planerade kyrkstadsgatan på "Lappvallen" har därigenom i huvudsak färdigställts. Lycksele hembygdsgille, omfattande Lycksele stad samt landskommun, har bildats. Landskommunen har ställt 3 hektar stort område på den s. k. Gammplatsen till hembygdsgillet förfogande. Sorsele hembygds- och turistförening har bildats.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1947

Allmogeavdelningen

Den kompletterande insamlingen av föremål inom avdelningen har bedrivits i tämlingen begränsad omfattning. En grupp husgeråd har förvärvats från Dalarna och ett par bonader av Sunnerboskolan från Småland.

Av allmoge dräkter är att anteckna förvärv från Skåne och Dalarna, varjämte en mindre samling isländska dräktplagg överlämnats som gåva från Värmlands museum i Karlstad.

Samlingarna av textilier ha berikats med hängkläden från Blekinge och Gästrikland, en rya från sistnämnda landskap, en finsk rya och sängutrustning och dukar från Dalarna.

Bland näringslivets redskap har varierande ting förvärvats från Dalarna, Uppland och Småland delvis i samband med fältundersökningar. Här kan särskilt nämnas två föremål, som icke tidigare varit företrädde i museets samlingar. En "bärpåk" för höslättern består av en kort käpp och ett på denna fastsatt dubbelt rep. Den kan kanske snarast betecknas som ett mellanting mellan "höslyan", en käpp som fortsätter i en vidja med ögla, och "höbågen". En "vättakorg", oval, av ene, med en grepe, användes till att transportera vättarna i vid fågelskytte vår och höst. Båda dessa föremål stamma från Misterhults skärgård i Småland. Från Mönsterås skärgård i Småland har förvärvats en "harka", ett sedan länge förbjudet fiskredskap, varav museet tidigare har exemplar från Östergötland och Blekinge.

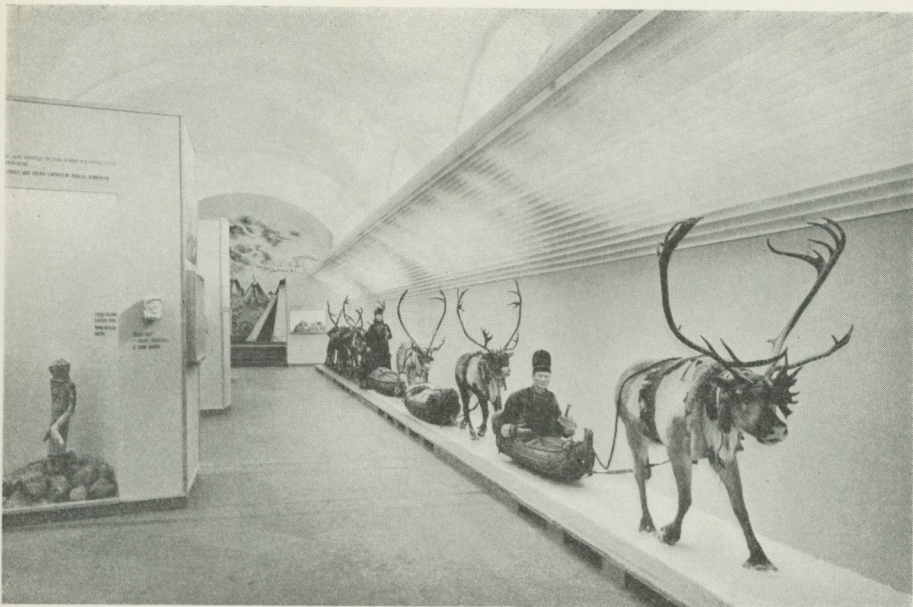
Inom avdelningen arbetas även på en komplettering av inventariebeståndet i Skansens gårdar. Den 6

juli firades "Härjedalens dag" på Skansen och innan dess företogs en särskild resa av två av avdelningens tjänstemän, som till direkt resultat hade åtskilliga föremål behövlige i Älvrosgården, såsom husgeråd, en mängd inventarier för stall och fähus, redskap för sådden och skörden, en handkvarn och några leksaker. Av särskilt intresse är ett hästtäckle av tagel och den bakhäll av gjutjärn, som tillhört gårdens fähus, innan den uppfördes på Skansen 1915—16.

Det i förra årsboken uttalade önskemålet om hjälp från årsbokens läsare att anskaffa särskilt föremål tillhörande årets och familjens fester samt hemmagjorda leksaker finnes det anledning att på nytt framhålla.

Allmogeadelningens föreståndare har under året varit förste intendenten Eskeröd. Dessutom har vid avdelningen tjänstgjort intendenterna von Schoultz och Nylén samt amanuensen Strömberg. Amanuensen Sjöqvists arbete med inventarierna i Skansens allmogegårdar har inneburit arbete på avdelningen, alldenstund dessa inventarier redovisas bland museets föremålsbestånd.

Lapska avdelningen. Den nyordnade lapska skådesamlingen öppnades för allmänheten den 29 maj. I en svit av fem valv i bottenvåningen ges de väsentligaste dragen av lapparnas karakteristiska nomadkultur. Det första valvet utgör en inledning, medan de övriga visa olika sidor av lapsk kultur och livsföring. I det andra valvet belyses sålunda det förnämsta näringsfånget, renskötseln, med bl. a. diverse redskap och produkter och ett realistiskt avsnitt från en renhage. I tredje valvet finner man manligt arbete, all slags slöjd i hårt material, trä och ben (renhorn), och därmed också byggnadskonstruktioner, slädformer och allsköns bohag. Fjärde valvet, med kvinnligt arbete, svarar mot det tredje: all slöjd i mjukt material, korg- och bandflätning, sömnad m. m. och i detta sammanhang även ett dräktgalleri. Det femte valvet slutligen har ägnats den förkristna andliga kulturen, som belyses med seitar, kultplatser med primitiva träbeläten, s. k. trolltrummor — de lapska schamantrumorna — och amuletter m. m.

Den nyordnade lapska avdelningen med flyttningsrajderna under en specialkonstruerad lamellskärm av trä, som ger ljus, rymd och perspektiv.

Genom sviten av valv 2—5 löper utmed fönsterväggen ett lågt podium med realistiska figurer, flyttande lappar och renar, som få ge relief åt själva nomadlivet. Vid monteringen uppstod här ett problem. Utan lämplig avskärmning skulle renarna komma att stå uppställda utefter en vägg, och vidare bländades ögat av de höga valvfönstren, så att utställningsutrymmet nedanför verkade svart. Problemet har lösts med en lamellskärm av speciell, välvd konstruktion. Den vanliga lamellskärmens trista jalusikaraktär har eliminerats genom att den synliga delen av lamellen gjorts konkav. I belysningen av det av lamellernas baksida reflekterade fönsterljuset flyter de konkava framsidorna i varandra till en hel, välvd yta. Den randighet, som lamellkanterna ofrånkomligt ger, ter sig här endast som en fin skraffering. Skärmen har blivit luftigt transparent, och på samma gång

som den låter ljuset sila ned över föremålen, flyttningsrajderna, ger den rymd och perspektiv.

Rajderna (av lapskans r a i t o) tänkas gå från sommarlandet till vinterlandet, och i överensstämmelse därmed ha ett sommar- och ett vinterviste i modell inbyggts i lämplig ögonhöjd vid respektive ändar av rajdpodiet. Liknande modeller av ett höst- och vårviste och ett skogslapskt fäst viste ha monterats i de mot rajdpodiet framskjutande utbyggnaderna från andra väggen. Omedelbart under dessa modeller, som inte bara visa vistet med dess byggnader utan även landskapskaraktären, finns en utdragbar horisontell textskiva, som medelst en enkel tyngdmekanism löper in automatiskt. Samma anordning finns i den genomgångsmonten mellan valven för manlig och kvinnlig slöjd som visar särskilt utsökta alster av båda slagen.

Beträffande dräktmonteringen har den principen följts, att där en dräkt bäres av en människofigur i någon aktion, såsom figurerna i rajden, kvinnan inne i kåtan, renskötaren som märker en kalv och nåjden som slår på sin trumma, har modellen utarbetats helt naturalistiskt, medan dockorna i dräktgalleriet fått en mera stiliserad, schematisk framställning.

Den gamla seriemonteringen har inte helt övergivits utan tillämpats på ett och annat ställe, där så synts lämpligt. Men helst ha föremålen utställts i organiska sammanhang som även visa funktionen och något av miljön. Exempel härpå äro, förutom de nämnda flyttningsrajderna, en kåtainterior, ett avsnitt från en renhage, den rekonstruerade kultplatsen från Marsfjället och den trummande nåjden. Vidare har en viss rytmisk växling eftersträfvats — mellan fria utrymmen, som ge luft, och tätare grupper, som ge något av massverkan.

Fotomontaget har begränsats till ett fåtal större förstoringar. Ett motiv om 220 × 235 cm i det första valvet är avsett att ge besökaren ett intryck av att han träder in i det lapska landskapet. Texterna, på svenska och engelska, ha satts med modern stilart, som trots storleksgraden inte är alltför spatiös och skrymmande.

En rad konstnärer ha medverkat: Folke Ricklund med en vision av fjällapparnas sommarland, som i al secco fyller en

hel fondvägg, Sten Nilsson med en figurkarta i olja över lapparnas utbredning, Ossian Elgström med en sepiateckning med motiv från en renskillning, Nils Nilsson Skum med ett uppförstorat motiv ur hans bildsvit till "Same sita" och skulptören Runo Johanson med ett antal skulpturala porträtt av mera prominenta lappar. Därjämte har Helmer Osslunds monumentala, färgmättade höstmotiv från Torne träsk, som donerats till museet av fröken Augusta Rettig, inkomponerats i anslutning till dräktgalleriet.

För inredningen ha jämte avdelningsföreståndaren arkitekterna Elias Svedberg och Andreas Björklund svarat. Nyordningen i dess helhet har bekostats av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, till vilken museet stannar i stor tacksamhetsskuld.

Bland avdelningens nyförvärv under året märkas diverse dräktpersedlar, en spilad renhud från Härjedalen, en heltäckt akja och en vagga från Jokkmokks socken samt fyra stycken skidor från en lapsk skidmakare i Arjeplogs socken. Därjämte har avdelningen såsom deposition från Statens etnografiska museum fått mottaga en seite och några fragment av en sydd båt, hemförda från Lule älvs källområde av greve Eric von Rosen.

Lapska avdelningens föreståndare har varit intendent Man-ker.

H ö g r e s t å n d s a v d e l n i n g e n

Liksom de närmast föregående åren ha även i år de dyrbaraste förvärven utgjorts av gåvor, i första hand från Nordiska museets vänner, men även från enskilda. Museets egna inköp ha framförallt inriktats på komplettering av signerade och daterade arbeten samt av enkla bruksföremål, icke minst från senare perioder. Förvärven från de äldsta perioderna äro synnerligen fåtaliga.

Vasatiden är bland nyförvärven representerad av ett ovanligt förnämligt broderi, bården till ett örngott. Både det fina utförandet i mångskiftande sömsätt och det rika mönstret är av stort intresse. Omgivna av blommor och bladverk med

fåglar och fjärilar sitter ett antal damer och en musicerande herre. Dräktdetaljerna datera broderiet till 1600-talets mitt. De genom Vännerna förvärvade k nigsmarckska spetsarna beskrivas i en särskild uppsats (sid. 131).

Från den karolinska tiden härrör en pokal av graverat glas i form av en remmare, sannolikt utförd på Kungsholms glasbruk vid tiden omkring 1700.

Rokotiden har ett av årets viktigaste f rvarv i fråga om möbler, ett litet tebord av mahogny med genombruten barri rkant av samma material. Bordet  r på undersidan försett med snickaren Israel Millmans inslagna signatur, vilken tidigare ej varit känd. Millman blev mästare i Stockholms snickare-ämbete 1758, vilket  r alltså anger den bortre gränsen för bordets tillkomsttid. Troligen är det utfört på 1760-talet. Den genombrutna barriären ger ett markant intryck av påverkan från engelskt m belhantverk vid 1700-talets mitt, och det  r särskilt den av Chippendale inaugurerade kinesiska stilen, som h r av-satt sp r. Bordet  r en gåva av Vännerna.

Som gåva av Vännerna har museet under året också haft förmånen att få mottaga ett dussin fajanstallrikar med humlem nster i blått. Denna numera allt sällsyntare servis var i Sverige under senare hälften av 1700-talet ytterst vanlig och torde då i allmänhet ha betraktats som vardagsporcelain. Museet har sedan åratal inriktat sig på insamlandet av fajanser med detta karakteristiska mönster, närmast med tanke på det i den ena av Skogaholms flyglar befintliga porcelinsk ket. Tio av de tolv tallrikarna äro fullständigt signerade och därjämte daterade. Tre äro gjorda vid Rörstrand mellan åren 1767—1769 och de sju övriga vid Marieberg 1774. Signering på denna sorts tallrikar  r annars ej så vanlig. Den nu mottagna serien  r för den skull alldeles särskilt värdefull, förutom att den på ett effektivt sätt fyller en förut starkt m rckbar lucka i raderna av tallrikar i porcelinsk ket på Skogaholm.

Den gustavianska tiden. Fru Gerda Strömbäck har skänkt ett bord av mahogny med mässingslister och pl tskiva med uppstående, genombruten kant. Bordet, som är karakteristiskt för tidens förkärlek för dylika sm m bler, b r Stockholms

hallstämpel 1783. Ungefär samtidig med bordet är en byrå av furu med målad imitation av intarsia; från sengustaviansk tid är en vitmålad skänk likaledes av furu.

Som gåva av Vännerna har museet mottagit ett synnerligen ståtligt tekök av Pehr Zethelius, 1800. Teköket har ägts inom den grevliga ätten von Essen och bär dess ägarestämpel. Förvärvet har möjliggjorts genom bidrag från kammarherren greve C. R. von Essen, jämför sid. 254.

Från gustaviansk tid stammar även ett täcke, sytt av en broderad blå sidenstubb med kattunsfoder. Det är en gåva av fru Malin von Friesen. Värdefulla tillskott till kunskapen om textilbeståndet från de äldre perioderna ha dessutom gjorts genom förvärvet av en mängd prover. För omkring tio år sedan upplades och påbörjades en studiesamling av mindre lappar, band, snörmakerier och spetsar etc., belysande inredningstextilier såväl som dräkttyger. Till denna samling har under året gjorts en rad förvärv av 1700-talsprover, rutiga lärfter och fina möbelklädslar. Allt sådant jämförelsematerial från äldre och senare tid är betydelsefullt för museet både ur material- och benämningssynpunkt.

Till samma grupp hör också en provbok, tillhörande följande period, utgiven av The National Model Female School till förebild för skolorna i Irland år 1835. Här möter man benämningar och uppsydda prover, från enkla sömsätt till en hel liten modellskjorta och en miniatyrmärkduk. Att få både tekniken och benämningen på detta sätt daterade, är av stor betydelse, då eljest misstag lätt kunna begås.

Perioden 1800-talet fram till vår tid. Medan förvärven från äldre epoker äro relativt fåtaliga, äro de från 1800-talet så mycket talrikare. Till största delen utgöras de av mindre föremål såsom syskrin och korgar, kassaskrin, rakspeglar och olika prydnadsföremål av det slag, som i så hög grad präglade hemmen under senare delen av förra århundradet. Även smycken och andra småsaker, tillhörande den personliga utrustningen, ha tillförts samlingarna, men också köksutensilier och annat husgeråd, leksaker och spel. I ringa utsträckning ha större möbler ökat museets redan ganska rikhaltiga bestånd av

dylika och endast sådana, som äro verkliga kompletteringar, ha införlivats med samlingarna.

Från tidigt 1800-tal är även en serie gardinkappor och prover. Det är vita tunna mönstrade gardintyger, några med vita bomullsfransar som avslutning. Gardiner höra till de textilier, som äro särskilt utsatta för nötning och förslitning, och hela gardinlufter ha sällan bevarats från tiden före 1800-talets mitt. Museets rika samling av spetsprover har fått ett utmärkt tillskott av två avslutade spetsar från 1800-talets mitt, dels en solfjäder, dels en stor rund spetskrage, båda i sydd brysselspets av hög kvalitet. Solfjädern är monterad på ett ställ av pärlemor. Kragen är gjord för krinolintidens stora urringning med bara axlar, den ligger då som en 17 cm bred bert över klänningslivet och de små holkärmarna.

Ett litet barnlinne med en tambursömsbroderad remsa av florsväv kring den runda urringningen visar, hur även den lilla Eva Charlotta Leijonhufvud som tvååring måste följa den vuxna kvinnans mod. En värja, buren av rådmannen Michael Balsar Nollerot (1764—1834) i Göteborg till hans civiluniform, tillhör likaså årets nyförvärv. Från 1850-talet härrör en gossuniform av blå ylleserge med röda uppslag, sydd efter Livdragonernas uniform och buren av Gustaf Cederström vid en uppvaktning för hertigen av Uppland, prins Gustaf, då denne gjorde ett hästbyte vid Alsike. Några småbarnskläder från 50-talets slut ha tillhört konstnären Geskel Salomans barn.

Flertalet av föremålen även från denna period är gåvor. En matta i 1800-talsrokoko från Ericsberg, vävd i Aubusson, är en gåva av Vännerna. Ett större antal föremål från olika tider, huvudsakligen inom denna epok, har genom provinsialläkare och fru Joh. Gip skänkts från bröderna Alfred och Walter Stuarts dödsbo; likaså har av grevinnan Bogemans, f. Stackelberg, sterbhus överlämnats ett flertal gåvor. Bland de övriga givarna må nämnas överintendenten H. Lettström, kassör T. Westberg, herr A. W. Didring och herr David Carlsson.

Av mrs Estelle Auguste, New York, har museet emottagit en duk i italienskt arbete från 1900-talets början. Duken har aderton scener med motiv ur Dantes Divina Commedia. Av

Föreningen för Svensk Hemslöjd har överlämnats spetsmönster och andra handlingar, belysande Vadstena Knyppelskolas äldre historia och kompletterande de samlingar, som tidigare överlämnats av fru Ingeborg Petrelli. Samtidigt skänktes en av fröken Elsa Enquist komponerad spets, monterad till näsduk, för att inte blott i mönster utan även i en utförd spets ge exempel på hennes insatser för finknypplingen.

Det största enhetliga förvärvet för året är Kungl. Skogshögskolans "historiska samling" av uniformer, vapen etc., vars kärna utgöres av ett litet antal föremål från Kungl. Skogsinstitutets samlingar men som vid överlämnandet uppgår till omkring 400 nummer, vilket allt som deposition tillförts museet. Samlingen omfattar ett tiotal civiluniformer för skogsstaten, såsom parad- och tjänsteuniformer för kronojägare, jägmästare och hovjägare, framför allt av 1871 och 1887 års modeller, samt enstaka plagg av 1840 års modell. Huvudparten av depositionen består av vapen, från armborst och flintlågeväp till pistoler och hirschfångare, samt fångstredskap för fågel och vilt av olika slag, ryssja för raphöns, nät för varg, sax för räv och björn för att nämna några exempel. Samlingen kompletteras slutligen av en mängd fotografier och arkivalier.

Fortsättandet av avdelningens modernisering har på ett sällsynt sätt gynnats genom att Stockholms stads hantverksförening för att hufvästa sitt 100-årsjubileum som gåva överlämnat ett fullt möblerat och inrett vardagsrum. Detta är iordningställt av Hantverksföreningens konsträrlige ledare arkitekt Robert Berghagen och innehåller allt som kan tänkas finna användning vid ett sådant rums inredande och prydnad i våra dagar. Dessutom innefattar gåvan möblerandet av en vilplats utanför rummet och prov på moderna servisföremål av silver, textilier, glas och porslin. Denna demonstration av ett mycket stort antal av våra dagars kunnigaste hantverkarmästare och konsthantverkare har anordnats som en värdig avslutning på museets rad av historiska interiörer.

I samband med inredandet av detta rum har Strindbergs arbetsrum flyttats och därvid givits en ny inramning. Rådgivare vid detta arbete har varit arkitekten Carl-Axel Acking.

Under året har intendenten Hellner varit förordnad som avdelningens föreståndare. Vid avdelningen ha tjänstgjort intendenterna André, Bengtsson och Lagerquist (under de delar av året denne icke haft sin tjänstgöring förlagd till Julita), amanuensen Hazelius-Berg samt fil. kand. Gudrun Ekstrand.

Skansen

Kulturhistoriska avdelningen. Till den byggnad från Gotlandsgatan 52 i Stockholm, som är avsedd att inrymma ett bageri från 1800-talets mitt, lades grunden i slutet av föregående år. Huset har nu timrats upp och försetts med tegeltak. Inredningsarbetena pågå för närvarande och anläggningen beräknas stå klar för invigning någon gång under sommaren 1948. Arbetet har möjliggjorts tack vare en frikostig donation, sammanskjuten av medlemmar i Sveriges Bageri- och Konditörförening.

Under årets sista månader har grunden lagts till ännu en byggnad, som kommer att ingå i Skansens stadskvarter, nämligen krukmakeriet. Huset är en gammal krukmakarverkstad, som under de senaste sjuttio åren stått i Lundaborg i Västra Vingåkers socken — ursprungligen har verkstaden legat på annan plats inom socknen. De mindre krukmakerierna av denna typ representera ett gammalt stadshantverk, som dock under den fortskridande industrialiseringen antingen ha upphört eller övergått till storindustri. I sin gamla form har yrket dock kommit att leva kvar ända in i våra dagar på landsbygden. Den verkstad, som nu håller på att återuppföras på Skansen, drevs till 1940, då den gamla krukmakaren E. Vetterstedt avled. På Skansen kommer verkstaden att drivas på samma sätt som glaslyttan, dvs. i gamla former men med utnyttjande av vissa moderna tekniska hjälpmedel. Driften beräknas kunna sätta i gång instundande vår.

Linberedningsverket från Forsa i Hälsingland, som tidigare haft en annan placering på Skansen, flyttades 1943—44 till sin nuvarande plats nära Delsbogården. Under våren 1947 ha sten-kistor och en dammlucka byggts i dammen vid dess utlopp i linberedningsverkets vattenränna.

Avdelningens ritkontor svarar även för underhållet av restaurang- och ekonomibyggnaderna. Utom smärre reparationsarbeten har under året den gamla marknadskrogn utökats med en timrad bodlänga, som möjliggör en väsentlig utökning av den där anordnade självserveringen. Från Balderslundens serveringsbyggnad har en avloppsledning anlagts och anslutts till det stora avloppssystemet.

Bland de under året utförda parkarbetena kan nämnas, att ett parti av svandammens långsträckta holme borttagits för att öka vattenspegeln. Vidare har i den på norra sidan av Skogaholm belägna trädgården en buxbomsparterr anordnats. Denna sorts egenartade ytmönster av låga buxbomshäckar och olikfärgat grus hör till den franska barockträdgårdens karakteristiska detaljer och voro mycket populära även i vårt land under senare delen av 1600-talet och långt in på 1700-talet. Själva "buxbomsritningens" mönster är rekonstruerat med ledning dels av André Mollets Lustgård, utgiven i Stockholm 1651, dels av trädgårdsmästarritningar från 1700-talets förra hälft. — Om trädgården i övrigt, se Fataburen 1944, sid. 185.

Vissa av Skansens starkt trafikerade vägpartier komma att förses med en grusliknande asfaltbeläggning. Början har under året gjorts med vägarna mellan huvudingången och dansbanan resp. rulltrappan, vilket utförts av AB Vägförbättringar.

Bland Nordiska museets byggnader i landsorten har den gamla komministergården i Härkeberga länge varit i starkt behov av vissa reparationer och underhållsarbeten. Tack vare ett anslag av lotterimedel har det nu blivit möjligt att sätta denna ur kulturhistorisk synpunkt märkliga gårdsbebyggelse i stånd. Under årets sista månader har början gjorts med stallets väggar och tak, som voro i största behov av snabba åtgärder.

I Seglora kyrka har högmässogudstjänst varit anordnad varje söndag under året, varvid ett stort antal präster från Stockholm och även utifrån landet medverkat. Under sommarmånaderna har i samarbete med Stockholms Kyrkobroder hållits aftonböner. Vidare har kyrkan sammanlagt 125 gånger varit upplåten för vigslar.

Skansens klädkammare har under året bedrivit en omfattande uthyrningsverksamhet, varigenom den varit föreningar och sammanslutningar av olika slag behjälplig med dräkter till krönikespel, dräktparader o. d. Även till filminspelningar ha dräkter utlånats. Dräkter till Skansens folkdanslag, ringleksbarn, stugvakter och försäljerskor samt Barnens vaktparad ha reparerats och åtskilliga nyanskaffningar ha gjorts. De dräkter, som använts vid vissa program på Skansen ha även iordningsställts i Klädkammaren. Dessutom har ett tiotal dräkter uppsyttts och ett par folkdräkter inköpts. Klädkammaren har såsom gåvor emottagit dräkter och dräktdelar, huvudsakligen från 1800-talets senare del, vidare uniformer och uniformspersedlar samt en del rekvisita.

Föreståndare för den kulturhistoriska avdelningen ha varit intendenterna Gustafsson (allmogebyggnader) och Andrén (högreständsbbyggnader och hantverk). Amanuensen Sjöqvist har handlagt ärenden rörande stugornas inredning och till den 15 juni förestått Skansens klädkammare, amanuensen Tullander ärenden rörande Seglora kyrka. Fru Gunhild Edrén har sedan den 16 juni förestått Skansens klädkammare.

Naturhistoriska avdelningen. Av Skansens däggdjur ha följande arter fortplantat sig under året: isbjörn, brun björn, varg, vildsvin, älg, kronhjort, dovhjort, ren, fjällnöt, gotlandsruss, shetlandspionny, får och getter.

Ett par intressanta drag beträffande isbjörnen och dess fortplantning må här i korthet beröras. Skansens bestånd av isbjörn utgjordes före det senaste kriget av åtta djur, födda i polarområdet vintern 1932—33 och inköpta som ungdjur 1934. Parning iaktogs i april månad 1938, och i december samma år föddes en unge, således av en sexårig hona, som dessförinnan sedan spädd ålder hade levat tillsammans med hanar av sitt släkte. Det förefaller alltså troligt, att isbjörnen är fortplantningsduglig först vid denna ålder. Detta kan sammanställas med de rön om isbjörnens levnadssätt som inhämtats i polartrakterna av den danske biologen Alwin Pedersen. Han har konstaterat, att ungen eller ungarna följa modern under mycket lång

tid, ej mindre än fyra eller fem år, innan de söka andra isbjörnars sällskap. Det synes alltså normalt förhålla sig så att isbjörnhonan parar sig endast vart femte eller sjätte år. Isbjörnen är det kanske bästa exemplet på den genomgående regeln, att fortplantningen är sparsam hos sådana djurarter, som sakna naturliga fiender.

Under åren 1939 och 1940 föddes också isbjörningar, ävenledes på förvintern, i november månad. På grund av köttbristen under kriget måste Skansen sedan betydligt reducera sitt bestånd av isbjörnar; under de senare krigsåren fanns där ingen hane. Sedan en sådan förvärvats hösten 1945, skedde parning i april 1946, och den 17 november 1946 föddes två ungar. Här meddelade data ange fullt tydligt parnings- och dräktighetstiderna för isbjörn. De två isbjörningarna jämte modern ha utgjort djursamlingens förnämsta attraktion under det gångna året.

Bland fågelarterna har häckning förekommit hos häger, berguv, grågås, bläsgås, vitkindad gås, vigg samt tamgäss och påfåglar.

Djursamlingen har även riktats genom gåvor och inköp. Bland gåvorna må främst nämnas ett tiotal apor av olika arter, en ren och en knölsvan, bland inköpta djur två gotlandsruss, en utter, fem gråsälar samt ett antal änder av olika arter.

Den naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Fries. Under dennes tjänstledighet har vissa delar av året kommandörkapten Gustaf W:son Lillichöök vikarierat.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varje stjärnklar torsdagskväll varit tillgängligt för allmänheten. Förevisningar ha även andra kvällar anordnats bl. a. för skolungdom under ledning av kamrer Gustaf Lundgren.

Högtidligheter, fester och övriga programinslag. Under vintern var en skridskobana anlagd på Sollidsplatån där de flesta söndagar konståkningsuppvisningar och instruktion för allmänheten i konståkning ägde rum och där Skansens isprinsessa under stor publikanslutning korades den

2 februari. Bland övriga vinterarrangemang märktes Skansenloppet som gick den 9 februari med deltagande av Mora-Nisse och Nils Östensson samt de av Konsum i samarbete med Morgon-Tidningen och Fredrikshovs IF den 16 februari och 9 mars anordnade vintersportdagarna för hela familjen. Lappen Torkel Larsson med hustru bodde i lapplägret under februari och första delen av mars och bjöd på skjuts efter ren. Helikoptern demonstrerades och gjorde uppstigningar från Tingsvallen den 16 och 23 mars.

Säsongpremiären ägde rum lördagen den 25 april, då Solliden öppnades, Flottans musikkår började sina kvällskonserter och utedansen satte i gång, men Valborgsmässoaftonen var förstås den verkligt stora publikdagen. Den firades på sedvanligt sätt med studentsång och eldar. Nykterhetsfolket och de militära kamratföreningarna hade på Kristi Himmelfärdsdag sina respektive fester. Djurgårdsmässan förlade sina program till Skansen den 17 och 18 maj och Erica-marknaden pågick på Bollnästorget den 30 maj.

Den 1 och 2 juni ägde ett verkligt storevenemang rum, då en ensemble från La Scala, Milano, gästspelade på Sollidsestraden och stockholmarna hade tillfälle att under dirigenten L. Gardellis ledning stifta bekantskap med världsstjärnor som Lina Aimaro, Anna Surani och Mafalda Favero, samt sångarna Antonio Annaloro, Danilo Checchi, Mario Del Monaco, Cesare Siepi och Tito Gobbi, som blev Skansenpublikens förklarade favorit. Aftontidningen anordnade den 4 juni en filmfest, vid vilken filmtrofén "Charlié" utdelades. Medverkande voro Tollie Zellman, Mai Zetterling, Anders Henrikson, Gösta Kjellertz och Carl Ström samt filmstjärnan från operettfilmens dagar, Lilian Harvey. Svenska flaggens dag högtidlighölls med att Konsertföreningen under Sten Frykbergs ledning uppförde Verner von Heidenstams "Ett folk" till musik av Wilhelm Stenhammar. Solist var Sigurd Björling. Sångens dag hölls i år den 9 juni under medverkan av tusentalet sångare och dagen därpå var det årets studenters tur att komma till Skansen. "Målar-drottningen", utsedd genom en tävling i tidningen Expressen, kröntes i samband med ett festspel på Solliden den 21 juni och

därefter vidtog midsommarfirandet som gick i sedvanlig stil. Frälsningsarméns musikgudstjänst hölls den 30 juni och Catherine Bramwell-Booth var talare.

Amerikas nationaldag högtidlighölls den 4 juli, varvid amerikanske ministern och greve Folke Bernadotte talade. Härjedalens dag begicks den 6 juli. Såsom talare märktes författaren Johan Falkberget och landshövding Torsten Löfgren. Lisa Tunell sjöng och Algot Haquinius spelade och ett härjedalskt bröllop ägde rum i Seglora kyrka med ett ståtligt bröllopståg från Älvrosgården. Högmässan förrättades av komminister Erik Bruce, Vemdalen, och ovannämnda vigsel av kyrkoherde Gunnar Granberg, Funäsdalen.

L. M. Ericsson anordnade en Skansensöndag för sin personal den 10 augusti. Polisens dag ägde rum den 17 och Fackliga Centralorganisationens stora folkfest den 24 augusti, då statsrådet Gustav Möller var huvudtalare. Barnens dag förlade huvudpunkten av sina program till Skansen under dagarna 28—30 augusti, då Jussi Björling sjöng, en synkroniserad musiktävling mellan en dansk och en svensk jazzorkester anordnades och en frågesport London—Stockholm, ledd av Gösta Knutsson från London, ägde rum.

Frikyrkofolket samlades på Skansen den 7 september och den 8 september hade Stockholmsmusikernas festspel anordnat en stor militärkonsert på Solliden.

Förvinterns traditionella festdagar voro julmarknaden den 7 december och nyårsaftonen.

Tisdagarnas allsång stod Sven Lilja för och den kristna allsången på söndagskvällarna leddes av Martin Lidstam.

Musiktävlingarna på torsdagarna voro fortfarande mycket omtyckta av publiken och ledare för desamma ha varit först och främst Per Lindfors och dessutom Erik Berglund, Einar Haglund, Claes Livijn, Johannes Norrby, Kvartetten Synkopen, Sune Waldimir och Ivar Widner.

Gösta Knutsson ledde frågesporttävlingarna.

Fredagarna ha varit 25-öresdagar och den stående programpunkten dessa dagar var de populära "lekvallarna" med Knut Ringqvist som lekledare.

Hovkapellet och Konsertföreningens orkester ha liksom förr om åren givit ett flertal konserter. Dirigenter för Hovkapellet ha varit Nils Grevillius och Armas Järnefelt. Konsertföreningen dirigerades av Sten Frykberg, Carl Garaguly, L. Gardelli (Milano), Armas Järnefelt, Tor Mann, Teodors Reiters och Adolf Wiklund. Såsom solister ha medverkat Knut Almroth, Joel Berglund, Sigurd Björling, France Ellegaard, Anita Harrison, Ivar Johnsen, Hans Leygraf, Rolf Lännerholm, Aulikki Rautawaara, Hjördis Schymberg, Set Svanholm och såsom förut nämnts artister från La Scala i Milano. Dessutom har Anders de Wahl medverkat med en uppläsning och Akademiska kören och Radiokören med sång i samband med Konsertföreningens framförande av "Ett folk" och "Röster från Skansen".

Solistkonserter ha dessutom givits av Jussi Björling, Sigurd Björling, Karin Branzell, Henriette Guermant, Carl Axel Hallgren, Arne Hendriksen, Dora Lindgren, Sven Nilsson, Sven Olov Sandberg, Anna-Greta Söderholm, Bernhard Sönerstedt och Lisa Tunell.

Omväxlande och lättare program ha anordnats på onsdags- och lördagskvällarna, såsom balettaftnar arrangerade av Sven Tropp med Elly Holmberg, Cissi Olsson-Åhrberg och Ellen Rasch, framträdande av Povel Ramel och Brita Borg, konsert på två flyglar av Axel Pettersson och Stig Ribbing, "Frukostklubben" med Sigge Fürst, fyrverkerier m. m.

För övrigt ha nedanämnda artister uppträtt i olika program på Solliden: Sigvard Berg, Gösta Bäckelin, Einar Ekberg, Mary Hjelte, Nils Hultgren, Karl Kinch, Vera Kreuger, Adolf Niska, Hilde Nyblom, Christian Schröder, Erik Wilkman, Karin Ygberg och Pelle Ödman, som sjöng till luta på Bellmansdagen. Ett sällskap estniska operasolister framförde scener ur operan "Tosca".

Härovan icke nämnda sångköror och kvartetter, som medverkat under sommaren äro: Arbetets vänners sångkör, Helsingfors, Baptisternas sångkör, Bellmanskören, Björlingkvartetten, Dalakören, De Svenske, Finska järnvägsmannakören, Folkungakören, Godtemplarkörerna, Härjedalskören, KFUM-kören, Les compagnons de la Chanson, LME:s blandade kör,

Musikdirektör Ivar Widner har med innevarande år genom inträde i pensionsåldern lämnat Flottans musikkår.

Orphei Drängar, Roslagskören, Sangkoret Lerken, Oslo, Skansens koralkör, Stockholms damkör, Stockholms gosskör, Stockholms körförbund, Stockholms missionskörförbund, Stockholms studentsångareförbund, Svenska kristna maskören (Chicago) och Ålands sång- och musikförbund.

Flottans musikkår konserterade varje kväll under sommar-månaderna och varje söndag under vårsäsongen. Dirigenten, musikdirektör Ivar Widner, har i år avgått med pension, sedan han under 16 somrar på ett synnerligen förtjänstfullt sätt varit kårens ledare på Skansen.

Förutom Flottans musikkår ha följande orkestrar framträtt: AIK-orkestern, Avesta Jernverks musikkår, Simon Brehms orkester, Frälsningsarméns musikkårer, Gustafsbergs blåsorkester, Hemvärnets musikkår, Köpenhamns Jernbaneorkester, Svend Helberths orkester, Hälsingborgspolisens musikkår, Liv-

regementets till häst musikkår, LME-orkestern, Stockholms Befälsutbildningsförbunds musikkår, Stockholms Järnvägsmäns musikkår, Stockholms promenadorkester, Stockholms Spårvägsmäns musikkår, Stockholmspolisens musikkår, Sundbybergs musikkår, Svea Flygflottiljs musikkår, Svea Livgardes musikkår, Vaxholms kustartilleriregementes musikkår och Vänersborgs juniorernas musikkår.

Gymnastikuppvisningar ha anordnats och bland de trupper som framträtt märkas: Estniska gymnaster, Hermesflickorna, Isländska gymnaster, KFUM-gymnasterna, Småsofiorna, Stockholmsflickorna, Stockholms gymnastikförenings kvinnliga elittrupp och Stockholms gymnastikförenings manliga elittrupp.

Vid de olika gårdarna ha folklåtar, folkvisesång och landsmålsberättelser utförts av Skansens spelmän Bernhard Jansson, Axel Myrman och Theodor Olsson samt spelmännen Olof-Knut Ekwall, Småland, Algot Blomström, Hjort-Anders Olsson, Erik Klockar, Anton, Herbert och Karl Gustaf Jernberg, Dalarna, Sven Härdelin och Ester och Jon Erik Öst, Hälsingland; sångerskan Dagmar Hullström; landsmålsberättarna Danjel ve Korsgrinna, Delsbostintan och Holaveds Tilda.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn ha dagligen under sommarmånaderna visat svenska folkdanser och lekar. Dessutom ha ett danskt, ett estniskt och ett norskt folkdanslag givit uppvisningar.

Skasenteatern har liksom förra året varit upplåten åt produktionsledaren Lorens Marmstedt och redaktören Guido Valentin, vilka där givit "Det var en gång" av Holger Drachmann i bearbetning av Rune Lindström.

Till barnens underhållning ha bidragit Barnens egen teater, där under ledning av Sven Tropp givits "Herdinnan och sotaren", Barnens vaktparad, rid- och åkturerna från Gästgiveriet, riddurerna på elefanten, Kasperteatern samt karusellen. Lekskola har varit anordnad av fru Birgit Rönnblad.

I samarbete med Stockholms läns och stads hemslöjdsförening ha anordnats kurser i spånad, vävnad, växtfärgning samt tillverkning av julprydnader av halm.

Thore Ehrlings orkester med Eddie Mc Andrew's orkester

som vikarie har stått för den moderna dansmusiken och Dala-flickorna för gammaldansmusiken.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program ha i samråd med ekonomidirektör Scherling närmast svarat ekonomintendenten Holm, amanuensen Tullander, fröken Falk och kapten Gustaf Blomquist, som under sommarmånaderna tjänstgjort som inspektör på Skansen.

T y r e s ö

Slottet har som vanligt varit tillgängligt på söndagarna under sommaren och har detta år haft 2.714 besökare i själva byggnaden och 3.012 i parken. Åtskilliga reparationsarbeten ha utförts i slottets inre. Ytterligare ett rum, markisinnans sängkammare, har efter nödig restaurering kunnat öppnas för allmänheten. Som äldfru har tjänstgjort friherrinnan Märtha Lilliecreutz, f. Palmstierna, som ända sedan slottets öppnande för allmänheten år 1932 på ett synnerligen förtjänstfullt sätt svarat för den omedelbara vården av inventarierna och kontakten med allmänheten, men som nu på egen begäran erhållit avsked.

J u l i t a g å r d

Stora huset på herrgården samt Julita museum och skans ha hållits öppna för allmänheten dagligen under tiden 15 maj—30 september. Antalet besökande i Stora huset har uppgått till 18.800 och i Julita museum till 23.700 eller sammanlagt 42.500. Den gamla fattigstugan vid Nybble har likaledes hållits tillgänglig för besök under sommaren. De höga besökssiffrorna visa, att Julita nu blivit en turistort av rang.

Julita skans värdshus och gästhem har hållits öppet under tiden 1 maj—30 september.

Den manliga avdelningen av Sveriges kristliga gymnastik- och idrottsförbunds mellansvenska sektion höll sitt sedvanliga möte på Julita skans den 11—16 juni. Vidare anordnades den 16—27 juli två ungdomsläger för pojkar och flickor från Södermanland på initiativ av Strängnäs stifts kyrkliga ungdomsförbund.

Underhållsarbetena på godsets arrendegårdar och hyreslägenheter ha kunnat fortgå. Av större ombyggnader och reparationer kunna nämnas moderniseringen av en större lantarbetarbostad vid Berga, vilken inretts med två- och trerumslägenheter för fyra familjer, vidare ombyggnaden av skogsarbetarelägenheten Beatelund och slutligen uppförandet av två mindre ekonomibyggnader vid Norra Granlund.

Till bokhållare på gårdskontoret från den 1 oktober har utsetts förra förvaltaren vid Strömsholms ridskola, fanjunkare Carl Isén.

Nordiska museets representant på Julita gård har liksom förut varit intendenten Lagerquist. Skogsförvaltningen jämte översynen av arrendegårdarna har omhänderhafts av forstmästaren Axel Gustawsson, Gnesta.

Arkivet

En nyuppställning av Hazeliusarkivet har under året påbörjats och i samband härmed har magasinet utbyggt genom fortsatt entresolering.

Av gåvor kunna nämnas: ett album med fotografier från restaurang Fenix i Uppsala, från direktör Henrik Svanfeldt, Uppsala; en samling brev 1862—82 från Artur Hazelius till medlemmar av familjen Topsøe, från højesteretsdommer V. Topsøe-Jensen, Gentofte; två brev från August Strindberg 1892, från fröken Anna Rudbeck, Stockholm; Gurli Linders samlingar av manuskript, broschyrer och tidningsklipp rörande reformdräkten, från bibliotekskonsulent Greta Linder, Stockholm.

Ett betydelsefullt förvärv har skett genom inköpet av Karl-Erik Forsslunds brevsamling. Av övriga inköp kan nämnas en samling på omkring 200 fotografiska negativ från restaurang Rullan i Uppsala.

Rörande Etnologiska undersökningens och Högreständsavdelningens undersökningars arkiv hänvisas till redogörelse under rubriken Fältarbeten.

Bland lapska arkivets nyförvärv märkas förutom fältunder-

sökningarnas material konstnären Folke Hovings bildoriginal till Hampus H:son Huldts "Mönsterbok för lapsk hemslöjd" (Hälsingborg 1920), överlämnade såsom gåva av författaren, samt en originalteckning av Johan Tirén såsom gåva från Skid- och Friluftsförbundet.

Som arkivarie har tjänstgjort förste amanuensen Lundwall. För olika avdelningar inom arkivet ha svarat: för bildarkivet och fotoateljén amanuensen Liedgren, för Etnologiska undersökningens arkiv intendenten Granlund och för lapska arkivet intendenten Mancker.

Inom arkivet ha under delar av året vidare tjänstgjort förra amanuensen Stridsberg, fru Anna Berndt och fil. dr Pär Olsén.

Biblioteket

Museets bibliotek begagnas icke blott av museets egna tjänstemän utan också av forskare utanför museet och av högskolestuderande, främst inom de etnologiska och konsthistoriska ämnesområdena. Ett mått på de tjänster biblioteket på detta sätt lämnar forskningen utgör siffran för utlåningen. Liksom året förut kan biblioteket redovisa omkring 5.000 hemlån, motsvarande närmare 6.000 volymer, förutom ca 2.000 till begagnande i bibliotekets lokaler framtagna böcker och häften.

En viktig del av bibliotekets verksamhet utgör utväxlingen av vetenskapliga publikationer med in- och utländska museer, bibliotek och lärda sällskap. På samma gång som härigenom kunskap sprides om museets vetenskapliga verksamhet, får biblioteket i utbyte ett ovärderligt tillskott av särskilt tidskriftslitteratur på de områden, som odlas av den till museet knutna forskningen. Efter vapenstilleståndet ha småningom dessa förbindelser med utlandet kunnat återknytas, men det är ännu lång väg kvar, innan de kunna sägas vara återställda i fredsmässig omfattning. Till väsentlig del sammanhänger detta med förhållandena i det ockuperade Tyskland. Å andra sidan ha nya förbindelser kunnat knytas med USA, där det stigande intresset för den europeiska folkkultur, som bevarats hos immigranternas ättlingar, naturligt förmäler sig med en önskan att bättre lära

känna den europeiska folklivsforskningen. Den litteratur, som förvärvats under året genom gåvor och byte på ovan antytt sätt, utgör omkring 15 hyllmeter; genom köp ha dessutom förvärvats 14 hyllmeter.

Biblioteket har under året föreståtts av intendenten Jansson i egenskap av bibliotekarie med biträde av amanuensen Stridsberg (till utgången av april, då hon med pension lämnade sin befattning) och fru Forss. Som extra arbetskrafter ha tjänstgjort amanuensen fil. kand. Margareta Åkesson, f. Larson, som den 1 juli lämnade sin befattning för att tillträda annan bibliotekstjänst, fru Solveig Palmé, f. Löthgren, (åtta månader) samt från den 1 september fil. kand. Karin Ehrnberg, f. Hallström.

Undervisningsavdelningen

Under söndagarna på hösten och våren ha olika tjänstemän lett vandringar på Skansen, vari ingått demonstrationer av byggnader och djurliv. Speciella visningar för undervisningsanstalter, korporationer, militärförband m. fl. ha ägt rum såväl på Skansen som i museet. Den ordinarie undervisningen för 5 och 6 klasserna ur Stockholms folkskolor har bedrivits i likhet med föregående år. Museilektorn har även detta år företrätt olika museer vid samarbetet med Stockholms Folkskoledirektion rörande den organiserade undervisningen vid stockholmsmuseerna. Under sommaren har i samarbete med Svenska Turistföreningen och Stockholms skolresetjänst ordnats med omhändertagande och vägledning av landsortens skolresebarn inom museet och på Skansen. Antalet skolresegrupper har under 1947 tagit så stor omfattning att undervisningsavdelningens personal under sommarmånaderna skulle behöva utökas ännu mera för att effektivt kunna tillgodose samtliga landsortsgrupper. Museilektorn har under året fungerat som lärare vid en guidekurs som anordnats i samarbete med Kursverksamheten vid Stockholms högskola.

Undervisningsavdelningen har handhaft bokförsäljningen samt samarbetet med bibliotek, bildningsväsende och folkrörelser i denna fråga.

Angående den av avdelningen anordnade folkuniversitetskursen, se ovan s. 209.

Undervisningsavdelningen har under året föreståtts av intendenten Rehnberg i egenskap av museilektor. Vid avdelningen ha arbetat fil. stud. Björn Hallerdt, fil. stud. Lena Hellquist, fil. kand. Ernst Folke Lindberg, teckningsläraren fil. kand. Ingemar Tunander samt som biträden vid demonstrationer och lektioner fil. kand. Gudrun Ekstrand, fil. kand. Kersti Wallér-Holmquist och fru Solveig Palmé. För omhändertagande av landsortens skolbesök under sommaren ha ett 20-tal tillfälliga krafter anlitats, huvudsakligen studerande vid Stockholms högskolor. Vid undervisningsavdelningens bokförmedling ha arbetat fru Anita Lindhé, f. Sundman, samt fr. o. m. den 1 oktober fru Maggie Rosén, f. Ardell.

Professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Institutet för folklivsforskning

Professor Erixon, innehavare av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, har intill den 30 juni 1947 fullgjort undervisning och examination såsom för en ordinarie lärostol i "nordisk etnologi" vid Stockholms högskola. I samband med ämnets upptagande vid statsuniversiteten har professurens ämnesbeteckning "nordisk och jämförande folklivsforskning" godkänts av statsmakterna. Samtidigt har en utvidgning av professurens verksamhetsområde skett, så att detsamma numera även omfattar de andliga folkminnena.

Professor Erixon har under vårterminen 1947 föreläst om "Den svenska byn och dess bebyggelse" och under höstterminen 1947 om "Kulturtraditionen och nybildningen". Han har därjämte hållit seminarieövningar över valda ämnen inom professurens ram och vid flera tillfällen lett demonstrationer i museet och på Skansen. Under vårterminen har professor K. Rob. V. Wikman från Åbo gästföreläst, först om "Bondefamiljens sociala funktioner" och därefter om "Rit och tro".

Under vårterminen har intendenten fil. lic. Albert Eskeröd

disputerat för doktorsgraden med en avhandling om "Årets äring" och amanuensen fil. lic. Anna-Maja Nylén med en avhandling om "Folkligt dräktskick i V. Vingåker och Österåker".

Till professuren är knutet Nordiska museets institut för folklivsforskning i samarbete med Stockholms högskola. Detta har genom Stockholms högskola åtnjutit lotterimedel, från årets början till den 31 augusti som fortsättning av föregående år beviljat anslag och därefter ett nytt anslag, avsett att räcka till den 31 augusti 1948. Med hjälp härav har en del av institutets personal kunnat avlönas och vissa resor och expenser bestridas. I övrigt ha medel för sådana ändamål erhållits från Samfundet för svensk folklivsforskning.

Arbetet inom institutet har varit inriktat på forskningar rörande framförallt bebyggelse och bostadsskick, sociala förhållanden, näringsliv och vissa arter av folktraditioner. Undersökningar ha bedrivits som fältarbeten under resor i Uppland, Södermanland, Närke, Västergötland, Värmland, Östergötland, Gästrikland och Jämtland. Det inre arbetet i institutet har till största delen bedrivits genom korrespondens med ortsmiddelare, utarbetning av insamlat material, excerpering, registrering samt uppgörande av översikter och utbredningskartor.

Under året har bokverket "Svensk byggnadskultur, studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia" utkommit som introduktion till den serie vetenskapliga utredningar rörande detta ämne, som förberedes inom institutet. Den av institutets föreståndare redigerade tidskriften Folk-Liv har under året utkommit med såväl årgång 1945 som 1946.

Inom institutet ha följande medarbetare varit verksamma: professor K. Straubergs, professor Gustav Ränk, amanuenserna fil. kand. Anders Nyman, fil. mag. Eerik Laid, fru Margit Stoye, fröken Lisa Löfman, fil. kand. Juozas Lingis, fil. mag. Ilmar Talve samt herr Sigvard Dahl. Inom institutet har fil. dr Sven Ljung drivit eget forskningsarbete men vid behov bistått institutet med utredningar. Amanuensen Andemar vid Nordiska museet har haft sitt arbete förlagt till institutet. Bland

gästföreläsare i institutet märkas docenten K. Vilkuna från Helsingfors, professor Béla Gunda från Cluj och dr Georg Györfly från Budapest, samt bland institutets medarbetare professorerna Straubergs och Ränk.

Samfundets för svensk folklivsforskning styrelse har under året bestått av f. d. landskamreraren J. G. Löwgren, professor Sigurd Erixon, bankdirektör R. Hambraeus, ingenjör Selim Karlebo och direktör Sven Lind.

Utställningar

Den första utställningen i museets nyinredda sal för tillfälliga utställningar ägnades åt "Stockholmsilver genom fyra sekler". Den invigdes högtidligt den 6 maj i närvaro av Kronprins Gustaf Adolf och Prins Eugen och hölls öppen tills i slutet av augusti. I åtskilliga städer ha på senare år liknande utställningar anordnats. Äldre tiders silverproduktion har sålunda inventerats och utställts bl. a. i Arboga, Kristianstad, Jönköping, Linköping och Örebro. För stockholmsilverets vidkommande kunde någon egentlig inventering av material i enskild och offentlig ägo inte komma ifråga på grund av den stora mängd föremål som det här rör sig om. Stockholmsmästarna ha alltid intagit en kvantitativt dominerande plats bland Sveriges guldsmeder och utställningen visade altså ett begränsat antal pjäser, tillverkade i Stockholm och valda efter sin kvalitet. Inalles utställdes omkring 500 föremål och utställningen kunde glädja sig åt ett mycket stort intresse från allmänhetens sida.

I samband med silverutställningen anordnades en rådfrågningsbyrå, där allmänheten fick lämna in silverpjäser för bedömning och bestämning av ålder och härkomst. Denna "stämpeltjänst" slog synnerligen väl ut och utökade väsentligt museets material av stämpelavbildningar för den nya upplaga av Gustaf Upmarks Guld- och silversmeder i Sverige, som är under förberedelse.

Till Stockholms Stads Hantverksförenings 100-årsjubileum, som firades den 7—8 november 1947, ordnade museet en utställning kallad "100 års hantverk i Stockholm", som öppnades

den 7 november i närvaro av Prins Bertil. Ecklesiastikministern statsrådet Josef Weijne höll invigningstalet. Denna utställning kommer — liksom Hantverksföreningens ståtliga jubileumsgåva till museet — att närmare behandlas i nästa årgång av Fataburen.

I Skansens stora utställningshall har under året på grund av tidsläget ingen större utställning kunnat ordnas. Vid enstaka tillfällen ha dock smärre utställningar arrangerats, nämligen en om Härjedalen i konsten i samband med Härjedalens dag på Skansen, en om frikyrklig missionsverksamhet och slutligen en om L. M. Ericsson i samband med denna firmas "Skansendag" för sin personal.

I det med Skansenhallen sammanbyggda stora skyltfönstret har under sommaren Nordiska kompaniet anordnat smärre utställningar över Badmodet förr och nu samt över Heminredningstextilier, varvid Nordiska museet biträtt med föremål belysande den historiska bakgrunden.

Den ovanför rulltrappan belägna Trapphallen, i vilken Svenska Slöjdföreningen och Skansen gemensamt driva utställningsverksamhet, har under vintern och våren hyst en av museet ordnad utställning "Hattelegansen under 150 år", som på försommaren avlöstes av en utställning om modern lädertillverkning. Här visades på ett synnerligen smakfullt och tilltalande sätt vårt lands höga nivå på garveriets, skottillverkningens och lädervaruförframställningens område, där särskilt skoavdelningen tilldrog sig publikens intresse. Denna utställning avlöstes hösten 1947 av en utställning Träsnide ur Nordiska museets samlingar.

Fäl tar bet en

Nordiska museets fältarbeten ha varit fördelade på två avdelningar, Etnologiska undersökningen samt Högreständsavdelningens undersökningar.

Genom Etnologiska undersökningen ha följande arbeten utförts. Förste intendenten Berg reste under en vecka i juli i Västmanlands och Närke bergslag och har dessutom företagit kortare besök på olika platser i Sörmland och Uppland. Bl. a. undersöktes härvid i Lunda socken i Uppland

bebyggelsen på det projekterade flygfältet i Halmsjön. Med anslag från Humanistiska fonden har intendenten Granlund fortsatt sina undersökningar i Övertorneå socken. Medarbetare ha varit artisten Olle Homman och fru Ingalill Granlund. I likhet med föregående år har undersökningen på det finsktalande området skett i samarbete med finska forskare, nämligen docenten Kustaa Vilkuna och fil. dr R. E. Nirvi från Helsingfors. Ifråga om lax- och sikfisket utsträcktes undersökningarna till att omfatta även Kemi älvdal i Finland. I Osmundsberg i Boda socken i Dalarna har en större undersökning inletts med bidrag från Stora Kopparbergs Bergsslags AB. Utom intendenten Granlund och hans två ovannämnda medarbetare ha i undersökningen deltagit fil. stud. Lena Hellquist, fil. stud. Björn Hallerdt och fil. lic. Gunnar Hobroh. En kortare tid arbetade i denna socken intendenterna von Schoultz och Nylén samt amanuensen Strömberg. De sistnämndas resa till Härjedalen (sid. 224) resulterade även i uppteckningar och fotografier. I Osmundsberg gjorde fil. dr F. Hedblom och fil. kand. Th. Tannerhagen grammofonupptagningar av texter och folkmusik. Med anslag från Vattenfallsstyrelsen arbetade förste intendenten Eskeröd en månad inom Kultsjöns och Vojmsjöns vattenområden, delvis med biträde av captain Caoimhim O'Danachair från Dublin. Under Eskeröds ledning har folkskolärare Nils J. Nilsson under två månader fotograferat fiske och båtar inom Mönsterås och Misterhults skärgårdar. Dessa undersökningar ha skett i samarbete med och med bidrag från Kalmar museum. I samarbete med Roslagens fornminnes- och hembygdsförening i Norrtälje har likaledes under Eskeröds ledning fil. lic. G. Hobroh arbetat i Roslagskulla socken i Uppland. Med bidrag från Dalslands hembygdsförbund har intendenten von Schoultz och artisten Homman inventerat allmogebebyggelsen i ett antal socknar i östra Dalsland, närmast Valbo härad. Den förra året inledda inventeringen av kulturhistoriska byggnader i Stockholms län närmast med tanke på de byggnader, som kunna tänkas bli föremål för en eventuell registrering såsom kulturminnesmärken, har under året avslutats. Arbetet har utförts av fil. kand. Ingemar Tunander och fil. kand. Bo Lagercrantz

med bidrag från Humanistiska fonden. I Uppland har dessutom gjorts en del smärre undersökningar såsom av fiskläget och hamnen Fågelsundet i Österlövsta socken (fil. stud. Lena Hellquist). Intendenten Manker har fortsatt inventeringen av lappsk kultur i Jukkasjärvi socken, Rautasvuoma lappby samt i Tärna socken, Vapstens lappby. Undersökningarna av Stockholms stads folkminnen, som sedan flera år skett i samarbete med Stockholms stadsmuseum och med bidrag härifrån, ha under året utförts av assistent Tillhagen. Assistent Tillhagens undersökningar av zigenare i Stockholm ha även innevarande år bedrivits med anslag från Längmanska fonden. Under året ha museets estlandssvenska undersökningar, som bedrivs med bidrag från Kungl. Gustav Adolfsakademien, utförts av fil. mag. Helmut Hagar.

Av Etnologiska undersökningens orsmeddelare utgör den fasta orsmeddelarestaben 266 personer. Av dessa ha 190 med ledning av Nordiska museets frågelistor insänt bidrag under året. Utarbetning av det under resorna och genom orsmeddelarna insamlade materialet har pågått i den mån detta varit möjligt. Under året ha inkommit 2.800 accessioner omfattande 16.674 sidor text, 978 teckningar, 4.497 fotografier samt 117 melodiuppteckningar. Följande nya frågelistor ha utarbetats: Landsbygdens repslageri; Kalkbränning; Getavel; Hästen; Herrhatten; Finrum; Prestaver; Hummel; Att gå med stjärnan. En förteckning över samtliga från museet utgivna frågelistor har utgivits i bokform. Två pristävlingar ha under året utlysts i tidningen Skogsindustriarbetaren och tidningen Lantarbetaren. Av den stencilerade tidskriften "Meddelanden från Etnologiska undersökningen" ha utkommit fem nummer, som utdelats i första hand bland orsmeddelarna.

Under föreståndarskap av förste intendenten Berg ha vid Etnologiska undersökningen under året arbetat intendenten Granlund, museilektor Rehnberg, konstnären Homman och kanslibiträdet Hullström.

Högreståndsavdelningens undersökningar ha även i år främst varit inriktade på byggnadshistorisk inven-

tering av svenska städer. Sålunda har den under föregående år påbörjade undersökningen i Norrköping utökats med ett tjugotal gårdar och i Västerås har till resultatet av tidigare somrars arbete lagts en fullständig inventering av Kyrkbackens egenartade och sällsynt homogena bebyggelse. Liksom tidigare har stadsfullmäktige i de bägge städerna beviljat anslag och samarbete ägt rum med landsantikvarien Sven Drakenberg i Västerås och stadsarkitekten Kurt von Schmalensee i Norrköping. På samma sätt har med kommunalt anslag och i samarbete med landsantikvarien i Norrbottens län Hans Beskow en byggnadshistorisk undersökning av ett tiotal gårdar i Luleå med beskrivning, fotografering och uppmätning av den äldre bebyggelsen påbörjats.

Den preliminära undersökningen av Dalarö har fortsatt med uppteckningar samt beskrivning och uppmätning av fem äldre hantverkargårdar och boställen.

Den fullständiga uppmätningen av Drottningholms slott har fullföljts i samarbete med Kungl. Byggnadsstyrelsen.

Genom förnyat anslag från Humanistiska fonden har snabbinventeringen av Stockholms län i år kunnat slutföras, så att nu även länets sörmländska del undersökts, varom mer ovan under Etnologiska undersökningen.

En bygdeundersökning av Angarns socken i Uppland har genomförts. Den har bestått av traditionsuppteckning och fotografering samt uppmätning av ett mindre antal byggnader.

Uppmätning och beskrivning av den äldre bebyggelsen på Bogesunds ägor har påbörjats i samarbete med Kungl. Domänstyrelsen, som förbereder stora förändringar på godset.

Undersökningen av landets replagerier, till vilka medel ställts till förfogande genom AB Wahlbecks Fabriker i Linköping, har fortsatt och berört samtliga tidigare icke undersökta bevarade verkstäder i hela landet.

Undersökningarna ha letts av intendenten Hellner, fast anställd ritare har varit ingenjör Rosén. Vid avdelningen har tjänstgjort amanuensen Stjernswärd, och dessutom ha deltagit fil. kand. Bo Lagercrantz, fil. kand. Ingemar Tunander, ingenjörerna Bror Rydell och Arne Wettergren samt ritarna Hans

Johansson och Erik Karlström. Repslageriundersökningen har utförts av fil. dr Pär Olsén och fil. kand. Allan Nilson.

Av kulturhistorisk film har under året endast upptagits en kortare film i 16 mm över brödbakning på öppen häll i Vilhelmina socken i Lappland.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under 1947 ha till museet överlämnats följande anslag, gåvor och donationer.

Statens anslag till avlöningar utgick för budgetåret 1947/48 med 225.000 kronor; till undersökningar av äldre svensk folklitteratur och folktradition beviljades liksom före kriget 50.000 kronor, vilket innebar en höjning i jämförelse med föregående år med 10.000 kronor. Det sammanlagda statsanslaget utgjorde sålunda 275.000 kronor.

Stockholms stad har till Skansen lämnat 55.000 kronor i grundanslag i likhet med föregående år och 25.000 kronor som bidrag till kostnaderna för stråkorkestermusik under sommaren, vilket innebär en höjning i jämförelse med föregående år av 5.000 kronor. Anslagshöjningen skulle användas till reglering av orkestermedlemmarnas löner.

I testamente efter framlidna änkefru Agnes Maria Bäckström,¹ hade förordnats, att viss del av hennes kvarlåtenskap skulle bilda en av Sundsvalls enskilda bank förvaltat fond, benämnd Byggmästare A. G. Jansons fond, vars avkastning skulle ställas till Skansens förfogande. Det fonderade beloppet uppgick till kronor 96.181:75.

Till bestridande av kostnaderna för restaurering av byggnader å Härkeberga gamla komministergård har Kungl. Maj:t beviljat museet ett anslag från lotterimedelsfonden å högst 27.500 kronor.

För en etnologisk undersökning av Osmundsbergs by, Boda

¹ I de fall där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn, är densamma Stockholm.

socken, Dalarna, har Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag, Falun, anslagit 9.500 kronor.

Till Ida och Wilhelm Möllers fond för Skansens underhåll, utvidgning och förskönande har 1947 från fastighetsförvaltningen inbetalats ytterligare kronor 12.350:79, utgörande museet tillkommande andel i 1946 års vinst.

I enlighet med förut avgivna skriftliga förbindelser för förvärv av fastigheten Novilla å Djurgården ha följande bidrag lämnats: Försäkringsaktiebolaget Skandia och Stockholmsdistriktets allmänna restaurangaktiebolag² vardera 2.000 kronor, samt direktör Axel Sifvert och Stockholms Kolimport Aktiebolag² vardera 1.000 kronor.

Fröken Elisabeth Dahl, Holmdals-Bergerud, har skänkt 100 kronor till Seglora kyrka.

Kapten Thore Virgin, Bjärnum, har förbundit sig att till Nordiska museet under vartdera av åren 1947—49 överlämna 5.000 kronor, alltså sammanlagt 15.000 kronor, avsedda att jämte andra härför tillgängliga medel möjliggöra en publicering av hovbokbindare Arvid Hedbergs samlingar till belysande av det svenska bokbandets historia.

Med anledning av 100-årsdagen av hans faders ingenjören Oscar Hirsch födelse, har ingenjören Axel Hirsch överlämnat en gåva å 15.000 kronor. Efter samråd med donator har beslutats, att beloppet skall användas till uppförandet av en gammal krukmakarverkstad på Skansen.

Från Humanistiska fonden har museet till slutförande av undersökningar av Tornedalens äldre folkliga kultur erhållit 4.000 kronor samt till fortsatt inventering av profana byggnadsminnesmärken på landsbygden i Stockholms län 7.000 kronor.

Samfundet Nordiska museets vänner har sedan årsmötet 1946 följande styrelse: ordförande envoyén Axel Wallenberg; vice ordförande herr Lennart Bernadotte; skattmästare disponenten Nils Westerdahl; sekreterare Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom; övriga ledamöter grevinnan Siri Oxenstierna f. Wallenberg, samt riks-

² Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

antikvarien Sigurd Curman och byggnadsingenjören Oscar Hegert, de båda sistnämnda som suppleanter. Inköpsnämnden har utgjorts av envoyén Axel Wallenberg, direktören Ivan Traugott, herr Lennart Bernadotte och professor Andreas Lindblom. Samfundets medlemsantal utgjorde den 1 januari 1947 188 personer, av vilka 116 ständiga och 72 årligen betalande. Utom de värdefulla gåvor som Vännerna överlämnat och som bestritts av Samfundets ordinarie inkomster, har kammarherren greve C. R. von Essen skänkt 3.000 kronor att användas till inköp av det på s. 229 omnämnda teköket.

Under året har Samfundets mångåriga ledamot major Alf A. Amundson till Vännerna överlämnat en gåva av 25.000 kronor, för vilken Samfundet stannar i stor tacksamhetsskuld.

M e d a l j e r. Medaljen För hembygdsvårdande gärning har tilldelats författaren Pehr Johnsson, Broby, och herr Albin Rylander, Biskopskulla. Artur Hazeliusmedaljen i guld har under året överlämnats till häradshövding Knut Dahlberg, samma medalj i silver till disponenten Knut Ringqvist och i brons till hemmansägaren Carl Bengtsson, Skottorp, fröken Hilma Hansson, Torrskog, handlanden K. A. Larson, Lagan, och skolmästaren Gustaf Sahlström, Åsbro.

B e s ö k m. m. För Skansen var besökssiffran under hela året 1947 2.217.918 mot 2.031.783 för år 1946. Motsvarande siffror för Nordiska museet voro 98.736 mot 86.429 under 1946.

Skansenföreningens (Samfundets för Nordiska museets främjande) medlemsantal utgjorde den 31 oktober 11.358.

Museets samlingar ha ökats med ca 1.500 inventarieförda föremål.

P u b l i k a t i o n e r. Från museet ha utgivits Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok; Nordiska museets Handlingar 26: Årets äring. Etnologiska studier i skördens och julens tro och sed, av Albert Eskeröd; Nordiska museets Handlingar 27: Folkligt dräktskick i Västra Vingåker och Österåker, av Anna-Maja Nylén; Statarminnen; Svecia antiquas tecknare, med text av Sigurd Wallin; Svensk kultur i böcker från Nordiska museet (bokkatalog); Forskarna bland folket, av Mats

Rehnberg; Förteckning över Nordiska museets frågelistor; Vägledning genom Nordiska museets samlingar, ny upplaga; Guide through Nordiska museet; Julita, kort historik och vägledning; Skansen, Buildings and animals. A short Guide for Visitors; Skansen, program (19 nummer); Meddelanden från Etnologiska undersökningen 59—63 (stencilerade).

Museets tjänstemän ha under 1947 publicerat följande:

Styresmannen professor Lindblom: Ur 1300-talets bildvärld, i Svenska Turistföreningens årsskrift; Vid Ungdomsringens 25-årsjubileum i Nordiska museet den 6 juli 1946, i Fataburen; recensioner i Nordisk tidskrift och Biblioteksbladet; redigerat (tillsammans med G. Berg och E. Andrén) Fataburen.

Förste intendenten Berg: Bondeliv i helg och söcken, i Svenska Turistföreningens årsskrift; Med jaktspjut och bössa, i Det glada Sverige; En antikvitetsamling på Ervalla gård, i Från Bergslag och bondebygd; recensioner i Rig; meddelande i Svenska museer 1946; redigerat (tillsammans med styresmannen och E. Andrén) Fataburen och (tillsammans med G. v. Schoultz) Rig; deltagit i redigerandet av Det glada Sverige.

Förste intendenten Fries: Kilsbergens bäverflod, i Natur i Närke; artiklar och recensioner i Sveriges Natur och Svenska Turistföreningens tidning.

Förste intendenten Eskeröd: Årets äring. Etnologiska studier i skördens och julens tro och sed, Nordiska museets handlingar 26 (akademisk avhandling); Julhalmen och fruktbarhetsteorierna, i Rig; Ekstock och kyrkbåt, i Svensk bygd och folkkultur.

Professor Sigurd Erixon: Svensk byggnadskultur, studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia; Stockholms sumpfiskare och fiskköpare, Brottmålen som källa vid etnologisk karakterisering samt Ur förarbetena till Atlas över svensk folkkultur, utförda vid Institutet för folklivsforskning, 1—2, i Folk-Liv 1946; Folklig bebyggelse och byggnadskultur [i Njudung], i Meddelanden från Norra Smålands fornminnes- och Jönköpings läns hembygdsförbund; Intresset för bostadsinredning och möbelkultur, Hembygdsföreningarna i Mellansverige, Utställningarna, Byggnadsskicket, Hembygdsrörelsen i Väster- och Östergötland, Småland, Bohuslän samt

på Öland och Gotland (tillsammans med lektor Juozas Lingis), Hembygdsrörelsen i Halland, Skåne och Blekinge, Nordiska museet och Skansen, samt Hembygdsrörelsen, en sammanfattning och översikt, samtliga i Svensk bygd och folkkultur; redigerat (tillsammans med Å. Campbell) Svensk bygd och folkkultur i samling, forskning och vård, del II—IV; redigerat Folk-Liv samt samlingsverket Nordisk Kultur.

Intendenten Manker: Lapparna som slöjdare, i Hemslöjden; Lapparna som konstnärer, i Primitiv konst; Lapparna i Jämtlands län, i Hembygdsböckerna: Jämtland—Härjedalen; The study and preservation of the ancient Lapp culture: Sweden's contribution since 1939, i Man; The Lapps, i American Junior Red Cross News; En norrbottenslapp som skidmakare, i På skidor; De svenska fjälllapparna, STF:s handböcker om det svenska fjället, 4.

Intendenten Hellner: Svenska möbler; De högre stånden, i Svensk bygd och folkkultur.

Intendenten Granlund: Sjöfart, skepp och båtar hos Olaus Magnus, i Sjöhistorisk årsbok; Det 8:de nordiske folkelivs- och folkeminneforsarmöte i Oslo 1946; recension i Rig.

Bibliotekarien Jansson: Byskollärare i en bergslagsbygd, i Fataburen; Runstavsproblem, i Rig; Samuel Owen, i Fagersta Forum; Våra runstavar, i Utlandssvenskarna; recensioner i Rig.

Intendenten Rehnberg: Guide through Nordiska museet; Beväringssminnen (med förord av Vilhelm Moberg); Forskarna bland folket, i Fataburen; Från svärdsdans till menuett, i Det glada Sverige; Kulturhistoriska kommentarer, i Statarminnen; Den organiserade skolundervisningen vid stockholmsmuseerna, Amerikanska museikurser, Hattmodet under 150 år, Kartografiska rariteter, Från Nordamerikas indianer, Minnesutställning över Konst- och Industriutställningen i Stockholm 1897, i Svenska museer; Förindustriella sågar, i Skogsindustriarbetaren; Statarnas diktare, i Studiekamraten; Swedes at leisure, i Sweden past and present; redigerat Vägledning genom Nordiska museets samlingar (13:e omarbetade upplagan), Statarminnen, Svenska museer, Meddelanden från Etnologiska un-

dersökningen; artiklar i Svensk Uppslagsbok; artiklar och recensioner i Biblioteksbladet, Studiekamraten, Jordbruksjournalen, Skogsindustriarbetaren, Lantarbetaren, Svenska museer, Meddelanden från Etnologiska undersökningen.

Intendenten von Schoultz: Folklivsskildringar i gamla läkar-rapporter, i Fataburen; artiklar och recensioner i Rig och Svenska museer; redigerat (tillsammans med G. Berg) Rig.

Intendenten Andrén: Svenskt silver; Skansen, Buildings and animals. A short Guide for Visitors; artiklar i Bonniers konversationslexikon och recensioner i Rig; redigerat (tillsammans med styresmannen och G. Berg) Fataburen.

Intendenten Lagerquist: Julita gård i Södermanland, i Svensk bygd och folkkultur; utarbetat på grundval av en äldre vägledning Julita, kort historik och vägledning; Ett människoöde, i Utlandssvenskarna; Stilplanscher 1—4, i Meddelanden från Sveriges möbelhandlares centralförbund; recensioner i Svenska Hem, Form, Rig, Konsthistorisk tidskrift; redigerat ny upplaga av Elis Sidenbladh, Urmakare i Sverige under äldre tider.

Intendenten Bengtsson: Hantverket i samling och forskning, i Svensk bygd och folkkultur; artiklar och recensioner i Grafiskt Forum, Hantverk och Småindustri, Svensk guldsmedstidning.

Intendenten Nylén: Dräktskicket, i Svensk bygd och folkkultur; Folkligt dräktskick i Västra Vingåker och Österåker, Nordiska museets handlingar nr 27 (akademisk avhandling).

Förste amanuensen Bannbers: Valborgsmässa i Floda, i Fataburen; artiklar i Bonniers konversationslexikon; medarbetat i Lars Levanders Övre Dalarnes bondekultur 3. Hem och hemarbete.

T. f. arkivarien Lundwall: Ett sörmländskt bondbröllop, i Fataburen; Några notiser om väggurmakeriet i Stjärnsund, i Svensk urmakeritidning.

Amanuensen Hazelius-Berg: Obeständig och "klädd" dräkt. Några notiser om festdräktens utveckling från 1700—1850, i Det glada Sverige; artiklar i Bonniers Konversationslexikon.

Assistenten Tillhagen: Taikon berättar. En samling zigenarsagor med inledning och kommentar; A Swedish Gypsy investi-

gation, i Journal of the Gypsy lore Society; Barnleksaker och Från bollspel till kortspel, i Det glada Sverige; artiklar i Svenskt jaktlexikon.

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet föreståtts av förste intendenten Berg i egenskap av sekreterare; kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit fil. kand. Kerstin Larson och fröken Ulla Beer samt under en del av året fröken Petréa Pålsson. Registreringsavdelningen har omhändertagits av förste amanuensen Bannbers.

Den ekonomiska förvaltningen har skötts av ekonomidirektör Scherling med biträde av ekonomiintendenten Holm.

Räkenskapskontoret har föreståtts av kamrer Hegnell. Vid detsamma ha dessutom arbetat kamrer Gunnar Malmberg, herr Alvar Nyblin, fru Holmberg, fru Käll, fru Kihlskog och fru Solberg, samt fru Wahlgren och fru Westborg under en del av året. Kamrer Malmberg avgick på egen begäran den 30 sept. efter 12 års synnerligen väl vitsordad tjänstgöring. Årskorts-expeditionen har föreståtts av fröken Runeborg med biträde av fröken Gunvor Staberg sedan den 11 aug. Programredaktionen och reklamavdelningen ha föreståtts av direktör Scherling med biträde av amanuensen Tullander och fröken Falk.

Museets nämnd har under året utgjorts av förre riksantikvarien Sigurd Curman, ordförande, 1926;¹ professor Andreas Lindblom, styresman, 1929; professor Sven Tunberg, andre ordförande, 1930; hovrättspresidenten Arthur Lindhagen, 1934; häradshövding Knut Dahlberg, delegerad för finansförvaltningen, 1935; förste folkskolinspektör Bror Jonzon, 1935; samt hovrättsrådet Johan Nordenfalk, 1943. Häradshövding Dahlberg lämnade den 23 maj stadgeenligt sitt uppdrag som ledamot av nämnden, då han denna dag fyllde 70 år.

När häradshövding Dahlberg år 1935 inträdde som medlem i nämnden, förelåg trängande behov att anpassa museets år 1880 antagna stadgar såväl efter nutidens krav som i anslutning till de stora förändringar institutionen sedan 1880 undergått, ej minst genom tillkomsten av dess friluftsavdelning Skansen. Det

¹ Årtalet betecknar året för inträde som ledamot i nämnden.

kom på hans lott att utarbeta de nya stadgarna, vilka stadfästes av Kungl. Maj:t 1938. Med aldrig svikande intresse har han under de gångna tolv åren följt olika grenar av institutionens verksamhet, både de vetenskapliga och de praktiska, i sistnämnda hänseende såsom av nämnden utsedd delegerad för finansförvaltningen. Nordiska museet står i stor tacksamhetskuld till häradshövding Dahlberg.

Museets tjänstemän. Under året ha föreståndaren för museets högreståndsavdelning fil. dr Sigurd Wallin, (1916) 1925,² och amanuensen Laura Stridsberg, 1904, lämnat sina befattningar, den förre den 31 januari och den senare den 30 april, båda med pension. Det är museet kärt att till dem få uttala ett varmt tack för insiktsfullt, oförtrutet och såväl för kamrater som den besökande allmänheten inspirerande arbete.

Museets tjänstemän med helårsanställning utgjordes den 31 december 1947 av följande personer:

Styresman: professor fil. dr Andreas Lindblom, 1929. — Förste intendent: fil. dr Gösta Berg, (1924) 1935, föreståndare för Etnologiska undersökningen; fil. mag. Carl Fries, 1937, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning; fil. dr Albert Eskeröd, (1937) 1947, föreståndare för museets allmogeavdelning. — Ekonomidirektör: Georg Scherling, 1944. — Ekonomiintendent: Thor Holm, (1930) 1931. — Kamrer: fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1934. — Sekreterare: förste intendenten Berg, se ovan. — Arkivarie: förste amanuensen Lundwall, se nedan. — Bibliotekarie: intendenten Jansson, se nedan. — Museilektor: intendenten Rehnberg, se nedan. — Intendent: fil. kand. Gotthard Gustafsson, (1928) 1937; fil. kand. Ernst Manker, 1939; fil. lic. Brynolf Hellner, (1932) 1942; docenten fil. dr John Granlund, (1930) 1942; fil. lic. Sam Owen Jansson, (1929) 1945; fil. lic. Mats Rehnberg, (1938) 1946; fil. lic. Gösta von Schoultz, 1946; fil. lic. Erik Andrén, (1937) 1947. — E. o. intendent:

² Årtalet betecknar det år befattningen tillträdde. Inom parentes anges året för inträde i museets tjänst.

fil. lic. Marshall Lagerquist, (1936) 1945; fil. lic. Bengt Bengtsson, (1938) 1946; fil. dr Anna-Maja Nylén, (1938) 1947. — Förste amanuenser: Ola Bannbers, (1927) 1938; fil. lic. Sten Lundwall, 1946. — Amanuenser: Linnéa Andemar, 1930; Gunnel Hazelius-Berg, (1924) 1926; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Elisabeth Strömberg, (1934) 1936; Margareta Tullander, (1937) 1939. — Arkivbiträde: fil. kand. Rut Liedgren, 1946. — Huvudkassörska: Gunvor Holmberg, f. Landberg, (1939) 1940. — Biblioteksbiträden: Elsa Forss, f. Boquist, 1931; fil. kand. Karin Ehrnberg, f. Hallström, 1947. — Kansli-skrivare: fil. kand. Kerstin Larson, 1944; Ulla Beer, 1946. — Kanslibiträde: Dagmar Hullström, 1937. — Kontorsbiträden: Inga-Lisa Käll, f. Hultquist, (1942) 1946; Carin Runeborg, (1942) 1946; Lillemor Kihlskog, f. Andersson, (1944) 1946; Gunvor Solberg, f. Karlsson, 1946; Birgit Westborg, f. Lindqvist, 1947. — Föreståndare för klädkammaren: Gunhild Edrén, f. Engholm, 1947. — Biträde på programavdelningen: Maja Falk, (1944) 1947. — Fotografer: Olof Ekberg, 1924; Märta Claréus, f. Claréus, 1927. — Ritare: Olle Homman, 1927; Sander Rosén, 1932. — Konserveringsbiträden: Ingegärd Falkeström, 1929; Ingrid Welin, (1946) 1947.

ANDREAS LINDBLOM

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1946

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande institutionens ekonomiska förvaltning år 1946.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1946, tryckt i Fataburen 1947.

Angående räkenskaperna för 1946 får nämnden anföra följande:

Efter verkställda avskrivningar med kronor 147.502:76 å från tidigare år balanserade kostnader för anläggningar på Skansen samt med kronor 6.800:— å de för fondförvaltningens räkning innehavda hyresfastigheterna eller sammanlagt med kronor 154.302:76 redovisas för 1946 ett överskott av kronor 47.545:14, som tillsammans med från föregående år balanserat överskott å kronor 2.997:73 eller sammanlagt kronor 50.542:87 balanserats till 1947.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut får nämnden hänvisa till nedanstående vinst- och förlust- samt balansräkningar.

Balansräkning den 31 december 1946

Tillgångar

<i>Kassa, postgiro, banker</i>		413.267:75
<i>Diverse fordringar</i>		
Fordringar enl. reskontra	131.668:77	
Fordran hos fondförvaltningen	3.272:29	134.941:06

Förskotterat för vissa ändamål

Fältforskningar	18.739:18	
Arkivarbeten	905:21	
Boken "Svensk soldat"	2.191:11	21.835:50
<i>Restaurangernas inventarier och varulager</i>		158.039:78
<i>Materialgårdens varulager</i>		14.780:93
<i>Guldsmedshusets materiallager</i>		1.938:22
<i>Skogsprodukter å Julita gård</i>		21.896:70

Balanserade anläggningskostnader

Gamla bageriet	8.887:32	
Novilla	1.484:73	
Jakobsberg	18.695:—	
Arbetarbostäder å Julita gård	12.409:62	41.476:67

INDUSTRIELL NYTTOKONST

på 1800-talet

En orientering av *Nordiska Museet*

Den som på 1880-talet kom in i en mjölkbutik på Östermalm, kunde få se grädde mätas upp ur porslinskrukor — stora, bukiga kärl, som rymde 10 liter. Dessa krukor var dekorerade med blomrankor och fåglar i grön färg, och i stelbenta bokstäver angavs innehållets art. I jämförelse med äldre tiders enkla mjölkämbar av trä betydde dessa porslinskärl ett framsteg både ur estetisk och hygienisk synpunkt. Sedermera har man kommit fram till andra typer av mjölkkräml, sådana som vi dagligen ser hos Mjölcentralens alla återförsäljare. Dessa bastanta mjölkflaskor tål stora påfrestningar och motsvarar nutidens tekniska krav, men det är inte utan att man med en viss saknad tänker på det idylliska åttioalet, då ännu människan hade tid och lust att med en liten bladranka smycka de mest nyttbetonade bruksföremål.

Porslinskrukor à 10 liter, Rörstrands "Grön Bella", för uppmätning av grädde i mjölkbutik

Från MJÖLKCENTRALENS museum

Kapitaltillgångar

Museibyggnaden	3.000.000:—	
Julita gård	791.000:—	
Tyresö slott	175.000:—	
Wittstocksgatan 12	559.000:—	
Östermalmsgatan 23	789.500:—	
Samlingar och inventarier	4:—	5.314.504:—

Fondförvaltningens tillgångar

Värdepapper enl. bil. I	2.475.629:20	
Investering i byggnader å Skansen	325.000:—	
„ „ institutionens övriga fastigheter ..	475.000:—	
Stockholms stads kammarkontor	35.571:69	
Stockholms enskilda bank	25:—	
Svenska handelsbanken	1.674:27	
Upplypna fondräntor enl. reskontra	20.091:58	3.332.991:74
		<u>Kronor 9.455.672:35</u>

Skulder

I förskott uppburna inkomster

Årskort för 1947	12.301:—	
Av beviljat statsanslag	109.000:—	121.301:—

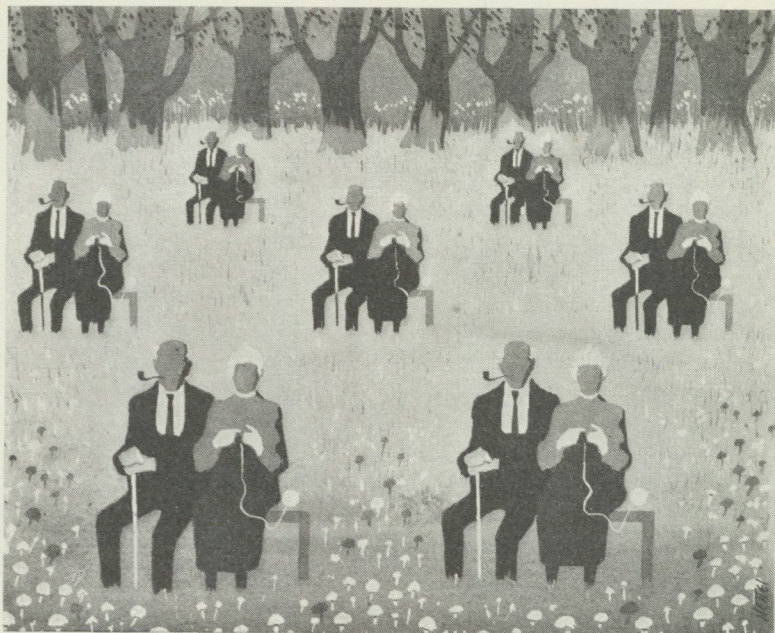
Diverse skulder

Varuskulder etc. enl. reskontra	222.888:61
---------------------------------------	------------

Reserverat för vissa ändamål

Resor m. m. (av Hallwylska fondens avkastning)	8.942:13	
Inköp till samlingarna	10.253:81	
Förlagsverksamhet	26.985:90	
Inredningsarbeten i museet	44.938:60	
Byggnadsunderhåll å Skansen	18.770:26	
„ „ Novilla	12.761:14	
„ „ Tyresö	14.968:91	
„ „ Julita	2.875:08	
Lusthusporten (tomtarrende)	12.735:68	
Understöd ur J. Bäckströms familjefond	3.825:83	
Diverse övriga ändamål	79.860:42	236.917:76

<i>Lån av fondförvaltningen för investering i fastigheter</i>	475.000:—
---	-----------

Måste Ni ta av Ert kapital?

Hur länge kan det fortgå?

Hör Ni till dem som måste ställa sig dessa frågor?
Finner Ni det omöjligt att leva på avkastningen av
Ert kapital på grund av de låga räntorna, be-
tugande skatterna och höga levnadskostnaderna?

I så fall kanske en genast börjande livränta vore
rätta lösningen på Ert problem?

Reverslån

Stockholms stad	152.718: 02	
Kungl. Egnahemsstyrelsen	7.500: —	160.218: 02

Inteckningslån

Livförsäkringsaktiebolaget Thule	550.000: —	
Stockholms läns sparbank	350.000: —	
Mälardalens Hypoteksförening	226.082: 24	
Kungl. Egnahemsstyrelsen	23.300: —	1.149.382: 24

Fondförvaltningens skulder

Fonder enl. bil. 2	3.329.719: 45	
Skuld till Nordiska museets kassaförvaltning ..	3.272: 29	3.332.991: 74
Eget kapital		3.706.430: 11

Vinst- och förlustkonto

Balanserad vinst	2.997: 73	
Årets vinst	47.545: 14	50.542: 87
		<u>Kronor 9.455.672: 35</u>

Vinst- och förlusträkning för 1946

Inkomster

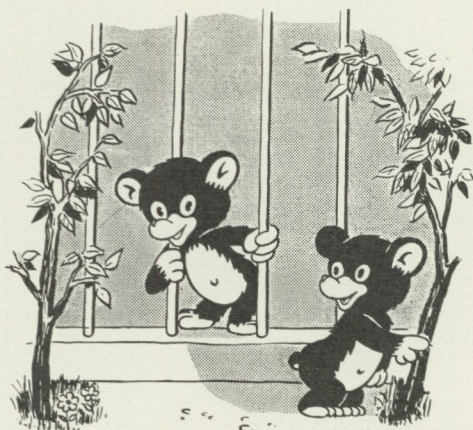
Inträdesavgifter	1.027.789: 35
Årskort och årsbok	247.247: 09
Statliga och kommunala anslag	310.500: —
Fondräntor	121.855: 28
Inkomstarrenden och -hyror	181.478: 89
Vetenskaplig verksamhet	37.713: 89
Förlags- och undervisningsverksamhet	84.163: 47
Inkomstbringande företag på Skansen och Julita	1.041.708: 04
Utnyttjade gåvor och reserverade medel	89.237: 53
Övriga inkomster	27.128: 95
	<u>Kronor 3.168.822: 49</u>

NORRKÖPINGS TIDNINGARS AKTIEBOLAG

Vårt verksamhetsområde omspänner

BOKTRYCK - LITOGRAFI - OFFSET - TIDNINGSTRYCK

**"Vart ska du ta vägen?"
"Jo, jag ska gå och köpa godsaker
från CHOKLAD-THULE"**

Utgifter

Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader	1.246.387:73
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	40.699:39
Vetenskaplig verksamhet	132.159:51
Förlags- och undervisningsverksamhet	83.824:45
Annonser och reklam	71.623:35
Attraktioner och utställningar	137.068:58
Underhåll av byggnader samt inredningsarbeten	241.248:52
Inköp och underhåll av inventarier	24.785:16
Djurföda	83.462:91
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner	67.729:81
Utgiftsarrenden och -hyror	26.660:83
Ränteutgifter	30.535:35
Försäkringspremier	22.887:54
Gas, elektricitet, vatten och värme	117.594:27
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning ..	135.304:43
Avskrivning å byggnader och anläggningar	147.502:76
Övriga driftskostnader	493.265:28
Hyresfastigheternas underskott efter avkastning till fondförvaltningen	1.069:94
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	17.467:54
Årets överskott	47.545:14
	<u>Kronor 3.168.822:49</u>

Förutom fonderade donationsmedel har institutionen under året fått emot-taga gåvomedel för olika ändamål till ett belopp av kronor 98.901:10 enligt nedanstående:

<i>Ändamål</i>	<i>Belopp</i>	<i>Utnyttjat under året</i>	<i>Överfört till 1947</i>
Byggnader och anläggningar på			
Skansen	48.400:—	39.695:06	8.704:94
Lappavdelningen i museet	45.000:—	5.418:78	39.581:22
Diverse ändamål	5.501:10	—	5.501:10
	<u>Kronor 98.901:10</u>	<u>45.113:84</u>	<u>53.787:26</u>

Stockholm den 14 april 1947.

SIGURD CURMAN

ANDREAS LINDBLOM

SVEN TUNBERG

ARTHUR LINDHAGEN

K. DAHLBERG

BROR JONZON

J. NORDENFALK

G. LONELL A.-B.
NYBROKAJEN 7 - STOCKHOLM
20 65 44 20 65 45

Pröva

TÖRNBLOMS

1948!

AKTIEBOLAGET

TÖRNBLOMS

ANNONSBYRÅ

Lennart Söderström
Auktoriserad av Svenska Tidningsutgivareföreningen

Drottninggatan 48 • Stockholm • Tel. 23 59 85

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1946

Obligationer	Nom.	Bokf.	Nom.	Bokf.
2,75 %	7.000:—	6.895:—		
3 %	575.000:—	570.582:40		
3,25 %	5.000:—	5.000:—		
3,5 %	643.000:—	644.326:—		
3,6 %	5.000:—	5.000:—		
4 %	66.000:—	65.300:—		
Premieobl.	3.050:—	3.342:80	1.304.050:—	1.300.446:20
<i>Förlagsbevis</i>				
4 %	10.000:—	10.000:—		
6 %	24.000:—	27.305:—	34.000:—	37.305:—
<i>Inteckningar</i>				
3,6 %	30.000:—	30.000:—		
4 %	630.000:—	630.000:—		
4,5 %	186.000:—	186.000:—		
4,75 %	25.000:—	25.000:—		
5 %	64.000:—	64.000:—	935.000:—	935.000:—
<i>Aktier</i>			112.548:—	202.878:—
			Kronor 2.385.598:—	2.475.629:20

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	Nom. belopp	Bokf. belopp
Hos Stockholms stads fondförvaltning	1.786.998:—	1.868.814:20
Räntan därav utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad å kronor 150.000:— samt för löpande kredit hos Stockholms stad å högst kronor 300.000:—		
Hos Skandinaviska banken		
För Ebba Lindaus fond	21.000:—	20.115:—
Hos Stockholms enskilda bank		
För Lagergrenska fonden	366.000:—	375.195:—
Hos Svenska handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	196.500:—	196.500:—
I eget förvar		
För allmänna fondförvaltningen	15.100:—	15.005:—
Därav kronor 15.000:— Svenska statens 3 % obl. 1945 deponerade hos Kungl. Egnahemsstyrelsen såsom säkerhet för lantarbetarbostadslån å kronor 7.500:— (ursprungligen 10.000:—)		
	Kronor 2.385.598:—	2.475.629:20

ARVID NORDQUIST

H.A.B.
STOCKHOLM

Specialaffär

för

Kaffe — Konserver

Delikatesser — Kolonialvaror

Lax & Fågel

Yppersta kvaliteter i största möjliga sortering

Accidenser ★ Reklam ★ Boktryck

Tidskrifter och Tidningar i massupplagor

KLARA CIVILTRYCKERI AB

KLARA VÄSTRA KYRKO GATA 7 ★ STOCKHOLM

Nordiska museets fonder den 31 december 1946

Allmänna fonden	100.722: 47
Pensionsfond för tjänstemännen	208.663: 95
Herman Frithiof Antells fond	100.000: —
H. Lichtensteins fond	3.556: 60
Carl och Sophie Lundströms fond	10.000: —
Artur Hazelius monumentsfond	29.176: 04
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	5.057: 92
Johan August Hazelius fond	87.213: 21
Gunnar Hazelius fond	7.862: 67
Sundbornsprostens donation	19.629: 78
Henrik Krooks fond	21.401: 30
Bobergska fonden	82.097: 33
Peter och Malin Beijers fond	25.800: —
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	683.714: 53
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	188.503: 95
Hilmer Åbergs fond	40.640: 90
Oscar Hirschs fond	25.000: —
Fritz Ottergrens fond	25.530: 19
Artur Hazelius-fonden	58.636: 07
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30.000: —
August och Thérèse Hazelius fond	50.000: —
Ebba Lindaus fond	20.000: —
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	369.540: —
Museibyggnadens underhållsfond	200.000: —
Nordiska museets nya byggnadsfond	46.090: 13
Grönsö-fonden	3.515: 40
Östgötagårdens fond	6.833: 65
Grillska förnyelsefonden	3.281: 89
Hilda Kumlins fond	21.700: 18
Makarna Konrad och Maria Elméus minnesfond	22.564: 80
Professorkan Thérèse Kjellbergs minnesfond	62.503: 32
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	198.575: 38
Fonden "Kyrka och kultur"	31.396: 80
O. Gröndahls donationsmedel	7.240: —
Julita donationsmedel	112.455: 39
Valter Fevrells svenska fond	5.196: 44
Sigrid Skånbergs donationsmedel	381.505: 99
Fondförvaltningens regleringskonto	34.113: 17

 Kronor 3.329.719: 45

KLICHÉER I KVALITETSUTFÖRANDE

A/B KLICHÉTEKNIK

20 55 31 Herkulesgatan 28, Stockholm 20 55 63

**Konstnärlig typografi —
kvalitetstryck**

förutsätter två ting: goda typer och skickliga typografiska fackmän. Vårt tryckeri intager en ledande ställning i båda dessa avseenden. Vårt rikhaltiga typförråd förnyas undan för undan med de yppersta typsnitt, som stå att erhålla. Varje manuskript undergår hos oss en sorgfälligt typografisk bearbetning. Är Ni mån om en hög typografisk standard hos Edra trycksaker kan Ni tryggt lita på den service, som vi bjuda.

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A. B.
STOCKHOLM • BOKTRYCK • OFFSET • STÅLTRYCK
Gamla Brogatan 26 • Namnanrop: Ivar Hægströms

MEDALJER OCH PLAKETTER

SKISSER OCH KOSTNADSFÖR-
SLAG FRITT PÅ BEGÄRAN!

SPORRONG & Co.

KUNGSÅGATAN 17 • STOCKHOLM 7

TELEFON: NAMNANROP "SPORRONG & Co."

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1946

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1946, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1946 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond.

De i nämndens berättelse av den 14 april i år lämnade uppgifterna om tillgångar och skulder, slutande å kronor 9.455.672:35 samt inkomster och utgifter, slutande å kronor 3.168.822:49, överensstämma med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 17 juni 1947.

B. KARLGRÉN

SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie och
Antikvitets Akademien

BERTIL NYQUIST

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

IVAN HEDENBY

Grönsaker och rotfrukter
i parti

Klaratorget, Stockholm

Lager o. kontor: Observatorieg. 12

Tel. 311226

BRANSCH

Innehavare: O. OLAUSSON

GÅSGRÄND 3 - TEL. 102573
Infördras offert

Silver- & Lössilververksfabrik

BESTÄLLNINGAR samt
REPARATIONER till fabrikspris.

F. W. LÖFVANDER MÖBLERINGSAFFÄR

Tapetserare & Dekorator

Utför alla tapetserares, dekorations-
och reparationsarbeten. Hela mö-
blemang och enstaka möbler.
Fätöljer. Soffor.

Smålandsgatan 42 • Stockholm
Tel. 20 51 29

GÄRDETS

FÖNSTERPUTSNING

Utför allt inom branschen. Affärs-,
kontors- och privatfönster m. m.

60 76 91

A.-B. FEYCHTINGS JÄRNHANDEL

Specialité: ESKILSTUNASMIDEN

Drottninggatan 46 Tel. 10 04 83, 20 46 70

A-B SVENSK NATTVAKT

— Grundat 1910 —

Sveriges största vaktföretag — vaktar SKANSEN

Halldins Åkeri & Renhållningsverk

utför transporter & gårdsrenhållning
samt levererar grus och sand m. m.

Infördras offert. Tel. 46 05 33

FÖRTECKNING ÖVER PERSONER OCH INSTITUTIONER SOM 1946—1947 ÖVERLÄMNAT GÅVOR TILL NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN¹

Nordiska museets samlingar:

Ahlbom, S.; Ambrosiani, S.; Apoteket Engeln; Auguste, Estelle, New York; Back, Maja, Älvros; gm Backlund, Margareta; Bannbers, O.; Beer, Anna, Drottningholm; Berghagen, R.; gm Bertel, G.; Blomquist, Gustaf; Bodell, K., Dals-Lerdal; Bodorff, Signe, Saltsjöbaden; Bogemans dödsbo, Anna, Saltsjöbaden; Bohlin, K., Torö; Brodin, K., Leksand; Broman, K. A.; gm Burman, G.; Burmans dödsbo, Anna; Carlson, D., Ulriksdal; Carlsson, B., Resarö; de Castro Feijó, Ninette; Cederström, Edit; Cronhielm-Zander, Elisabeth, Södertörns Villastad; Cronstedt, Margaretha, Saltsjö-Bo; Curman, S.; Dahlin, I., Abrahamsberg; Didring, A. W.; Ekman, Elsa; Enquist, Elsa & Märta; Eriksson, N., Vaxholm; gm Eriksson, E.; Eriksson, Helga, Ytterbergsbyn; Eriksson, Hilda, Kungsäter; Eriksson, J. E., Riala; Erkas, J., Öregrund; Faith-Ell, Hedvig; Fjällgren, J., Funäsdalen; Fleetwood, G.; Florman, Maggie; Friberg, Marianne; von Friesen, Malin; Fräs E. Hansson, Ovanmyra; Fält, K.; Geete, Anna; Gip, J., Kungsbacka; Gran, Hulda; Gravström, Anna, Vemdalen; von Gerber, Brita, Ulvsunda; Gullaskrufs Glasbruks AB, Gullaskruv; Gustafsson, Marie, Lidingö; gm Hagar, H.; Hallberg, R., Rydboholm; Hallberg, S., Mariestad; Halvarsson, J., Vemhån; Hanses, G., Enskede; Hansson, Jenny; Hazelius, Gina; Hazelius-Berg, Gunnel; Hedin, Sigrid, Äppelviken; Helmers, E., Göteborg; Helmers, Signe, Göteborg; Henriksson, A.; Hjalmarsson, G., Västerhaninge; gm Hobroh, G.; Holm E., Älvros; Holmqvist, Anna; Huldt, H.:son, H.; Huuva, Ellen, Rensjön; Jahnsson, K. A., Danderyd; Jansson, A.; Jansson, A., Frändefors; Jansson, E., Riala; Jansson, S. O., Äppelviken; Johnssons dödsbo, Gerda; Johansson, L., Hallen; Jönsson, Odina, Viken; Karlsson, E., Adelsö; Klang, Th., Västerås; Klingspor, Margarete, Fjugesta; Konstnärsklubben i Stockholm; Korell, Iris; Kreüger, S.; Kruse, Emma, Drottningholm; von Krusenstiernas dödsbo, Signe; Kuoljok, M., Porjus; Kvistlund, S., Vemdalen;

¹ Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges. Förteckningen omfattar tiden 1 november 1946—31 oktober 1947.

RYMANS BOKHANDEL

BANÉRGATAN 7 · TEL. 62 74 20

Aromatic

*Garanterade bakmedel
i det goda brödets tjänst*

INDUSTRI A.-B. AROMATIC

Stockholm · Namnanrop: Aromatic

SKANSENS RESTAURANTER

BEGAGNA ALLTID

TÅRT- OCH FATPAPPER

FRÅN

**SVENSK PAPPERS
MANUFAKTUR A.-B.**

SUNDBYBERG TEL. STHLM 281783

R U N M Ä R K T A

färskas och konserverade

ÄGG

Säljas och distribueras av:

STOCKHOLMS ÄGG AKTIEBOLAG

Ordertelefoner: 10 07 69, 10 35 46, 20 83 04, 20 11 56

Detta märke

på Edra försäkringsbrev garanterar
ett effektivt försäkringskydd.

Vid försäkringsbehov anlita därför

HANSA
STOCKHOLM

Firma PAPPER & KUVERT

(Innehavare: E. LÄNGQUIST & E. LINDBERG)

DROTTNINGGATAN 4 ★ TELEFON 20 91 83

Lagerberg, Carin; Lagerquist, M.; Lagman, J., Vaxholm; Lagrelius, E.; Lamm, Dora; Larsson, E. & H., Riala; Larsson, Ingrid, Älvros; Larsson, J.; Larsson, T., Funäsdalen; Laquist, Birgit; Lekander, A., Djursholm; Lenk, T.; Lettström, H.; Lewin, Anna, Äppelvik; Lindblom, A.; Ljungberg, Cissi, Fredhäll; gm Lodin, Elisabet & A., Filipstad; Lundquist, A. G.; Magnusson, G., Tierp; Magnusson, Maria, Djursholm; Manker, E.; Moberg, E., Älvros; Moberg, J., Bruksvallarna; Myr, O. d. ä., Bruksvallarna; Möller, Märta; Nilsson, Anna; Nilsson, C., Resarö; Nilsson, K. G., Västerlanda; Nilsson, N., Karlanda; Nordenfalk, Dagmar, Lillie; Nordenfeldt, Ebba; Nordenfeldt, Inger; Nordenson, C.; Nordgren, A. L., Annelöv; Nordiska museets vänner, Samfundet; Odner, Tora; Olin, Anna; gm Olsén, P., Uppsala; Olsson, P., V:a Ämtervik; Planck, Magda, Borås; Persson, A., Brokind; Persson, Ida, Ytterbergsbyn; Persson, J., Ytterbergsbyn; Persson, Selma; Persson-Berge, O., Bruksvallarna; af Petersens, L.; Petersson, Ingeborg, Linköping; Pihlgren, A., Alfta; Ramel, Amelie; Raphael-Linden-Hallencreutz, Olga; Rehnberg, M.; Riksantikvarieämbetet; gm Rosén, S.; Rosengren, H., Bodafors; Rossander, Gunhild; Rossander, Gunhild, Helfrid & Sigrid; gm Rydell, B., Kristianstad; Røjås E. Andersson, Ovanmyra; Salén, C.; Sallanders dödsbo, Walborg, Filipstad; Samsioe, Marie Louise; Schinkler, Astrid; Schmidt, Elsa; Serafimerapoteket; Silfversvärd, G.; Skid- och Friluftsförbundet, Föreningen; Statens historiska museum; Stjernswärd, Sigrid, Vittskövle; Stenberg, Jane; Stockholms stads hantverksförening; Ström, E., Jokkmokk; Strömbäck, Gerda Axelina; Stridsborg, Laura; Stuarts dödsbo, A. & W.; Sture, G., Vemdalen; Stålsvärd, Nicolina, Sälenstugan; Svensk Hemslöjd, Föreningen; Svensson, L., Ytterbergsbyn; Svensson, M., Älvros; Svensson, O., Hovmantorp; Troilis dödsbo, Hilda; Törnell, E.; Valentine, Anne; Wenell, Elna, Lidingö; Westberg, T.; Wester, Gerda; Wiberg, L. H.; Wickberg, Annie; Wilhelmson, Berta; Wisborg, H., Huddinge; Wistrand, Lie; Wälstedt, Mary, Holsåker; Värmlands museum, Karlstad; Quensel, Alice; Quensels dödsbo, E.; Åhlanders dödsbo, Gertrud, Norrköping; Österman, A., Vaxholm; Österman, V., Vaxholm.

Nordiska museets arkiv:

Ahlbom, S.; Almberg, V.; Althin, T.; Améen, G., Lidingö; Ambrosiani, S.; Andersson, A.; Axel-Nilsson, G., Göteborg; Bengtsson, B.; Berg, G.; Bergan, P., Oslo; Borg, A., Linköping; Erixon, S.; Espling, E.; Fries, Nanna; Fritzes Kungl. Hovbokhandel; Föreningen för Svensk Hemslöjd; Geete, Anna; Hallström, Anna, Nyköping; Hazelius-Berg, Gunnel; Hedin, Alma; Henschen-Ingvar, Ingegerd, Lund; Håkansson, Elin, Katrineholm; Jansson, A.; Johansson, G.; Johansson, J. E.; Johansson, Lisen, Tannefors; Järnvägmuseum; Jönsson, Odina, Viken; Karlsson, Hilda, Södertälje; Key, K. V., Forsnäs; Koffman, O.; Lagercrantz, B.; Laquist, Birgit; Larsson, J.; Lekander, A., Djursholm; Lenk, T.; Lettström, H.; Lewin, Anna, Äppelvik;

A.-B. H. BUKOWSKIS KONSTHANDEL

ARSENALSGATAN 2. FIRMAN GRUNDAD 1870.

KÖPER OCH FÖRSÄLJER UNDER HAND
OCH PÅ AUKTION SVENSKA MÅL-
NINGAR, MÖBLER, SILVER M. M.

TEL. 10 43 28 OCH 20 7118

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

FRIHAMNSVÄGEN (vid frihamnsentrén)

STOCKHOLM Postadress: VÄRTAN

Alla slags plåtarbeten, takreparationer.

KOPPAR-, BLECK- & PLÅTSLAGERI
SMIDE · METALL- & MEKANISK VERKSTAD

Telefoner:

62 36 52, 62 47 85

AB. OLOF NYBERG

Byggnads- och inredningsglas

Speglar och sliperi

Linder, G.; Lindevall, H.; L. A. Mattsons Läderfabriks AB, Gävle; Meyer-son, Å.; Nilsson, K. G., Västerlanda; Nilsson, S.; Nordiska Kompaniet; Norrbottens Läns Hembygdsförening; Nyberg, G. S.; Olsén, P.; Olsson, Elsa, Hedemora; Olsson, M.; Raphael-Linden-Hallencreutz, Olga; Rosén, S.; Rudbeck, Anna; Sallander, Walborg, Filipstad; Sandels Illustrationsbyrå; Schnell, I., Nyköping; Sieurin, A., Djursholm; AB Skandia-Freja; Skånes Hembygdsförbund; Sondén, Maj, Djursholm; Statens Historiska Museum; Stenman, Ann-Britt, Sigtuna; Stjernstedt, Marika; Svanfeldt, H., Uppsala, Svenska Slöjdföreningen; Svenska Turistföreningen; Svensson, J. A., Huddinge; Södermanlands Fornminnesförening; Tegström, B., Bygdeträsk; Tekniska museet; Thulin, B.; Topsøe-Jensen, V., Gentofte; Törnell, E.; Waldén, B., Örebro; Westberg, T.; Wibom, E., Råsunda; Widholm, D., Norrköping; Akerlund, J.

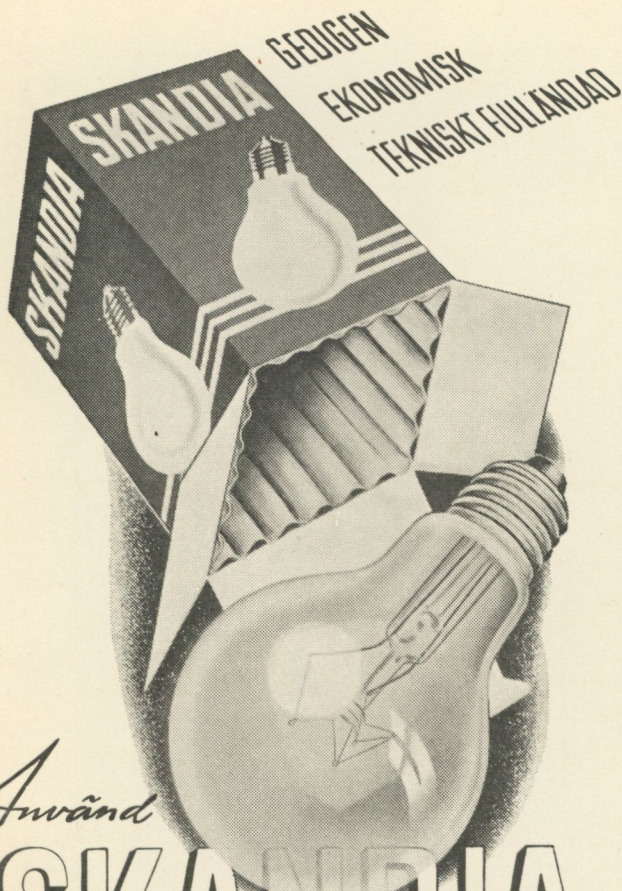
Nordiska museets bibliotek:

AB Allhems förlag, Malmö; Alm, J.; Alseikaité-Gimbutiené, Marija, Reutlingen; Althin, T.; Ambrosiani, S.; Andemar, Linnéa; Anderbjörk, J. E., Växjö; Andersson, A., Katrineholm; Arbman, E.; Bäckström, A., Lidingö; Baroja, J. C., Madrid; Bengtsson, B., Lidingö; Berg, G.; Bertel, G., Äppelvik; Beskow, H., Luleå; Björkbom, C., Äppelvik; AB Bofors, Karlskoga; Bonnier, Albert; de Borchgrave d'Alténa, J., Bruxelles; Campbell, Å., Uppsala; Carnegie Institution, Washington; Celander, H., Göteborg; Christiansson, H., Dunker; Drätselkammaren, Linköping; K. Ecklesiastikdepartementet; Engdahl, S. E., Kinna; Erixon, S.; Ettliger, Ellen, Oxford; Falu stads drätselkammare, Falun; Förlagshuset Norden AB, Malmö; Gothe, R.; Gunda, B., Cluj; AB Gustavsbergs fabriker, Gustavsberg; Hahr, G.; Haparanda stad; Haugard, J., Askersund; Hedström, H., Stora Tuna; Heinertz, N. O.; Helén, G., Vingåker; Hellner, B., Solna; Hofrén, M., Kalmar; AB Huskvarna borstfabrik, Huskvarna; Ilien, G.; Jansson, E. A., Ålsten; Jansson, S. O., Äppelvik; Jirlow, R., Västerås; Johansson, Hj., Västervik; Kommunalkontoret, Hällefors; Kooperativa förbundets arkiv; Lagercrantz, B.; Kvarnaktiebolaget J. G. S., Norrköping; Lagerquist, M.; Laid, E.; Langenfelt, G., Nockeby; Laquist, Birgit; Larsson, J.; Lenk, T.; Lindblom, A.; Linnove, Aino, Siilinjärvi; Lundquist, A.; Lundwall, S.; Låsfabriksaktiebolaget, Eskilstuna; Manker, E.; Meyerson, Å.; Mollstadius, A., Jönköping; Nederlandsch Postmuseum, 's-Gravenhage; Nelsson, N., Sölvesborg; Nikander, G., Åbo; Nilson, A., Skara; Nilsson, K. J., Mariannelund; Nordin, E., Ramvik; Nordlander, Hilda; Norrköpings tapetfabrik, Norrköping; P. A. Norstedt & Söners förlag; Nylén, Anna-Maja; Nyström, C. H., Bureå; Odenius, O., Uppsala; Olsén, P., Uppsala; Olsson, M.; Peate, I. C., Cardiff; Peterson, Th., Växjö; Petersson, H., Strängnäs; Radiotjänst; Red. av Lantarbetaren; Red. av Skogsindustriarbetaren; Red. av Urnyheterna, Malmö; Rehnberg, M.; Rystedt, F., Kil; Sandberg, E., Skara; v. Schoultz, G.; Seitz, H.; AB Stockholms bryggerier; Stockholms högskola; Stockholms

stadskollegiums handboks-kommitté; Stoltenberg, E., Fyresdal; Stridsberg, Laura; Svenska transportarbetareförbundet; Svensson, S., Lund; Sveriges hantverks- och småindustriorganisation, Ludvika; Svärdström, S., Falun; Thorman, Elisabeth, Äppelviken; Tidens förlag; Typografiska föreningen i Stockholm; Uldall, K., Kgs Lyngby; Ullenius, G., Skara; Wahlström & Widstrand; Vahter, Tyyni, Helsingfors; Wennberg, A., Lund; Wibom, C. O. G.; Wikman, K. Rob. V., Åbo; Wikmanshytte bruks AB, Vikmanshyttan; Wildte, F., Göteborg; Winge, K., Leksand; Wolfram, R., Salzburg; Wollin, N. G.; Åhländer, Fr. E.

S k a n s e n :

Andersson, S. E., Lidingö; Backman, C., Älvsjö; Besättningen på s/s Rigolletto; Besättningen på ångaren Signeborg; Blomquist, G.; Edholm, Anna, Stockholm; Evin, Märta, Aspudden; Granfelt, F.; Gustavsson, T.; Karholm, Å.; Lewin, Anna, Äppelviken; Lilliehöök, G. W :son; Olin, Anna; Samsioe, Marie Louise; Samuelsson, N., Värmdö; Sannes, N.; Santesson, P., Ystad; Skrubba barnhem; Sundström, Ellen; Syster Karin, Sophiahemmet; Södergren, P. O.

Använd

SKANDIA

Lampor

SVENSK KVALITETSPRODUKT

Vackra glas från

GLASHYTTAN

i Skansens Stockholmskvarter

Förevisning och försäljning alla dagar